

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Н. М. Атаманчук

ПРАКТИКУМ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Полтава – 2017

УДК 159.9 (075.8)

A92

Рецензенти:

Подлесна Г.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії, історії та педагогіки Полтавської державної аграрної академії;

Яланська С.П. – доктор психологічних наук, професор кафедри загальної, вікової та практичної психології, завідувач кафедри загальної, вікової та практичної психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Атаманчук Н. М.

А 92 Практикум із загальної психології / Укл. Н. М. Атаманчук. – 2-е вид., випр. і доп. – Полтава: Видавництво «Сімон», 2017. – **173** с.

ISBN 978-966-2989-63-2

У посібнику запропоновано задачі різного типу та комплекс методик до першого модуля курсу «Психологія». Задачі та методики охоплюють головні проблеми загальної психології. Авторка в стислій формі систематизувала матеріал, подала його відповідно до позицій сучасних методологічних підходів.

Для студентів вищих педагогічних закладів освіти, які вивчають загальну психологію. Стане у пригоді педагогам загальноосвітніх шкіл, психологам, усім, хто цікавиться психологією.

УДК 159.9 (075.8)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка (протокол №11 від 26.05.2016 р.)*

ISBN 978-966-2989-63-2

© Атаманчук Н.М., 2017
© ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017
© Видавництво «Сімон», 2017

Входження України до європейського освітнього простору, передбачає підвищення якості підготовки фахівців, які будуть відповідати європейському ринку праці. Курс «Психологія» посідає чільне місце в навчальній системі майбутнього педагога. Він орієнтує студента в психології людини, озброює його досягненнями психологічної науки, формує ставлення до людини як до найвищої цінності. Психологічні знання необхідні кожному. Знаючи себе і інших, людина прагнучим до удосконалення власних можливостей, поліпшення взаємин із навколишнім світом. Успіх у професійній діяльності спеціаліста значною мірою залежить від наявності в нього системи психологічних знань і умінь їх застосовувати у своїй життєдіяльності.

Особливої ваги психологічні знання набувають у процесі підготовки фахівців вищої кваліфікації, які повинні уміти практично використовувати психологію для вирішення будь-яких виробничих проблем.

Головна мета практикуму – поглиблення знань студентів із загальної психології, набуття умінь розв'язувати психологічні задачі та проводити психодіагностичні дослідження.

Основним завданням посібника є формування комплексного погляду майбутнього педагога на свою професійну діяльність, ознайомлення його з найбільш актуальними проблемами сучасної психологічної науки.

Посібник складається з одного модуля курсу «Психологія», а саме: «Основи загальної психології».

Робота студентів з посібником передбачає вивчення теоретичного матеріалу з певної теми. Це можуть бути матеріали лекцій, підручників, наукових статей. Розв'язанню задач та проведенню досліджень обов'язково передують розгляд теоретичних питань на практичних заняттях.

ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ТЕМА 1.

ПСИХОЛОГІЧНА НАУКА, ЇЇ РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Завдання 1. Проведення тесту – Самооцінка психічних станів (за Айзенком).

Пропонуємо Вам опис різних психічних станів. Якщо Вам цей стан часто властивий, ставите 2 бали, якщо цей стан буває, але зрідка, то ставите 1 бал, якщо зовсім не підходить – 0 балів.

I

1. Не почуваю в собі впевненості.
2. Часто через дрібниці червонію.
3. Мій сон неспокійний.
4. Легко засмучуюся.
5. Турбуюся, якщо неприємності лише тільки можливі.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю аналізувати свої недоліки.
8. Мене легко переконати.
9. Я недовірливий.
10. Я важко переносю очікування.

II

11. Часто мені здаються безвихідними ситуації, з яких все-таки можна знайти вихід.
12. Неприємності мене дуже засмучують, я падаю духом.
13. При великих неприємностях я схильний без достатніх підстав звинувачувати себе.
14. Нещастя й невдачі нічому мене не вчать.
15. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаю її марною.
16. Я часто почуваю себе беззахисним.
17. Іноді в мене буває стан розпачу.
18. Я почуваю розгубленість перед труднощами.
19. У важкі хвилини життя іноді поводжу себе по-дитячому, хочу, щоб мені поспівчували.
20. Вважаю недоліки свого характеру невинними.

III

21. Залишаю за собою останнє слово.
22. Часто в розмові перебиваю співрозмовника.
23. Мене легко розсердити.

- 24. Люблю робити зауваження іншим.
- 25. Хочу бути авторитетом для інших.
- 26. Не задовольняюся малим, хочу більшого.
- 27. Коли розгніваюся, погано себе стримую.
- 28. Волю краще керувати, ніж підкорятися.
- 29. У мене різка, грубувата жестикуляція.
- 30. Я мстивий.

IV

- 31. Мені важко міняти звички.
- 32. Мені нелегко переключати увагу.
- 33. Дуже насторожено ставлюся до всього нового.
- 34. Мене важко переконати.
- 35. Часто в мене не виходить із голови думка, від якої варто було б звільнитися.
- 36. Нелегко зближаюся з людьми.
- 37. Мене засмучують навіть незначні порушення плану.
- 38. Часто я проявляю впертість.
- 39. Неохоче йду на ризик.
- 40. Різко переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Обробка результатів. Підрахуйте суму балів за кожну групу питань:

- I.** 1...10 питань – тривожність.
- II.** 11...20 питань – фрустрація.
- III.** 21...30 питань – агресивність.
- IV.** 31...40 питань – ригідність.

Оцінка й інтерпретація результатів.

I. Тривожність: 0...7 – не тривожні; 8...14 балів – тривожність середня, допустимого рівня; 15...20 балів – дуже тривожні.

II. Фрустрація: 0...7 балів – маєте високу самооцінку, стійкі до невдач, не боїтеся труднощів; 8...14 балів – середній рівень, 21 фрустрація має місце; 15...20 балів – у Вас низька самооцінка, Ви уникаєте труднощів, боїтеся невдач, фрустровані.

III. Агресивність: 0...7 балів – Ви спокійні, витримані; 8...14 балів – середній рівень агресивності; 15...20 балів – Ви агресивні, нестримані, є труднощі при спілкуванні й роботі з людьми.

IV. Ригідність: 0...7 балів – ригідності немає, легко переключаєтесь, 8...14 балів – середній рівень; 15...20 балів – дуже виражена ригідність, незмінність поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони суперечливі, не відповідають реальній обстановці, життю. Вам протипоказана зміна роботи, зміни в сім'ї.

Завдання 2. Визначення професійної спрямованості студентів.

Матеріал: Тест на виявлення професійної спрямованості студентів.

1. Ви бажаєте вчитися в педагогічному університеті, тому що:

- а) бажаєте якомога більше знати про людину і навколишній світ; (1)
- б) бажаєте більше знати про людину, її психіку; (2)
- в) бажаєте допомагати дітям пізнавати світ. (3)

2. У професії вчителя вам подобається:

- а) вчити дітей; (2)
- б) відкривати для себе нові знання; (1)
- в) відкривати для учнів все нові і нові знання. (3)

3. Чи вважаєте ви, що маєте різнобічні інтереси:

- а) я так не думаю; (1)
- б) так, різнобічні; (2)
- в) різнобічні, але при цьому маю один основний до обраної професії. (3)

4. Чи здатні ви пам'ятати та тримати в пам'яті знання про особистісні якості інших людей і спиратися на них у взаєминах:

- а) якщо ці люди мені приємні, то так; (1)
- б) я завжди пам'ятаю якості інших людей; (3)
- в) намагаюся пам'ятати. (2)

5. Яким вчителем ви бажаєте стати – справедливим і вимогливим:

- а) справедливим; (2)
- б) вимогливим; (1)
- в) справедливим і вимогливим. (3)

6. Чи легко вивести вас зі стану психічної рівноваги:

- а) у деяких ситуаціях; (2)
- б) ні; (3)
- в) так, часто. (1)

7. Ви – людина вразлива та образлива:

- а) ні; (3)
- б) так; (1)
- в) швидше так, чим ні. (2)

8. Чи здатні ви подумки ставити себе на місце іншої людини, яка переживає певну проблему:

- а) ні; (1)
- б) швидше так, чим ні; (2)
- в) так. (3)

9. Чи швидко ви знаходите нове коло знайомих у нових незнайомих ситуаціях:

- а) завжди знаходжу; (3)
- б) намагаюся знайти; (2)
- в) не завжди. (1)

10. Ви віддаєте перевагу спілкуванню в колі друзів або перегляду цікавого фільму:

- а) перегляду цікавого фільму; (1)*
- б) перегляду фільму і, бажано, з друзями; (2)*
- в) спілкуванню з друзями. (3)*

11. Чи завжди у вас хороший настрій та самопочуття під час роботи з іншими людьми:

- а) не завжди; (1)*
- б) завжди; (3)*
- в) тоді, коли ці люди мені приємні. (2)*

12. Якщо вас доведуть, ви часто втрачаєте самовладання:

- а) іноді буває; (2)*
- б) майже завжди; (1)*
- в) я вмію стримуватися. (3)*

13. Чи часто ви замислюєтеся над тим, як впливають ваші вчинки на людей, що Вас оточують:

- а) дуже рідко; (1)*
- б) досить часто; (3)*
- в) рідко. (2)*

14. Ви – людина, яка нетерпляче ставиться до помилок інших людей?

- а) так; (1)*
- б) кожен має право на помилку; (2)*
- в) ні. (3)*

15. Чи важлива для вас думка інших людей про вашу поведінку:

- а) не важлива; (1)*
- б) якщо це – мої друзі, то так; (2)*
- в) я завжди прислухаюся до інших людей. (3)*

16. Чи легко ви піддаєтеся впливу інших людей:

- а) легко; (1)*
- б) якщо їм довіряю; (2)*
- в) ніколи не піддаюся. (3)*

17. Чи завжди ви проявляєте повагу до інших людей:

- а) не завжди; (1)*
- б) завжди; (3)*
- в) майже завжди. (2)*

Інтерпретація результатів:

47–51 бал – високий рівень професійної спрямованості;

40–46 балів – середній рівень професійної спрямованості;

23–39 балів – низький рівень професійної спрямованості.

Завдання 3. Дослідження професійних інтересів.

Матеріал: диференційно-діагностичний опитувальник
Є.О. Клімова.

Уяви собі, що після відповідного навчання ти зможеш виконувати будь-яку роботу. Коли б тоді довелося з двох запропонованих обрати лише одну, яку б ти обрав(ла)?

1а. Обслуговувати машини, прилади (стежити, регулювати, налагоджувати).

1б. Допомогати хворим людям, лікувати їх.

2а. Грати на сцені, брати участь у концертах.

2б. Спостерігати за станом, розвитком рослин, боротися з їхніми хворобами, з бур'янами.

3а. Обробляти матеріали (дерево, тканини, метали, пластмасу) на верстатах, машинах.

3б. Продавати товари.

4а. Обговорювати науково-популярні книжки, статті.

4б. Обговорювати художні книжки (п'єси, концерти).

5а. Вирощувати тварин якоїсь породи.

5б. Тренувати друзів (або малят) у виконанні будь-яких дій (трудових, навчальних, спортивних).

6а. Керувати підйомним краном, трактором, тепловозом тощо.

6б. Повідомляти щось, пояснювати людям (у довідковому бюро, на екскурсії).

7а. Художньо оформляти вітрини, виставки.

7б. Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку, житло).

8а. Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках.

8б. Лікувати тварин.

9а. Виконувати обчислення, розрахунки.

9б. Виводити нові сорти рослин.

10а. Конструювати, виготовляти (машини, одяг, будинки, продукти харчування і т.п.).

10б. Працювати на клавішних машинах (друкарській, телетайпі).

11а. Надавати людям медичну допомогу при пораненні, опіках та ін.

11б. Спостерігати, вивчати життя мікроорганізмів.

12а. Брати участь у підготовці спектаклів, концертів.

12б. Займатись кресленням, копіюванням креслень, карт.

13а. Художньо описувати або зображувати події, які спостерігав або уявляв.

13б. Доглядати за тваринами на фермі, в зоопарку.

14а. Приймати, оглядати хворих, розмовляти з ними, призначати лікування.

14б. Фарбувати чи розмальовувати стіни приміщень, поверхні виробів.

15а. Здійснювати монтаж будинку, складання машин, пристроїв.

15б. Розбиратися в кресленнях, таблицях, схемах (перевіряти, уточнювати).

Бланк відповідей.

1	2	3	4	5
	1а	1б		2а
2б	3а	3б	4а	4б
5а		5б		
	6а	6б		7а
	7б		8а	
8б			9 а	
9б	10а		10б	11а
11б		12а	12б	13а
13б		14а		14б
	15а		15б	

Обробка бланків відповідей. Досліджувані підраховують кількість плюсів у кожному вертикальному стовпчику у бланку відповідей, а суми їх проставляють у нижніх клітинках стовпчиків. У першому стовпчику сумою плюсів оцінюється рівень ставлення до професій типу – людина – природа, в другому – людина-техніка, у третьому – людина-людина, у четвертому – людина-знакова система, у п'ятому – людина-художній образ.

Найбільші суми плюсів у таблицях вказують на перевагу інтересів та нахилів до певних видів діяльності.

Завдання 4. Виявлення ступеня впливовості піддослідного інструкції (студенти виконують під керівництвом викладача).

Хід виконання експерименту. Викладач просить студентів бути уважними, оперативно письмово виконувати завдання.

Експериментатор робить пояснення: «Коли я скажу «час», нехай кожен із Вас напише яку-небудь цифру...яку захоче..., наприклад, 9...взагалі яку хочете... Час!

Тепер напишіть яке-небудь число з трійкою в кінці... яке хочете, наприклад, 23... взагалі, яке хочете... Час!

Тепер напишіть яку-небудь фразу... яку хочете... наприклад, про літні канікули... взагалі яку хочете... Час!

Тепер напишіть ім'я письменника-класика... якого хочете... наприклад, Шевченко...взагалі якого хочете... Час!

Напишіть назву трьох українських міст... наприклад, Полтава... взагалі які хочете... Час!».

Обробка даних експерименту. Кожне виконане завдання оцінюється таким чином:

1) якщо у виконаному завданні є цифра, ім'я чи тема, близька до того, що говорив експериментатор, воно оцінюється балом «2»;

2) якщо у виконаній роботі є цифра, ім'я чи тема, названа експериментатором, то воно оцінюється балом «3»;

3) якщо у виконаному завданні немає нічого з підказаного чи близького до підказки, ставиться бал «0».

Прізвище, ім'я досліджуваного	Кількість балів					Загальна кількість балів	Ступінь навіювання
	При навіюванні цифри (9)	При навіюванні цифри (23)	При навіюванні фрази (про канікули)	При навіюванні імені (Шевченко)	При навіюванні міста (Полтава)		

Завдання 5. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Які положення, наведені нижче, характеризують психічне відображення, які – дзеркальне відображення?

А. Активно впливає на середовище.

Б. Відображає явище тільки в момент його безпосереднього впливу.

В. Дає приблизно правильну копію предметів та явищ дійсності.

Г. Є фотографією навколишньої дійсності.

Д. Сигналізує про життєво важливе для організму,

Задача 2. Яке твердження, наведене нижче, відбиває ідеалістичне розуміння психіки, а яке – матеріалістичне?

А. Психічна діяльність не залежить від зовнішніх причин.

Б. Психічна діяльність – властивість мозку.

В. Психічна діяльність пізнавана тільки шляхом самоспостереження.

Г. Психічна діяльність – відображення об'єктивної дійсності.

Задача 3. Вибрати положення, що характеризують ідеалістичне, вульгарно-матеріалістичне й діалектико-матеріалістичне розуміння співвідношення психіки та її проявів у діяльності.

А. Психічне явище має багато різних зовнішніх проявів.

Б. Кожному психічному явищу відповідає чітко визначений зовнішній прояв.

В. Різні психічні явища зовні можуть виявлятися однаково.

Г. Психічне явище може відбуватися без будь-яких зовнішніх та внутрішніх проявів.

Задача 4. Зазначити, чому мав рацію голландський фізіолог Ф. Дондерс, який вважав, що на шляху від зовнішнього сигналу до рухової відповіді на цей сигнал відбувається робота нервових вузлів (гангліїв), що є органами уявлення і волі. Час же цієї роботи можна виміряти способом ускладнення завдань, які даються випробуваному.

Задача 5. Виходячи з наведеного нижче опису, визначити, яка ділянка кори мозку була видалена під час операції.

Після того, як під час операції було видалено одну з ділянок кори мозку, хворий пізнавав довколишніх, лікарів і сестер, але різко змінив ставлення до них: став агресивним, безконтрольним, часом імпульсивно виконував безглузді дії (співав), часом ставав в'ялим, інертним. Пропоновані завдання виконував уповільнено, із значними паузами. У завданнях на переказ виявив повну неспроможність самотійно розвинути сюжет.

Задача 6. Який нервово-фізіологічний механізм лежить в основі кожного з описаних психічних явищ?

А. Л. М. Толстой у романі «Війна і мир» змальовує стан П'єра Безухова, який йшов за генералом і напружено думав про нього: «Він не чув звуків куль, що гули з усіх боків, і снарядів, що перелітали через нього, не бачив ворога, який був по той бік річки, і довго не бачив убитих і поранених, хоча багато хто падав недалеко від нього» (Л. Н. Толстой «Война и мир»).

Б. За правилами поведінки учнів у школі вони повинні працювати доти, поки учитель скаже: «Урок закінчено. Можна йти», – навіть якщо дзвінок продзвенів раніше. Проте дуже часто дзвінок наприкінці уроку відразу спричиняє в школярів рухове збудження і вони припиняють роботу, намагаючись вийти з класу.

Задача 7. Якщо в око ввести атропін, то зіниця перестає звужуватись від впливу світла. Яка ланка фізіологічного механізму відчуття гальмується при цьому?

Задача 8. Яким фізіологічним механізмом можна пояснити зміну відповідей дитини?

Дитині дев'яти років показують кілька пофарбованих у різний колір кружалець і запитують, який колір їй подобається найдужче, а який не подобається зовсім. Дитина відповідає, що найдужче їй подобається зелений колір, найменше – червоний. Потім проводять дослід, у якому разом з червоним кружальцем показують цікаву картинку, а з зеленим – нічого не показують. Знову запитують, який колір подобається більше. На цей раз дитина відповідає, що подобається червоний, а зелений не подобається.

Задача 9. У наведених прикладах зазначити схожість і відмінність у роботі машини та головного мозку.

А. У наш час створено машини, які можуть самонавчатися. Наприклад, в одній лабораторії було сконструйовано механічну мишу. Під час дослідів ця миша навчилася без зайвих поворотів долати лабіринт.

Б. Є спроби створити машину, яка б розпізнавала людську мову. Спершу машину навчають: певні слова вимовляють у мікрофон, підключений до неї, водночас надходять закодовані відповідно букви, що позначають вимовлювані слова. Після навчання машина друкує слова, вимовлені в мікрофон. (За А.М. Ендрю.)

Задача 10. Що є спільним і що відмінним у діяльності механізмів та людського мозку?

А. Автоматична друкарська машинка без участі друкарки безпомилково виконує всі операції з передруку тексту. При цьому текст копіює повністю (з усіма граматико-стилістичними особливостями).

Б. Електронно-обчислювальна машина може виконувати досить складну роботу: виправляти помилки в тексті, перевіряти розрахунки, встановлювати прогнози, грати в шахи тощо.

Задача 11. Яка діяльність – свідомо чи несвідомо виявляється в наведених нижче прикладах?

А. У хворого на білу гарячку реальна дійсність начебто затулена яскравими галюцинаціями: йому вздріваються чорти, які лають його, шкірять зуби, погрожують. Він бачить, як на нього нападають звірі, лізуть комахи, кусають його, чує голоси, що погрожують убити його. Рятуючись від переслідувачів, він часом зазнає тяжких травм, каліцтва.

Б. Під час сеансу гіпнозу випробуваному, що був у гіпнотичному стані, було запропоновано украсти гаманець у товариша. Випробуваний не зміг виконати цього завдання гіпнотизера. А от інші накази – вмитися, взяти книжку тощо – випробуваний виконував.

В. Учень швидко й правильно множить багатозначні числа, проте не пам'ятає правила множення їх.

Г. Семикласник, якого насмішки друзів вивели з себе, порвав підручники і зошити, ударив одного з товаришів.

Д. Випускник школи вступив до педагогічного інституту і пояснював це тим, що він любить дітей, що йому подобається зрозуміло викладати математичні доведення.

Задача 12. Які ознаки – свідомого чи підсвідомого – виявляються в наведених прикладах?

А. Усі знають, яке це неприємне відчуття гикавки і як хочеться його позбутися. Одні для цього ковтають шкуринку хліба, другі намагаються не дихати, треті п'ють воду. Проте часом ці засоби не допомагають, людина гикає далі, поки раптом гикавка не припиняється так само раптово, як і почалась.

Б. Здорова дитина уже незабаром після народження міцно стискує палець дорослого чи олівець, якщо ним доторкнутися до долоньки немовляти.

В. Готуючись до публічного виступу, до екзаменів, змагання чи відповідальної ділової зустрічі, дуже корисно заздалегідь немовби змодельовати свою можливу емоційну реакцію. Таке попереднє «програвання» різних емоційних ситуацій, як правило, допомагає розумніше і спокійніше розв'язати багато життєвих конфліктів, не витрачаючи психофізіологічних резервів організму.

Задача 13. Дайте правильну характеристику методу лабораторного експерименту:

1) експериментатор втручається у хід подій, але не має можливості викликати досліджуване явище;

2) експериментатор втручається у природній хід подій, викликає за бажанням досліджуване явище;

3) експериментатор не втручається в природній хід подій, але отримує за допомогою приладів.

Яка з відповідей є правильною? Обґрунтуйте свій вибір.

Задача 14. Дайте правильну характеристику природного експерименту:

1) природній експеримент вивчає всі без винятку психічні явища;

2) природній експеримент проводиться у звичних умовах навчання та виховання;

3) досліджувані знають про те, що їх досліджують.

Яка з відповідей є правильною? Обґрунтуйте свій вибір.

Задача 15. За допомогою якого методу можна вивчити особливості розумової діяльності учня?

1) природного експерименту;

2) лабораторного експерименту;

3) природного і лабораторного експериментів.

Яка з відповідей є правильною? Обґрунтуйте свій вибір.

Задача 16. Визначте метод психологічного дослідження:

А. Дослідник не втручається в перебіг психічних процесів.

Б. Дослідник сам створює умови для виникнення психічних явищ, які цікавлять його.

В. Здобувається знання про психіку, що не залежить (ніякою мірою) від суб'єктивних рис дослідника (таких, як думка, оцінки тощо).

Г. Вивчається психіка людини в процесі її звичайної діяльності.

Е. Вивчаються об'єктивні причини та умови, від яких залежить певне психічне явище.

Задача 17. Які методи застосовано в наведених прикладах?

А. У віці шести з половиною років Сана Н. уже добре виконує завдання, в якому треба зіставити два предмети, вказати як спільне, так

і різне. При цьому, виявляючи уже відому здатність до спостереження за власними розумовими операціями, Сана робить цікаве зауваження: «Мамо, а різне мені легше помітити, ніж однакове. Це я давно вмію. А знаходити однакове цікаво: воно однакове, але не зовсім».

Б. Вивчаються індивідуальні особливості ритмічних рухів дітей. Проводиться весела гра – «Танок ляльок». Усе йде добре, поки група бере участь у загальному танці. Діти впевнено рухаються по колу, роблять прості па. Та ось керівниця пропонує Ларисі В. вийти на середину кола і танцювати там. Дівчинка відмовляється. Таня А., хоча й не відмовляється, але, вийшовши на середину кола, стоїть, розгублено дивиться на всі боки і починає танцювати лише з допомогою виховательки. Тільки Галя Х. (найметкіша дівчинка в групі) починає танцювати відразу, але рухи її невпевнені, відчувається скутість.

В. Для вивчення індивідуальних особливостей пам'яті випробувані заучують десять іншомовних слів. Протоколіст записує, скільки слів запам'ятовує кожен досліджуваний після кожного повторення і скільки потрібно повторень, щоб запам'ятати всі десять слів.

Задача 18. За запропонованими описами визначте методи дослідження.

А. Людину вміщують в ізолювану кабінку, в спеціальному шоломі закріплюють прилади, з допомогою яких досліджують біострумами мозок під впливом різних подразників чи за різного стану організму. Досліджуваний перед проведенням дослідження одержує відповідну інструкцію. Всі отримані показники фіксують точною апаратурою.

Б. На підставі дитячих малюнків психолог встановлює особливості сприйняття дітьми предметів; ретельно аналізує письмові роботи школярів і, зіставляючи дані з результатами інших експериментів, робить висновки про особливості індивідуального стилю діяльності старшокласників.

Задача 19. Серед перелічених нижче положень вибрати ті, які містять:

1) загальні вимоги експериментальних і неекспериментальних методів;

2) вимоги, характерні тільки для експериментальних методів;

3) вимоги, характерні тільки для природного експерименту.

А. Дослідник не втручається в перебіг психічних процесів.

Б. Дослідник сам створює умови для виникнення психічних явищ, які цікавлять його.

В. Здобувається знання про психіку, що не залежить (ніякою мірою) від суб'єктивних рис дослідника (таких, як думка, оцінки тощо).

Г. Вивчається психіка людини в процесі її звичайної (справжньої) діяльності.

Е. Вивчаються об'єктивні причини та умови, від яких залежить певне психічне явище.

Задача 20. Оцініть з погляду методичних вимог до анкети такі дві групи запитань.

А. Чи легко вам просидіти годину не розмовляючи? Чи охоче ви позичаєте свої речі? Чи любите ви похвалитися перед екзаменом, що добре підготувались?

Б. Чи є у вас чуття гумору? Чи не зарозумілий ви? Чи є точність рисою вашого характеру?

На які запитання відповіді будуть вірогіднішими? Чому?

ТЕМА 2.

ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСТІ У ПСИХОЛОГІЇ. СПРЯМОВАНІСТЬ ЯК ПРОВІДНА ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ

Завдання 1. Дослідження оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності.

Матеріали та обладнання: бланк із надрукованими на обох сторінках шкалами самооцінки та з інструкціями, розробленими Ч.Д. Спілбергом і Ю.Л. Ханіним, ручка або олівець.

Процедура дослідження. Дослідження рівня тривожності в даний момент, тобто реактивної тривожності й особистісної, як стійкої характеристики людини, можна проводити методом самооцінки індивідуально і в групі. Дослідник роздає кожному учасникові бланк зі шкалами самооцінки і пропонує відповісти згідно інструкціями на надруковані на обох сторінках бланка запитання. Він також нагадує, що відповідати потрібно самостійно, і в ході роботи пильнує за виконанням вимог. Якщо в когось виникають запитання, то можна ще раз звернути увагу на інструкцію і вказати, що на кожне запитання можливі 4 варіанти відповідей, які відрізняються за ступенем інтенсивності вияву вказаного в запитанні стану.

Бланк для відповідей

РТ– лицевий бік бланка

Прізвище, ім'я та по батькові, дата.

Інструкція. Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і поставте відповідну цифру праворуч залежно від того, яке у Вас самопочуття в цей момент (ні, це не так – 1, можливо, так – 2, правильно – 3, зовсім неправильно – 4). Над запитаннями довго не задумуйтеся, тому що правильних або неправильних відповідей немає.

1. Я спокійний.
2. Мені ніщо не загрожує.
3. Я напружений.
4. Я відчуваю жаль.
5. Я почуваюсь вільно.
6. Я прикро вражений.
7. Мене хвилюють можливі невдачі.
8. Я відчуваю, що відпочив.
9. Я стривожений.
10. Я відчуваю внутрішнє задоволення.
11. Я впевнений у собі.
12. Я нервую.
13. Я не знаходжу собі місця.

14. Я збентежений.
15. Я не відчуваю скутості, напруженості.
16. Я задоволений.
17. Я стурбований.
18. Я дуже збуджений і мені ніяково.
19. Мені радісно.
20. Мені приємно.

ЛТ– зворотний бік бланка

Інструкція. Прочитайте уважно кожне з наведених далі речень і поставте відповідну цифру (майже ніколи – 1, інколи – 2, часто – 3, майже завжди – 4) залежно від того, як Ви почувалися частіше. Над запитаннями довго не задумуйтеся, тому що правильних або неправильних відповідей немає.

21. Я відчуваю задоволення.
22. Я швидко стомлююся
23. Я легко можу заплакати.
24. Я хотів би бути таким же щасливим, як і інші.
25. Нерідко я програю тому, що не швидко приймаю рішення.
26. Звичайно я відчуваю себе бадьорим.
27. Я спокійний, холоднокровний, зібраний.
28. Очікувані труднощі дуже тривожать мене.
29. Я дуже хвилююсь через дрібниці.
30. Я цілком щасливий.
31. Я беру все близько до серця.
32. Мені не вистачає впевненості в собі.
33. Звичайно я відчуваю себе безпечно.
34. Я намагаюсь уникати критичних ситуацій.
35. У мене буває хандра.
36. Я задоволений.
37. Всілякі дрібниці відволікають і хвилюють мене.
38. Я дуже переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути.
39. Я врівноважена людина.
40. Мене охоплює сильний неспокій, коли я думаю про свої справи.

Обробка результатів. Завданням обробки результатів є отримання показника активної й особистісної тривожності. Показник реактивної тривожності (РТ) підраховують за формулою:

$$PT = E_1 - E_2 + 35,$$

де E_1 – сума закреслених цифр за пунктами шкали: 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18; а E_2 – сума решти закреслених цифр на лицьовому боці бланка, тобто пунктів: 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

Показник особистісної тривожності (OT) визначається за формулою:

$$OT = E_3 - E_4 + 35,$$

де E_3 – сума закреслених цифр на бланку за пунктами шкали: 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40; а E_4 – сума решти закреслених цифр на зворотному боці бланка, тобто цифр за пунктами: 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Аналіз результатів. Реактивна чи ситуативна тривожність характеризується напруженістю, неспокоєм, нервозністю. Якщо вона велика, то в людини порушується увага, а інколи і тонка координація рухів.

Особистісна тривожність – це стійкий стан. Вона характеризує схильність людини сприймати значну кількість ситуацій як загрозливі, реагувати на них станом тривоги. Дуже висока особистісна тривожність безпосередньо пов'язана з наявністю невропатичного конфлікту, з емоційними та нервовими зривами, із психосоматичними захворюваннями. Тому повідомляти результати цього дослідження при сторонніх заборонено, а сам досліджуваний має дізнатися про рівень тривожності в коректній формі. При цьому важливо в розмові з ним підкреслити, що тривожність не є першопочатково негативною рисою. Певний рівень тривожності – природна й обов'язкова особливість активної особистості. При цьому є оптимальний для кожної людини рівень «корисної тривоги». Оцінити рівень тривожності за допомогою показників реактивної й особистісної тривожності можна таким чином:

до 30 – низька тривожність;

31–45 – помірна тривожність;

46 та більше – висока тривожність.

Тривожність у студентів досить поширене явище. Значні відхилення від рівня помірної тривожності можуть вказувати на те, що в людини виникає тривожність у ситуаціях оцінки її компетенції. Тоді слід переглянути значимість даної ситуації і знайти для себе обґрунтування, яке зменшує її суб'єктивну значимість. Крім цього, слід перенести свою увагу і зробити акцент на осмисленні діяльності. Одним із напрямків у складанні рекомендацій для даного випадку можуть стати: пошук вправ для саморегуляції, створення психологічної підтримки для формування почуття впевненості в успіху.

На відміну від високої тривожності, низька вимагає уваги до мотивів діяльності та підвищення почуття відповідальності. Рідко тривожність у показниках тесту може приховувати за собою захисний психологічний механізм витіснення реальної тривожності чи бажання «показати себе з кращого боку».

Завдання 2. Дослідження рівня наполегливості.

Матеріали та обладнання: три пронумерованих бланки з набором слів, папір і ручка для письма, секундомір.

Процедура дослідження. Дослідження наполегливості експериментатор проводить у парі з досліджуваним, якого треба зручно

посадити за добре освітлений стіл. У процесі дослідження послідовно видають бланки з набором слів і просять скласти зі слів речення. Труднощі при складанні речень у першому й другому наборах практично однакові, а з третього набору скласти речення практично неможливо, але треба, щоб досліджуваний про це не знав.

Інструкція досліджуваному: «Використовуючи всі слова набору, надруковані на бланку, складіть змістовне речення. Час Вашої роботи фіксується».

Завдання експериментатора – фіксувати час виконання кожного завдання зі складання речень з наборів слів і відмічати емоційні реакції досліджуваного.

Набори слів

Набір №1

Викликати
Влада
Напад
Обстановка
Заходи
Невдоволення
Мета
В
Кола
Польські
Нормалізація
В
З
Опозиційні
Вжиті
Польща

Набір №2

Країна
Холодна
Умова
Передусім
В
Найбільші
Координація
Загострення
Значення
Обстановка
Війна
Дії
викликаний
Держав
Усіх
Великий
Політика
Набувала
Міжнародний

Набір №3

Країна
Оцінка
Зростати
Представники
В
Тобто
Мирні
Дії
Розглянути
Повідомлення
Арабські
Із
Налагодити
Експерти
Напруга
Допомагати
Персонал

Обробка результатів. Під час обробки результатів спочатку перевіряють правильність виконання досліджуваним завдань, а потім співвідносять час, витрачений досліджуваним на складання кожного речення, і вираховують показник наполегливості.

Зразок правильно складених речень із набору слів

1. Заходи, вжиті польською владою з метою нормалізації обстановки в Польщі, викликали напад невдоволення в опозиційних колах.

2. В умовах загострення міжнародної обстановки, викликаній політикою холодної війни, передусім найбільших держав, великого значення набувала координація дій усіх.

3. Немає вирішення.

Якщо перших два речення складено правильно, то вираховують показник наполегливості P_n .

Показником наполегливості є відношення часу, витраченого на виконання третього завдання, до середнього часу, витраченого на вирішення перших двох завдань:

$$P_n = T_3 : (T_1 + T_2) : 2 \text{ або } P_n = 2 T_3 : (T_1 + T_2) : 2,$$

де T_1 – час, затрачений на складання першого речення; T_2 – час, затрачений на складання другого речення; T_3 – час, затрачений на спроби скласти третє речення.

Аналіз результатів. Рівень наполегливості визначають за величиною показника P з допомогою шкали.

Величина P_n	Рівень наполегливості
Від 0 до 1,9	Низький
Від 2,0 до 2,9	Середній
Від 3,0 і більше	Високий

Під час аналізу результатів треба враховувати величину часу, витраченого досліджуваним на вирішення завдань. У цілому, чим більше часу, тим наполегливіша людина. Під наполегливістю, звичайно, розуміють особистісні риси, пов'язані з умінням і бажанням досягати поставленої мети, долаючи зовнішні та внутрішні (психологічні) перешкоди. Наполегливість пов'язана з особливостями розвитку довільності психічних процесів. Аналізуючи результати дослідження, важливо зіставити їх з успіхами в навчальній діяльності студента, взявши при цьому до уваги програми розвитку саморегуляції і самовиховання.

Завдання 3. Дослідження рівня імпульсивності.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник В.А. Лосенкова (складається з 20 запитань, до кожного з яких дається чотирибальна шкала відповідей), ручка.

Процедура дослідження. Дослідження може проводитися з одним досліджуваним чи з невеликою групою. Досліджуваному пропонують опитувальник з чотирибальною шкалою відповідей на кожне запитання. Якщо працює група, дослідникам треба пильнувати за дотриманням строго індивідуального виконання тесту.

Інструкція досліджуваному: «Запропонований Вам тест-опитувальник містить 20 запитань. До кожного із запитань додано шкалу відповідей. Уважно прочитайте кожне запитання і обведіть колом номер вибраної Вами відповіді. У тесті немає «поганих» і «гарних» відповідей. Намагайтеся почуватися вільно та відповідати щиро. Перевагу надавайте тій відповіді, яка перша спадає Вам на думку».

Опитувальник.

I. Якщо Ви беретеся за яку-небудь справу, то чи завжди доводите її до кінця?

1. Звичайно, так.
2. Мабуť, так.
3. Мабуť, ні.
4. Ні, не завжди.

II. Ви завжди спокійно реагуєте на різкі чи невдалі зауваження на свою адресу?

1. Звичайно, так.
2. Мабуť, так.
3. Мабуť, ні.
4. Звичайно, ні.

III. Ви завжди виконуєте свої обіцянки?

1. Звичайно, так.
2. Мабуť, так.
3. Мабуť, ні.
4. Звичайно, ні.

IV. Ви часто говорите і дієте під впливом хвилинного настрою?

1. Дуже часто.
2. Досить часто.
3. Досить рідко.
4. Майже ніколи.

V. Чи Ви добре володієте собою в критичних, напружених ситуаціях?

1. Так, завжди володію.
2. Мабуť, завжди.
3. Мабуť, ні.
4. Ні, не володію.

VI. Чи часто у Вас без видимих або достатньо вагомих на те причин змінюється настрій?

1. Таке зустрічається дуже часто.
2. Буває час від часу.
3. Таке трапляється рідко.
4. Такого взагалі не буває.

VII. Чи часто Вам доводиться робити щось наспів, коли час обмежений?

1. Звичайно, так.
2. Мабуť, так.
3. Мабуť, ні.
4. Звичайно, ні.

VIII. Чи могли б Ви назвати себе цілеспрямованою людиною?

1. Так, звичайно.
2. Мабуť, так.

3. Швидше всього, ні.

4. Ні.

IX. Чи дотримуєтеся Ви у словах і вчинках прислів'я «Сім раз відміряй, один раз відріж»?

1. Так, завжди.

2. Часто.

3. Рідко.

4. Ні, майже ніколи.

X. Ви нарочито байдужі до тих, хто несправедливо бубнить і зачіпає Вас, наприклад, у автобусі чи трамваї?

1. Так, я реагую майже завжди.

2. Так, я реагую досить часто.

3. Я рідко так реагую.

4. Я ніколи так не реагую.

XI. Ви сумніваєтесь у своїх силах і здібностях?

1. Так, часто.

2. Інколи.

3. Рідко.

4. Майже ніколи.

XII. Чи легко Ви захоплюєтеся новою справою, до якої потім можете швидко охолонути?

1. Звичайно, так.

2. Мабуть, так.

3. Мабуть, ні.

4. Звичайно, ні.

XIII. Ви вмієте стримувати себе, коли хтось із керівництва незаслужено Вам дорікає?

1. Звичайно, так.

2. Мабуть, так.

3. Мабуть, ні.

4. Звичайно, ні.

XIV. Вам здається, що Ви ще не знайшли себе?

1. Згоден, саме так воно і є.

2. Швидше всього, це так.

3. З цим я навряд чи погоджуюся.

4. Я з цим, звичайно, не згоден.

XV. Чи може під впливом яких-небудь нових обставин Ваша думка про самого себе не раз змінюватися?

1. Саме так.

2. Досить ймовірно.

3. Мало ймовірно.

4. Майже неможливо.

XVI. Звичайно Вас важко вивести із себе?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XVIII. Чи виникають у Вас бажання, які з багатьох причин нездійсненні?

1. Такі бажання виникають у мене часто.
2. Такі бажання виникають час від часу.
3. У мене рідко виникають такі бажання.
4. Заздалегідь нездійснених бажань у мене не виникає.

XVIII. Чи помічаєте Ви, обговорюючи з кимось важливі життєві проблеми, що Ваші погляди ще не визначилися?

1. Так, часто помічаю.
2. Іноді помічаю.
3. Помічаю, досить рідко.
4. Ні, ніколи не помічаю.

XIX. Чи трапляється таке, що якась справа Вам так набридає, що, не закінчивши її, Ви беретеся за нову?

1. Так, часто трапляється.
2. Іноді так буває.
3. Так буває досить рідко.
4. Таке майже ніколи не трапляється.

XX. Ви досить не врівноважена людина?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

Обробка результатів. У процесі обробки результатів підраховують величину показника імпульсивності *Пі*. Він є сумою балів, набраною за всіма шкалами тесту-опитувальника.

У запропонованому тесті-опитувальнику чотирибальна шкала відповідей.

Для запитань 1, 2, 3, 5, 8, 9, 10, 13, 16 номер шкали відповідає кількості балів, тобто 1, 2, 3 або 4.

Для запитань 4, 6, 7, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20 бали рахуються за шкалою у зворотному порядку, тобто шкалі 1 відповідає 4 бали, шкалі 2 – 3 бали, шкалі 3 – 2 бали, а шкалі 4 – 1 бал.

Аналіз результатів. Імпульсивність – це риса, протилежна вольовим якостям цілеспрямованості і наполегливості. Чим більша величина показника імпульсивності *Пі*, тим більше імпульсивності.

Рівень імпульсивності може бути охарактеризовано як високий, середній та низький.

Якщо величина *Пі* лежить у межах **66-80**, то імпульсивність високого рівня, тобто виражена сильно; якщо величина *Пі* від **35 до 65**, то рівень імпульсивності середній, тобто вона помірна, а якщо **34 і менше** – імпульсивність низького рівня. Імпульсивні люди часто мають невизначені життєві плани; у них немає інтересів і вони захоплюються то одним, то іншим.

Люди з низьким рівнем імпульсивності, навпаки, цілеспрямовані, мають чіткі ціннісні орієнтації, виявляють наполегливість у досягненні поставленої мети, намагаються довести розпочате до кінця. Якщо імпульсивність висока, то треба скласти програму самовиховання, спрямовану на зниження її і на збільшення цілеспрямованості. При цьому потрібно враховувати особливості локусу суб'єктивного контролю.

Завдання 4. Визначення рівня егоцентричної спрямованості особистості.

Матеріали та обладнання: бланк тесту ЕАТ, ручка, секундомір.

Процедура дослідження. Дослідження егоцентризму за допомогою проєктивного тесту егоцентричних асоціацій (ЕАТ) можна проводити як з одним досліджуваним, так і з групою, яка складається з 2-7 осіб. У роботі з групою кожного учасника тестування необхідно забезпечувати бланком, ручкою, зручно розташовувати за столом на відстані 1,5-2 м від сусідів та експериментатора.

Особливістю цього завдання є те, що досліджуваним не слід знати мету дослідження. Як «підставну» мету можна назвати перевірку швидкості писемної мови або визначення швидкості виконання асоціацій на мовний стимульний матеріал. При цьому важливо підкреслити, що зміст, грамотність і каліграфія значення не мають. У процесі заповнення тесту експериментаторові забороняється щонебудь, крім інструкцій, пояснювати досліджуваному, давати оцінку та висловлювати судження про його думку. Тут необхідно пильнувати за строгою індивідуальністю праці досліджуваного та за фіксацією часу на виконання завдання.

Інструкція досліджуваному: «Тест складається з 40 незакінчених речень. Вам необхідно доповнити кожне із них, так щоб утворилися речення, в яких виражено закінчену думку. Відразу записуйте першу думку, яка прийшла Вам у голову, щоб завершити незакінчене речення. Намагайтеся працювати швидко. Час виконання завдання фіксується». Бланк тесту егоцентричних асоціацій має такий вигляд:

Тестовий бланк.

EAT	Дата_____
-----	-----------

Час, затрачений на заповнення тесту хв. _____

Прізвище ім'я по батькові _____

Вік _____

Рідна мова _____

1. У такій ситуації ...
2. Найлегше ...
3. Незважаючи на те, що ...
4. Чим довше ...
5. Порівняно з ...
6. Кожний ...
7. Жаль, що ...
8. Внаслідок...
9. Якщо ...
10. Кілька років тому ...
11. Найважливіше те, що ...
12. Тільки ...
13. Насправді...
14. Справжня проблема в тому, що ...
15. Неправда, що ...
16. Прийде той день, коли ...
17. Найбільше ...
18. Ніколи ...
19. У те, що ...
20. Навряд чи можливо, що ...
21. Головне в тому, що ...
22. Інколи ...
23. Років через дванадцять ...
24. У минулому ...
25. Справа в тому, що ...
26. У теперішній час ...
27. Найкраще ...
28. Беручи до уваги ...
29. Коли б ...
30. Завжди ...
31. Можливість ...
32. У разі ...
33. Звичайно ...
34. Якщо навіть ...
35. До цієї пори ...
36. Умови для ...
37. Більш за все ...

38.Щодо ...

39.З недавнього часу ...

40.Тільки з тієї пори ...

Після завершення роботи досліджувані здають заповнені бланки тесту. Експериментатор швидко їх переглядає, не вчитуючись у зміст, і, якщо помічає незавершені речення, то бланки повертає з проханням закінчити те чи те речення. При цьому час фіксується і додається до попереднього.

Обробка результатів. Мета обробки результатів – одержання індексу егоцентризму. За величиною індексу можна оцінювати про рівень егоцентричної спрямованості особистості.

Обробляти результати доцільно, якщо досліджуваний цілковито справився з тестом. Тому під час тестування важливо простежити, щоб усі речення були закінченими. Якщо у тестовому бланку виявилось більше 10 незакінчених речень, то він обробці й аналізу не підлягає. Тоді досліджуваного запрошують пройти тест ще раз через кілька днів.

Індекс егоцентризму визначають шляхом виявлення і підрахунку речень, що містять інформацію, яка вказує на самого суб'єкта, тобто на тестованого. Вона виражається особовим займенником **я**, присвійним займенником **мій** та їхніми формами. Це можуть бути займенники **я, мені, мій, мною, моїх** тощо. Інформацію про самого суб'єкта несуть також речення, в яких зазначених займенників нема, але вони відчутні за наявності дієслова першої особи однини.

Індексом егоцентризму служить кількість уже зазначених речень. Для зручності підрахунку речень, які містять вказівку на самого суб'єкта і відображають його **центрацію** на себе, в заповненому бланкові займенники першої особи однини або відповідні дієслівні закінчення підкреслюють, а номер речення обводять колом.

Аналіз результатів. Для виявлення рівня егоцентричної спрямованості особистості й аналізу одержаних результатів подається таблиця. Вона містить градації рівнів егоцентризму студентів, у тому числі студентів-першокурсників. Зміна рівнів, які характеризують егоцентричні тенденції в першокурсників, пов'язана з тим, що вступ до вишу змінює соціальний статус юнаків та дівчат. У період адаптації до нового статусу відбувається тимчасове збільшення егоцентричності особистості.

Рівні егоцентричної спрямованості юнаків і дівчат.

Стать курс	Рівні егоцентричної спрямованості				
	дуже низький	низький	середній	високий	дуже високий
<i>Першокурсники, які навчаються перший семестр</i>					
Юнаки	0 – 1	2 – 7	8 – 22	23 – 30	31 – 40
Дівчата	0 – 1	2 – 7	8 – 22	23 – 29	30 – 40
<i>Студенти інших курсів</i>					
Юнаки	0 – 1	2 – 7	8 – 20	21 – 26	27 – 40
Дівчата	0 – 1	2 – 7	8 – 21	22 – 27	28 – 40

Дуже низький (нульовий) показник егоцентризму означає, як правило, що досліджуваний неправильно зрозумів інструкцію і поставив собі яке-небудь інше завдання, замість запропонованого в інструкції.

Дуже високий показник егоцентризму може бути ознакою акцентуації особи на своїй власній персоні.

У процесі аналізу результатів треба враховувати, що егоцентризм і егоцентрична спрямованість – це ознаки особистості. Вони характеризують її позиції і являють собою центровану і фіксовану соціальну установку, яка визначає привернення уваги до своїх якостей, думок, переживань, уявлень, дій, мети тощо. З юнацького віку сюди включається саморефлексія. Егоцентрична спрямованість детермінується позицією, сприяючи автономізації особистості від інших людей, і викликається потребами у власному успіхові, співчутті, опіці, афіліації, в самоутвердженні, захисті свого «Я», в тому числі й психосексуальною потребою.

Егоцентризм відображається на пізнавальних можливостях людини, перешкоджаючи ефективному спілкуванню та взаємодії з людьми, гальмуючи розвиток моральної сфери особистості.

Особи з високим рівнем егоцентризму часто бувають конфліктними, оскільки не враховують, а часом і переінакшують смисловий зміст повідомлення співрозмовника, що веде до непорозумінь та до міжособистісних проблем.

У моральному плані егоцентрична спрямованість може призвести до егоїзму, виявляється в спробі використати інших людей для задоволення власних потреб та інтересів, а також до прагматизму, який пов'язаний тільки з користю.

Оскільки визначення величини і рівня егоцентричної спрямованості достатньо значущі для досліджуваного, то в даному дослідженні особливо важливо дотримуватися етики психодіагностики. У разі довіри студента до експериментатора бажано обмірковувати з ним причини, які призвели до егоцентричності. Факторами, спрямованими на розвиток егоцентричності в дитячому та в шкільному віці, можуть бути: захвалювання батьками і вчителями, активна стимуляція до досягнення успіху, нестача контактів з однолітками, звичка

командувати з огляду на постійну, з дитячих років, позицію керівника (староста, відповідальний за культмасову чи спортивну роботу тощо).

Низький рівень егоцентричності часто є наслідком постійного придушення особистості дитини авторитетами. Дома ними стають батьки, а в школі вчителі та окремі учні.

У деяких випадках високий рівень егоцентричної спрямованості може бути ситуативним, викликаним дуже значною для людини подією.

Для корекції егоцентричності потрібен досвід спілкування і взаємодії індивіда з іншими людьми. Важливо розвивати вміння враховувати погляди інших, контролювати правильність розуміння людей, з якими спілкуєшся і взаємодієш, тренувати здатність уявити себе на місці іншого, бути уважним до стану оточення. Особам з високим рівнем егоцентризму доцільно рекомендувати участь у тренінгах сензитивності, спілкування, децентрації.

Вчасна корекція егоцентричного рівня важлива ще й тому, що на фоні його високого рівня розвиваються психопатичні риси особистості, а при неадекватно низькому рівні – конформність і соціальна пасивність.

Завдання 5. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Наведені нижче особливості поведінки людини характеризують її як індивіда, або як особистість.

1. Виділіть особливості, які відбивають поведінку індивіда, і особливості, які відбивають поведінку особи.

2. Дайте обґрунтування свого вибору.

Старанність, низька адаптація до темряви, комунікабельність, добра координація обох рук, повільна швидкість упізнавання, швидка емоційна збудливість, працьовитість, акуратність, мала моторна ригідність, висока сенсорна чутливість.

Задача 2. Наведені нижче особливості поведінки людини характеризують її або як індивіда або як особистість.

1. Виділіть ті особливості, які характеризують індивіда і особистість.

2. Дайте обґрунтування свого вибору.

Сумлінність, несміливість, висока швидкість рухових реакцій, висока швидкість засвоєння навички, скромність, правдивість, пластичність, упертість, реактивність, мала чутливість до громадської оцінки, рухливість, швидкий темп діяльності.

Задача 3. Дано зразки вияву в поведінці людей рис індивіда й особистості. Виберіть ті зразки поведінки, які характеризують особистість, і ті, які характеризують індивіда.

А. У дівчинки спостерігається уповільненість у моториці, мові, мисленні і в перебігу інших пізнавальних процесів, у виникненні почуттів. Вона повільно і важко переключається з однієї діяльності на іншу.

Б. Робітник Е. розповів на зборах про те, як він розподіляє вільний від роботи час між заняттями спортом і навчанням.

В. Товариш Ф. вступив до товариства «Знання».

Г. Товариш М. відзначається виразною мімікою, різкими рухами і швидкою ходою.

Д. Учитель вніс пропозицію, здійснення якої набагато підвищило успішність у школі.

Е. В інженера Ш. чудова дикція і приємний голос.

Задача 4.

1. Виділіть з наведених нижче прикладів ті факти, у яких переважно виявляється соціальна роль, що розуміється як суспільна функція, і соціальна роль, що розуміється як відповідність поведінки нормам і вимогам соціальної групи.

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. Петро Іванович сімнадцятий рік працює токарем на машинобудівному заводі. Він завжди сумлінно виконував і перевиконував норми, неодноразово вносив раціоналізаторські пропозиції.

У домашньому колі він дбайливий і вимогливий батько. Завжди цікавиться навчанням дочки. Може годинами говорити з нею про мистецтво, літературу, розповідати про кращих людей заводу, про красу людського життя.

Б. Сашко П. і Микола М. – учні шостого класу. Обидва відмінники. Проте їхнє ставлення до життя класу, школи різне. Микола тільки після багаторазових розмов з класним керівником погодився, і то на деякий час, допомогти товаришеві з математики, пояснюючи це великою зайнятістю в секції шахістів. Він з нетерпінням чекає оголошення оцінок за контрольну роботу і буває невдоволений, якщо багато школярів виконують її так само добре, як і він.

Сашко, навпаки, дуже переживає, коли хтось з учнів класу одержує незадовільні оцінки. З власної ініціативи, незважаючи на велику громадську роботу, погодився «підтягти» відсталого учня з багатьох предметів. Тільки завдяки цьому його товариш перейшов до наступного класу.

Задача 5. Яке розуміння соціальної ролі виявляється в поведінці Сашка Б.?

Сашко під час туристського походу зарекомендував себе найкмітливішим і найрішучішим хлопцем. Він легко, наприклад, орієнтувався за Сонцем і зірками, вмів за будь-яких умов розпалити багаття, охоче погодився бути провідником групи.

Задача 6. Визначте, до якої групи психічних явищ – психічних процесів, рис особистості чи психічних станів – належить кожне явище, описане нижче.

А. Учитель математики неодноразово звертав увагу на те, що деякі діти з великим напруженням засвоюють матеріал безпосередньо після уроків фізкультури і набагато краще, якщо перед уроком математики була інша навчальна діяльність.

Б. Учень Микола Ш. відчував завжди велике задоволення, якщо його товариші демонстрували чудові знання з різних предметів.

В. Таня К. завжди прямо й одверто засуджувала своїх товаришів за несумлінне ставлення до навчання.

Г. Вітя К. регулярно відвідує гурток авіамоделістів.

Д. Розглядаючи картину Врубеля «Демон і Тамара», людина мимоволі пригадує образи лермонтовських героїв.

Е. Петрик К., прийшовши зі школи додому, відразу ж вирішив вивчити вірш. Проте, що не робив, останню строфу він не міг правильно запам'ятати. Після невеликого відпочинку хлопчик швидко вивчив останній уривок та продекламував увесь вірш виразно і без помилок.

Задача 7. На основі таких фактів знайдіть головний мотив, за яким Петрик пропускав уроки в школі.

1. По дорозі до школи Петрик часто заходив до аптеки за ліками, які йому призначив лікар-окуліст.

2. До і після школи Петрик годинами грав у футбол і не встигав вчасно приготувати домашні завдання.

3. По дорозі до школи Петрик заходив до бібліотеки і засиджувався там.

4. Петрик може тривалий час чекати саме той автобус, на якому їхав минулого разу до школи.

Задача 8. Визначте, до якого виду мотивів слід віднести наведені нижче прояви потягів, бажань, інтересів та переконань.

А. Робітник Віктор П. за станом здоров'я попросив путівку до санаторію.

Б. Зачувши перший весняний грім, діти в класі швидко притихли.

В. Під час пояснення нового матеріалу вчителі часто використовують яскраві наочні посібники, мальовничі приклади, ставлять класові несподівані запитання та ін. Ці прийоми, як правило, сприяють залученню учнів до активної розумової діяльності і дають бажані результати.

Г. Катя була сумлінною і активною не лише в навчанні, а й у громадському житті школи. У дівчинки слово ніколи не розходилося зі справою. Вона сміливо могла критикувати найкращу подругу за порушення правил поведінки, ніколи не приймала необдуманих рішень, першою приходила на допомогу товаришам.

1. Визначте, чи змінилося ставлення досліджуваних до завдання в описаному експерименті; якщо змінилося, то в який бік. Чому?

2. Як називається це явище?

Від випробуваних вимагають виконувати нудне й беззмістовне завдання доти, поки в них не виникне негативне ставлення до діяльності. Після цього їм пропонують самим виступити в ролі експериментатора й запропонувати таке саме завдання іншим випробуваним. При цьому в інструкції вони повинні повідомити, що дослід цікавий і має наукове значення. За участь у ролі експериментатора колишні випробувані дістають винагороду. У заключній фазі дослідів справжній експериментатор розпитує цих випробуваних про ставлення до попереднього виконаного ними завдання.

Задача 9. Як називаються змальовані нижче реакції?

Випробувані одержали прикрі, неприємні записки, начебто написані їхніми товаришами. Після цього в поведінці випробуваних можна було спостерігати дратливість, озлобленість, гострі агресивні реакції.

Задача 10.

1. Визначте, як відіб'ються відповіді підставної групи на відповідях випробуваного. Чому?

2. Як називається це явище?

Група студентів з семи – дев'яти осіб одержала таку інструкцію: «Перед вами два білі аркуші паперу. На лівому – контрольна риска, на правому – три риси різної довжини під номерами 1, 2, 3. Одна з цих ліній дорівнює контрольній. Ви повинні зазначити номер цієї лінії. Буде дванадцять таких порівнянь. Відповідає кожен по черзі».

Різниця в довжині поданих відрізків була настільки великою, що при проведених раніше контрольних дослідах, де кожен досліджуваний був наодинці з експериментатором, ніхто не помилявся. Проте секрет експерименту полягав у тому, що вся група, за винятком одного, була підставною і одностайно давала заздалегідь погоджені неправильні відповіді.

ТЕМА 3.

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ СПІЛКУВАННЯ

Завдання 1. Вивчення міжособових стосунків у колективі, використовуючи метод вибору лідера.

Методика: Досліджуваному пропонують карточку з чотирма питаннями, на які він повинен дати відповідь, назвати прізвище одного із членів групи за вибором (карточки підписуються).

1. З ким хочете сидіти за одним столом?
2. З ким хочете жити в кімнаті?
3. З ким хочете товаришувати?
4. З ким хочете готуватися до екзамену?

№ п/п	Прізвище досліджуваного	1 питання	2 питання	3 питання	4 питання	Кількість балів
1.	Іванов	+	+	++	+	5 балів
2.	Петров	++	+	+	+	5 балів
3.	Степанов	+	+	+	++	5 балів
4.	Егоров	+	+	++	+	5 балів
5.	Хохлов	+++	+++	+++	+++	12 балів
6.	Сидоров	+	+			2 бали
7.	Гуляєв		+	+		2 бали

- кількість плюсів від 3-х до 5-ти балів
- кількість плюсів від 2-х до 3-х
- кількість плюсів від 1-го до 2-х
- кількість плюсів від 0 до 1-го

Визначають стосунки між особистостями і лідер у групі.

Завдання 2. Тест «Чи комунікабельні Ви?»

Інструкція. На кожне з 16 запитань потрібно відповісти «так», «інколи» або «ні».

1. У Вас призначена звичайна ділова зустріч. Чи вибиває Вас із колії її очікування?
2. Чи не відкладаєте Ви візит до лікаря до того часу, коли вже не можна буде терпіти біль?
3. Чи викликає у Вас ніяковість і незручність доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на яких-небудь зборах, нараді чи подібному заході?
4. Вам пропонують поїхати у відрядження в місто, у якому Ви ніколи не були. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цієї поїздки?
5. Чи любите Ви ділитися своїми переживаннями із ким-небудь?

6. Чи дратуєтеся Ви, коли незнайома людина на вулиці звертається до Вас із проханням (показати дорогу, сказати час, відповісти на якесь запитання)?

7. Чи вірите Ви, що існує проблема батьків і дітей, і що людям різних поколінь важко розуміти одне одного?

8. Чи посоромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув віддати Вам гроші, які позичив місяць тому?

9. У ресторані чи їдальні Вам подали неякісну їжу – чи промовчите Ви, лише розсерджено відсунувши тарілку?

10. Залишившись один на один з людиною, Ви не вступите з нею у розмову і відчуватимете незручності, якщо вона заговорить першою?

11. На Вас наводить жах довга черга, де б вона не була (у магазині, бібліотеці, касі кінотеатру). Ви скоріше відмовитеся від свого наміру, ніж станете у хвіст черги?

12. Чи боїтеся Ви брати участь у якій-небудь комісії з розгляду конфліктних ситуацій?

13. У Вас є власні індивідуальні критерії оцінки літературних героїв творів мистецтва, культури, і ніяких «чужих» думок на цей рахунок Ви не приймаєте. Це так?

14. Почувши десь у кулуарах помилкові висловлювання з добре відомої Вам ситуації, чи промовчите Ви і не станете сперечатися?

15. Чи викликає у Вас прикрість чиєсь прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні або навчальній темі?

16. Вам легше висловити свою точку зору в письмовій формі, чи в усній?

Опрацювання відповідей. За кожну відповідь «так» зарахуйте собі 2 бали, «інколи» – 1 бал, «ні» – 0 балів.

Оцінка результатів.

30-32 бали. Ви не комунікабельні, і це ваша біда, оскільки від неї страждаєте більше всього Ви самі. Вашим близьким також нелегко. На Вас важко покластися у справі, яка потребує групових зусиль. Спробуйте стати комунікабельнішим, контролюйте себе.

25-29 балів. Ви замкнені, небалакучі, надаєте перевагу самотності, і тому у Вас, напевно, мало друзів. Думки про те, щоб змінити роботу, або необхідність нових контактів змушує Вас панікувати і надовго виводить з рівноваги. Ви знаєте цю особливість свого характеру і буваєте незадоволені собою. Але не обмежуйтеся лише незадоволеністю – у Ваших силах змінити ці особливості характеру. Невже не трапляється, що у хвилини захоплення Ви набуваєте небувалої комунікабельності? Потрібно тільки захотіти.

19-24 бали. Ви достатньою мірою комунікабельні й у незнайомій ситуації відчуваєте себе досить упевнено. Нові проблеми Вас не лякають.

Але з новими людьми Ви сходитеся обережно; у суперечках і дискусіях берете участь неохоче. У Ваших висловлюваннях часом надто багато сарказму, без усякої на те причини. Ці недоліки можна виправити.

14-18 бали. Ваша комунікабельність у нормі. Ви із задоволенням слухаєте цікавого співбесідника; достатньо терплячі у спілкуванні з іншими; відстоюєте свою точку зору без запальності. Без неприємних переживань ідете на зустріч з новими людьми. У той же час не любите гамірливих компаній; екстравагантні вчинки і багатослів'я викликають у Вас роздратованість.

9-13 бали. Ви достатньо комунікабельні (часом навіть занадто). Любите висловлюватися з різних приводів, викликаючи роздратування в оточуючих. Легко знайомитеся з новими людьми. Любите бути в центрі уваги; нікому не відмовляєте у проханнях, хоч не завжди можете їх виконати. Інколи вибухаєте гнівом, але швидко відходите. Вам не вистачає посидючості, терпіння і відваги при зіткненні із серйозними проблемами, хоча, за бажання, Ви можете змусити себе не відступати.

4-8 бали. Про Вас говорять – «щира, відверта душа». Комунікабельність б'є з Вас ключем; Ви завжди у курсі всіх справ. Любите брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у вас «мігрень» і «хандру». З легкістю берете слово з будь-якого приводу, навіть якщо маєте про предмет поверхове уявлення. Усюди відчуваєте себе «у своїй тарілці». Беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди можете успішно довести її до завершення. З цієї причини керівники і колеги ставляться до Вас з деякою обережністю і сумнівами. Задумайтесь над цим.

Менше 3 балів. Ваша комунікабельність має хворобливий характер. Ви говіркі, багатослівні, втручаєтесь у справи, які не мають до Вас жодного відношення. Беретеся судити про проблеми, у яких абсолютно не компетентні. Ви часто стаєте причиною різноманітних конфліктів у Вашому оточенні. Ви запальні, образливі, часто необ'єктивні. Серйозна робота не для Вас. Людям і на роботі, і дома важко з Вами. Вам потрібно попрацювати над собою і своїм характером! Перш за все, виховайте у собі терплячість і стриманість, повагу до людей; нарешті, подумайте про своє здоров'я – такий стиль життя залишає важкий відбиток на ньому.

Завдання 3. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Нижче наведено приклади різноманітної діяльності людини в різних групах (умовній, реальній, малій, у колективі).

1. До якої соціальної групи належить кожний приклад?
2. За якими ознаками це встановлюється?

А. На одному заводі бригада вирішила працювати за одним нарядом, а заробітну плату ділити за розрядами. Поступово склалися і

входили в життя нові традиції: щомісяця з зарплати виділявся спільний фонд на культурні потреби (театр, музей, кіно, виїзди за місто тощо). Члени бригади відмовилися від праці прибиральниць і перейшли на самообслуговування робочих місць та приміщення. Вони систематично збирають металобрухт і беруть участь у будівництві. Усі зароблені таким чином гроші переказують у спільну касу.

Б. Коли кілька пасажирів, що не знали одне одного досі, зустрілися в купе поїзда, почалося звичайне дорожнє життя... Як завжди, знайшовся один, що взяв на себе функції лідера. Він став ініціатором якоїсь розваги. Другий взяв на себе роль оповідача анекдотів, третій (він сумував) став об'єктом осуду четвертим, а цього четвертого мовчки засуджували за галасливість.

В. Учителька Р., що працювала класним керівником, так підбила підсумки свого першого року роботи: «З класом я працювала рік. Дещо мені вдалося вже зробити. У класі було створено звичний актив, куди увійшли учні, що вчилися на «4» і «5». Були звичні двієчники і трієчники, до яких треба було прикріпляти «сильних». Існувала традиція «проробляння» на раді дружини двієчників і порушників дисципліни».

Задача 2.

1. Зазначте, до якої групи, формальної чи неформальної, належить цей приклад.

2. За якими ознаками це встановлюється?

Любов Кабо описує один з випускних класів: «Діти там були різні, як і скрізь, – і дуже талановиті, і не дуже, добрі, і так собі, середні... Зібралися вони за кілька місяців до випуску і вирішили між собою: до фінішу весь клас підійде рівенько, відсталих і «невдах» не буде. Не вмієш, мовляв, працювати – навчимо, не захочеш – змусимо... Дуже добре вони за все це взяли. Досить сказати, що з 29 випускників 14 одержали медалі, решта закінчили дуже добре».

Задача 3.

1. Визначте, в якій школі (зазначте номер) відповідальне і сумлінне ставлення до правил внутрішнього розпорядку було сталішим.

2. Якими психологічними умовами організації колективу це пояснюється?

У школі 115 чергування було організовано так. На початку навчального року старшокласники обговорили правила внутрішнього розпорядку в школі, організацію чергування, затвердили графік чергувань. Класні керівники не стежили за його виконанням.

У школі 212 класні керівники на зборах учнів роз'яснили правила внутрішнього розпорядку, права та обов'язки чергових і оголосили графік чергувань.

В обох школах чергові виконували свої обов'язки сумлінно і відповідально. Проте в одній школі після закінчення чергування учні часто порушували правила поведінки, тоді як в іншій школі відповідальне й сумлінне ставлення до правил спостерігалось і після чергування.

Задача 4.

1. Якими психологічними причинами пояснюється описана нижче ситуація?

2. Як називається це явище групової психології?

Екіпаж транспортного літака складався з чотирьох осіб (двох пілотів, один з них – командир, штурмана і радиста). Під час виконання найвідповідальніших і найважчих операцій часто спостерігалася неузгодженість дій між штурманом та командиром корабля. Це був ґрунт для льотних пригод (неточний вихід літака на траєкторію посадки, помилки під час викидання парашутистів тощо). Професіональна діяльність екіпажу відбувалася в підвищеному емоційному напруженні, а між командиром і штурманом виникали конфлікти, які тягли за собою особисту неприязнь. Внаслідок цього у штурмана розвинулась неврастенія, і його на деякий час усунули від льотної роботи, а в командира екіпажу було виявлено виразку дванадцятипалої кишки. Після лікування, потрапивши до складу інших екіпажів, обидва успішно продовжували льотну діяльність.

Задача 5.

1. У чому відмінність стосунків між особами в кожній групі?

2. У якій групі стосунків між особами більш характерні для колективу?

В одному дослідженні опитували робітників двох бригад – зварювальників і такелажників, з ким би кожен з них хотів піти разом у театр, у похід за грибами, на екскурсію та ін. Підраховували кількість взаємних виборів. Обирати можна було не лише членів бригади, а й інших знайомих.

Зварювальники (сім чоловік) з-поміж членів своєї бригади зробили 110 виборів (кожен з семи міг обрати шість інших), а такелажники (вісім чоловік) – тільки 71; у зварювальників показник товарищескості дорівнював 83, а у такелажників – 30; бригадир зварювальників одержав 25 виборів, бригадир такелажників – тільки 9.

Задача 6. З учнями старших класів провели такий експеримент. Пропонувався перелік слів, що позначали позитивні риси особистості. Треба було відповісти на три запитання: 1) яка з зазначених рис притаманна кожному товаришеві в класі найбільшою мірою і яка – найменшою? 2) Яка з цих рис притаманна тобі найбільшою і найменшою мірою? 3) Яку з цих рис ти хотів би мати найбільшою і найменшою мірою?

Виявлено три типи зв'язку між відповідями на ці запитання.

1-й тип. Самооцінка дуже близька до оцінки бажаних рис (ідеальної оцінки), але дуже далека від оцінки товаришів у класі (реальної оцінки).

2-й тип. Самооцінка дуже далека від ідеальної оцінки, але близька до реальної.

3-й тип. Ідеальна оцінка дуже далека від самооцінки, а самооцінка – від реальної оцінки.

1. Які взаємини колективу та особистості найхарактерніші для кожного з наведених типів відповідей?

2. Які можливі причини цих взаємин?

3. Який шлях виховання особистості слід обрати при кожному з цих типів відповідей?

Задача 7. У двох шостих класах дітей спитали: «З ким би ти хотів сидіти разом за однією партою?», «Кому б ти найбільше хотів послати вітальну листівку?», а потім запитували, яку кількість виборів чекає кожен одержати. У відповідях одні діти переоцінювали кількість очікуваних виборів порівняно з реальною, а інші, навпаки, недооцінювали.

1. У яких учнів частіше трапляється переоцінка – у тих, яких багато хто вибирав, чи тих, яких мало обирали, чи ніхто не обирав?

2. Чим це можна пояснити?

Задача 8.

1. Які коефіцієнти взаємності (індекси групової згуртованості) в колективах двох класів?

2. Які психологічні умови цих відмінностей треба з'ясувати, щоб зробити правильні педагогічні висновки?

В одному класі 35 учнів, в паралельному – 40. Після з'ясування стосунків між особами в цих колективах, кожен учень називав трьох, з ким він хотів би сидіти за однією партою, дружити та ін., з'ясувалося таке. У першому класі було зроблено 35 взаємних виборів, а в другому – 20.

Задача 9.

1. Чому по-різному поставився класний керівник до двох груп, виявлених у колективі класу?

2. Які психологічні умови треба з'ясувати, щоб оцінити, правильно чи неправильно вчинив учитель?

У колективі VII класу, де вивчалися стосунки між особами, виявлено два угруповання. Обидві групи були однаковою мірою дружні й згуртовані. Проте класний керівник по-різному поставився до виявлених угруповань. Він зробив усе для того, щоб розбити перше: частину дітей було розсаджено, викликано батьків. Класний керівник переконував їх у необхідності перешкодити тій близькості, яка існувала

між учнями. І, навпаки, щодо другої групи класний керівник вжив інших заходів: посадив разом тих, що сиділи раніше за різними партами, давав їм спільні доручення тощо.

Задача 10. Скажіть, що відіграє провідну роль у формуванні особисті:

- а) спадковість;
- б) суспільні умови життя: свідомість, виховання;
- в) самовиховання;
- г) фізичний розвиток і стан людини.

Задача 11. Як розуміти відому формулу А.С. Макаренка: «Виховувати в колективі, через колектив, для колективу?»

1. Чим характеризується спрямованість особистості:
 - а) розвиток первинних потреб;
 - б) співвідношення первинних і вторинних потреб;
 - в) наявність вторинних потреб?

Задача 12. З'ясуйте, як стосунки, що склалися між нянею і вихователькою, можуть вплинути на становлення особистості дітей даної групи.

Ольга Василівна зовсім не розуміє і не цінить роботи виховательки, вона з першого ж дня не полюбила Ніну Іванівну за її повільність та деяку неохайність.

Особиста неприязнь була такою великою, що вони навіть не розмовляли між собою. Починала сутичку няня. Сварки розгоралися дедалі частіше і відбувалися в присутності дітей.

ТЕМА 4.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ

Завдання 1. Психологічна характеристика діяльності людини.

Дано кілька видів діяльності і перелік психічних властивостей.

1. Вкажіть, які властивості визначають здібності до кожного з перелічених видів діяльності.

2. Які властивості є стрижневими?

Види діяльності: математична діяльність, діяльність музиканта, технічна творчість, винахідницька діяльність, читання художніх текстів.

Властивості особистості:

- здатність відчувати емоційну виразність у русі музичних звуків (ладове чуття);
- здатність до комбінування просторових образів, просторова уява;
- добре запам'ятовування загальних схем розмірковування, доказів, висновків, узагальнених способів розв'язання задач;
- цілісність сприйняття, тобто вміння бачити окремі частини предмета у співвідношенні їх з іншими частинами;
- повнота, чіткість уявлення наочних образів;
- здатність до слухового уявлення поєднань музичних звуків;
- уміння знаходити раціональний підхід до практичних завдань з урахуванням властивостей і можливостей матеріалу;
- різносторонній підхід до розв'язання завдань;
- уміння оцінювати пропорції і співвідношення розмірів;
- легке відтворення образів за словесним описом;
- здатність переживати і відчувати емоційну виразність музики;
- гострота спостереження за роботою та влаштуванням механізмів;
- легкий перехід від однієї розумової операції до іншої;
- точність сприйняття кольорових відтінків;
- чуття мовних особливостей;
- здатність розрізняти найменші відтінки звуків за висотою;
- послідовність, обґрунтованість, логічність мислення;
- точне запам'ятовування і збереження в пам'яті зорових зображень;
- емоційна чутливість до подій, здатність уявити себе на місці іншої людини і співчувати їй;
- здатність до абстрактних розмірковувань;
- винахідливість у розв'язанні завдань;

- уміння передавати свої думки і почуття за допомогою наочних образів;
- здатність до аналізу та синтезу образного матеріалу.

Завдання 2. Дослідження комунікативних та організаційних здібностей.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник КОС, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження. Дослідження комунікативних та організаційних схильностей за допомогою тесту-опитувальника КОС можна проводити як з одним досліджуваним, так і з групою. Досліджуваним роздають тексти опитувальника, бланки для відповідей і зачитують інструкцію.

Інструкція: «Запропонований Вам тест містить 40 запитань. Прочитайте їх і дайте відповідь на всі запитання за допомогою бланку. На бланкові надруковано номери запитань. Якщо ваша відповідь на запитання позитивна, тобто ви згодні з тим, що запитується, то на бланкові відповідний номер обведіть колом. Якщо ж ваша відповідь негативна, тобто Ви не згодні, то відповідний номер закресліть. Стежте, щоб номер запитання відповіді збігався з номером на бланку. Майте на увазі, що запитання носять загальний характер і не містять усіх необхідних подробиць. Тому уявіть собі типові ситуації і не замислюйтеся над деталями. Не слід витратити багато часу на обмірковування, відповідайте швидко. Можливо, на деякі запитання Вам буде важко відповісти. Тоді намагайтеся дати ту відповідь, якій Ви віддаєте перевагу. Відповідаючи на будь-яке з цих запитань, звертайте увагу на його перші слова й узгоджуйте свою відповідь з ними. Не прагніть справити приємне враження. Важливо бути щирим під час відповіді».

Опитувальник.

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, завдане Вам кимось із Ваших товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи є у Вас прагнення встановлювати нові знайомства з різними людьми?
6. Чи подобається Вам брати участь у суспільній роботі?
7. Чи правда, що Вам приємніше й простіше проводити час за книгами або за якими-небудь іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли які-небудь перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відмовляєтеся від них?

9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи подобається Вам вигадувати й організовувати зі своїми товаришами ігри та розваги?
11. Чи важко Вам увійти в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які Вам треба було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви домогтися, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?
15. Чи важко Вам освоїтись у новому колективі?
16. Чи правильно, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, обіцянок?
17. Чи прагнете Ви при нагоді познайомитися і поспілкуватися з новою людиною?
18. Чи часто Ви у вирішенні важливих проблем берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас люди, які оточують, чи виникає у Вас бажання побути на самоті?
20. Чи правда, що Ви погано орієнтуєтесь у незнайомій для Вас обстановці?
21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте Ви труднощі, незручності або сором'язливість, якщо доводиться виявляти ініціативу, щоб познайомитись з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи подобається Вам брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви виявляєте ініціативу, розв'язуючи питання, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви почуваетесь невпевнено поміж малознайомих Вам людей?
28. Чи правильно те, що Ви рідко прагнете довести свою правоту?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення в малознайому для Вас компанію?
30. Чи брали Ви участь у суспільно-громадській роботі в школі?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи правильно, що Ви не прагнете наполягти на своїй думці або на рішенні, якщо його не зразу підтримали Ваші товариші?
33. Чи почуваетесь Ви невимушене, коли потрапляєте в незнайому для Вас компанію?

34. Ви із задоволенням приступаєте до організації всіляких заходів для своїх товаришів?

35. Чи правда, що Ви не почуваетесь достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?

36. Чи часто Ви запізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?

37. Чи правильно, що у Вас багато друзів?

38. Чи часто Ви опиняєтесь у центрі уваги своїх товаришів?

39. Чи часто Ви соромитеся, відчуваєте ніяковість, спілкуючись з малознайомими Вам людьми?

40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваетесь у великій групі своїх товаришів?

Бланк для відповідей – це аркуш з колонками цифр, які означають номери запитань від 1 до 40, як на зразку. Якщо досліджуваних декілька, то, коли це необхідно, бланки підписують на звороті.

Обробка результатів. Мета обробки результатів – отримання індексів комунікативних та організаційних схильностей. Для цього відповіді досліджуваного зіставляють з дешифратором і підраховують кількість збігань окремо за комунікативними та організаційними нахилами. У дешифраторі враховується впорядковане розміщення номерів запитань у бланку для відповідей.

1	5	9	13	17	21	25	29	33	37
2	6	10	14	18	22	26	30	34	38
3	7	11	15	19	23	27	31	35	39
4	8	12	16	20	24	28	32	36	40

Дешифратор.

Схильності	Відповіді	
	позитивні	негативні
Комунікативні	Номери запитань 1-го рядка	Номери запитань 3-го рядка
Організаційні	Номери запитань 2-го рядка	Номери запитань 4-го рядка

Щоб визначити рівень комунікативних та організаційних схильностей, потрібно вирахувати їхні коефіцієнти. Коефіцієнти – це відношення кількості збігань відповідей того чи того нахилу до максимально можливого числа збігань, у даному разі – до 20. Формули для підрахунку коефіцієнтів такі:

$$K_k = K_x : 20, K_o = O_x : 20,$$

де K_k – коефіцієнт комунікативних схильностей; K_o – коефіцієнт організаційних схильностей; K_x та O_x – кількість збігань з дешифратором відповідей відповідно до комунікативних та організаційних схильностей.

Аналіз результатів. Аналізуючи результати, дають оцінку рівня комунікативних та організаційних схильностей досліджуваного. З цією метою користуються шкалою оцінок.

Шкала оцінок комунікативних та організаційних схильностей

<i>K_к</i>	<i>K_н</i>	Шкала оцінок
0,10–0,45	0,2–0,55	1
0,45–0,55	0,56–0,65	2
0,56–0,65	0,66–0,70	3
0,66–0,75	0,71–0,80	4
0,75–1,00	0,81–1,00	5

Рівень розвитку комунікативних та організаційних схильностей характеризується за допомогою оцінок за шкалою.

Досліджувані, які отримали оцінку 1 – це люди з низьким рівнем вияву комунікативних та організаційних схильностей.

Досліджувані з оцінкою 2 мають комунікативні й організаційні нахили нижче середнього рівня. Вони не прагнуть до спілкування, почуваються скучно в новій компанії, колективі, вважають за краще проводити час наодинці з собою, обмежують свої знайомства, мають труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступі перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи. У багатьох справах вони уникають прояву самостійних рішень та ініціативи.

Для досліджуваних, котрі отримали оцінку 3, характерний середній рівень вияву комунікативних та організаційних схильностей. Вони прагнуть контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, наполягають на власній думці, планують свою роботу, хоча потенціал їхніх нахилів не відрізняється високою стійкістю. Ця група досліджуваних має потребу в подальшій серйозній та планомірній виховній роботі з формування і розвитку комунікативних та організаційних схильностей.

Досліджувані з оцінкою 4 належать до групи з високим рівнем вияву комунікативних та організаційних схильностей. Вони не розгублюються в новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються суспільною діяльністю, допомагають близьким, друзям, ініціативні в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в критичних ситуаціях. Усе це вони роблять без примусу, згідно із внутрішніми спрямуваннями.

Досліджувані, котрі отримали вищу оцінку 5, мають дуже високий рівень вияву комунікативних та організаційних схильностей. Вони потребують комунікативної й організаційної діяльності, активно прагнуть до неї, швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поведуться в новому колективі; це ініціативні люди, котрі прагнуть у важливій справі або в складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоювати свою думку і домагатися, щоб її прийняли інші. Вони можуть внести позитивні зміни в незнайому компанію, люблять

організовувати всілякі ігри, заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює, і самі шукають таких справ, які б задовольнили їхні потреби в комунікації та в організаційній діяльності.

Комунікативні й організаційні схильності є потрібним компонентом і передумовою розвитку здібностей у тих видах діяльності, які пов'язані із спілкуванням між людьми, з організацією колективної праці. Вони – важливий ланцюжок у розвитку педагогічних здібностей.

Бажання займатися організаційною діяльністю і спілкуватися з людьми залежить від типологічних особливостей самої особистості. В основному вони визначаються суб'єктивною цінністю та значимістю для людини майбутніх результатів її активності і її ставлення до осіб, з котрими вона взаємодіє. Це треба врахувати, складаючи рекомендації для досліджуваних з низьким рівнем розвитку аналізованих схильностей. Досить часто нахили виникають у таких видах діяльності й спілкування, які спочатку байдужі людині, та в міру включення в них стають значущими. У зв'язку з цим важливими є власні зусилля і подолання комунікативних бар'єрів. Вони можливі, якщо людина ставить перед собою свідому мету саморозвитку.

Завдання 3. Розв'язання психологічних задач

Задача 1. Від яких умов діяльності залежать зміни в психіці дітей в описаних дослідженнях?

А. В одній школі в трьох експериментальних класах учні поряд із звичайними задачами часто розв'язували спеціально дібрані нестандартні задачі з алгебри. У контрольному класі таких задач не розв'язували. Потім учням усіх чотирьох класів було дано спільне завдання – розв'язати кілька алгебраїчних задач на кмітливість. Учні експериментальних класів краще розв'язали задачі, ніж учні контрольного класу. Коли цим самим школярам було запропоновано нестандартні геометричні задачі, краще упоралися з ними знов-таки учні експериментальних класів, хоча вони тренувалися на розв'язанні лише алгебраїчних нестандартних задач з алгебри.

Б. Було виявлено, що коли дітям-дошкільникам запропонувати запам'ятати вісім зрозумілих їм слів в умовах лабораторного експерименту, то три-,чотирирічні діти можуть відтворити в середньому тільки 0,6% слова, п'яти-, шестирічні діти – 1,5 слова, семирічні – 2,3 слова. Коли ці самі слова включають у гру як назви продуктів, що їх треба купити в магазині, чи як назви речей, необхідних для виконання якоїсь роботи, кількість відтворених слів зростає в два-три рази. При цьому сам процес стає організованішим, набуває певної скерованості.

Задача 2. Який закономірний зв'язок між психікою і діяльністю виявляється в такому описі?

Вивчення людей похилого віку та довгожителів показує, що поступове вивільнення від обов'язків і пов'язаних з ними функцій призводить до звуження та порушення особистості. І, навпаки, постійний зв'язок з довколишнім життям сприяє збереженню особистості до самої смерті. Якщо людина з тих чи тих причин (наприклад, у зв'язку з виходом на пенсію) припиняє професійну, громадську діяльність, то це призводить до глибоких змін у структурі її особистості – особистість починає руйнуватися. Це в свою чергу призводить до функціональних нервових і серцево-судинних захворювань.

Задача 3. У наведених прикладах виділіть, що належить до руху, а що – до дії.

А. Щоб зупинити машину, шофер відпускає зчеплення і натискає на педаль гальма. Щоб зменшити швидкість, шофер так само відпускає зчеплення і натискає на педаль гальма.

Б. Сергійкові запропонували проїхати на велосипеді по вузькій дошці містка. Під час першої спроби Сергійко тримав кермо за кінці, сидів у сидлі випроставшись, в'їхав на місток, коли права педаль була нагорі. Під час другої спроби він тримав руки біля середини керма, сидів низько нахилившись; при в'їзді на місток верхньою була ліва педаль.

Задача 4. У якому з наведених прикладів виділено операції, а в якому – дії?

А. Щоб обточити деталь на металорізальному верстаті, робітник попередньо повинен установити заготовку, закріпити різальний інструмент, налагодити верстат відповідно до виробничого завдання.

Б. Під час навчання роботи на металорізальному верстаті учні виконують спеціальні вправи на установку заготовки, закріплення різального інструмента і налагодження верстата.

Задача 5. У яких прикладах виявляються вміння, навички, звички?

А. У цеху працює мостовий кран. Кранівник важелем піднімає чи опускає гак з вантажем, інший важіль пересуває кран уперек цеху, нарешті, ще один важіль переміщує увесь міст крана вздовж осі. Інакше кажучи, цими важелями можна переміщувати вантаж усіма трьома осями.

Б. Недосвідчений кранівник пересуває вантаж послідовно кожною віссю, працюючи по черзі кожним важелем. Вантаж рухається начебто стрибками і по ламаній лінії: піде, зупиниться, потім піде в іншому напрямі.

В. Коли спортсмен-початківець вчиться перезаряджати гвинтівку, він нерідко шепоче: «Раз – повернути вліво, два – потягти до себе, три – штовхнути від себе, чотири – повернути вправо».

Г. Переходячи вулицю з однобічним рухом і поглянувши ліворуч, назустріч рухові транспорту, ви, дійшовши до середини, відчуєте потребу глянути праворуч, хоч і знаєте, що звідси транспорту бути не може.

Д. Спершу учень думає над тим, ставити чи не ставити кому в реченні. Для цього він пригадує правила пунктуації, вибирає з них ті, що підходять до цього випадку. Зразу йому важко визначити, потрібна чи не потрібна кома в реченні.

Е. У міру навчання учень швидко, не витрачаючи часу на визначення типу речення, безпомилково ставить розділові знаки.

Задача 6. Нижче описано різні типи навчання (за П.Я. Гальперінім) написання букв.

1. Слід зазначити, про який тип навчання йде мова: а) навчання методом проб та помилок; б) навчання за заданою орієнтовною основою дії; в) самостійне створення орієнтовної основи дії.

2. Які з описаних прийомів навчання найдоцільніші?

А. Учневі дають зразок букви і вказують на всі опорні точки, які необхідні для того, щоб правильно відтворити букву. Всі опорні точки кожної букви проставляє вчитель і при цьому пояснює, у яких місцях їх треба проставляти.

Учня спершу навчають визначати ті місця на сітці, куди треба проставити точки із зразка. Після того як дитина навчиться писати букву за точками, їх знімають, і вона вчиться писати без них.

Б. Учитель дає зразок букви, пояснює, для чого потрібні опорні точки і як їх визначити, супроводжуючи пояснення показом тільки один раз. Діти дізнаються, що такі точки виділяються в тих місцях букви, де її лінії змінюють напрям. Починаючи з другої букви, учень самостійно виділяє всі опорні точки, а вчитель тільки виправляє помилки. Потім учень проставляє правильно всі точки на сусідніх клітинах і за ними пише букву.

Після цього дитина вчиться писати букву без точок. Їх знімають усі зразу, але самостійні дії дитини у виділенні опорних точок зберігаються, вони переводяться з зовнішнього плану у внутрішній.

В. У зошиті учня вчитель пише букву-зразок, виділяє її елементи і дає відповідне пояснення дитині. Наприклад, під час написання елементів букви «й» даються такі вказівки: «Ми починаємо писати ось тут (показує), ведемо лінієчкою вниз до сих пір (показує), тепер закругляємо на нижню лінієчку, ось сюди (показує), а тепер повертаємо нагору і ведемо ось у цей куточок (показує)». По ходу написання букви учитель виправляє помилки. Якщо є грубі помилки, учневі все показують і пояснюють доти, поки він тричі не напише букву правильно. Після цього дитина переходить до написання наступної букви. Правильне написання букви не справляє помітного впливу на написання наступної букви.

Задача 7.

1. Яка психологічна умова істотно вплинула на навчання паяльниць?

2. Про які типи навчання (за П.Я.Гальперінім) йдеться у традиційно складеному способі навчання паяльниць і при використанні технічних приладів?

Вивчення діяльності паяльниць, зайнятих на виготовленні телефонних апаратів, показало, що однією з важливих професійних рис робітниць є «почуття часу» – вміння виконувати рухи за певні частки секунди. Розвиток цієї риси, як правило, відбувається так. Інструктор, показуючи прийоми роботи новій паяльниці, не може дати чітких вказівок про поводження з паяльником; він часто радить: «Не треба довго тримати паяльник на одній точці». За такого навчання, як правило, паяльниці-початківці протягом тривалого часу помиляються, непродуктивно повторюють дії. Для раціоналізації навчання використали технічний пристрій. У цей пристрій входить електросекундомір, який вмикається в момент торкання паяльника до точки. Завдяки показанням електросекундоміра і додатковому орієнтуванню (тріск його) робітниці-початківці дістають точну інформацію про часові характеристики своїх дій.

При використанні такого пристрою після чотирьох-п'яти сеансів навчання випробувані навчаються досить строго витримувати мікроінтервали часу (які за звичайного навчання в три – вісім раз перевищували норму) при паянні.

Задача 8. У наведеному уривку з роману Г. Ніколаєвої «Битва в дорозі» виділено шрифтом і позначено римськими цифрами педагогічні прийоми виховання навички, а арабськими – характерні особливості різних ступенів оволодіння навичками.

1. Зазначте, в чому психологічна своєрідність кожної виділеної особливості оволодіння навичками.

2. Які педагогічні прийоми майстра були правильними і які – неправильними?

...Те, що Даша побачила в стрижневому, спершу здалося їй до смішного простим: дорослі жінки стояли рядами біля верстатів і робили те, що робила Даша в ранньому дитинстві, – ліпили пісочні «пиріжки»...

Василь Васильович підвів Дашу до однієї стернярки і сказав поспішно:

– Цей стрижень називається «стрічка». (I) **Стій тут, збоку, спостерігай і запам'ятовуй увесь технологічний процес послідовно.**

...Дашу поставили коло Ігоревої. Руки Ігоревої снували так швидко, що (II) **Даша не встигала стежити за нею...** їй дуже хотілося хоча б постукати молотком по білих металевих вкладках, які робили в піску вдавнення. (III) **Проте робити їй нічого не дозволяли.** На десятий день Василь Васильович займався з нею години півтори і сказав сердито:

– Небагато ж чого ти вивчилась. Погано дивилась, – і пішов у справах.

...А ще через два дні захворіли зразу дві стернярки, і Василь Васильович сказав:

Задача 9. У наведеному уривку виділені шрифтом і позначені римськими цифрами педагогічні прийоми виховання звичок, а арабськими – характерні особливості в утворенні звичок.

1. Зазначте позитивні і негативні сторони кожного педагогічного прийому.

2. Зазначте, у чому психологічна своєрідність кожної особливості в утворенні звичок.

Важко прищеплювати учням ставлення до державного майна. Учора класна дошка була гладенька, а сьогодні хтось перекреслив її цвяхом. Розбито скло у вікні. На підвіконні близько до краю стояв горщик з квіткою, ніхто не здогадався його посунути, і він розбився. Зношування шкільних меблів неймовірно, «їм залізні парти треба», – вигукував завгосп.

У тамбурі коло бачка з водою валявся на підлозі кухоль. Тридцять учнів пройшли повз нього, не подумавши підняти, а тридцять перший підчепив ногою. Що за діти? Ніякі слова до них не доходять.

(I) Тоді ми розставили по школі пости, які навели порядок. (1) Та варто було відвернутися, як знову – бруд на підлозі, подряпини на стінах, партах.

Як навести свідому дисципліну, таку, яка не потребує чергових з червоними пов'язками на рукаві? І ось після одного засідання педагогічної ради, на якому пробували – вкотре – розв'язати це болісне для всіх нас питання, **(II) постала ідея організувати змагання за наведення чистоти в класах і за зразкову поведінку учнів.** Однією з основних умов змагання була організація самообслуговування учнів. Ця ідея зустріла гарячу підтримку активу. **(2) Скоро в класах з'явилися віники, відра. Вікна в класах стали прозорими, підлога заблищала. З'явилися квіти на підвіконні, картини на стінах у рамах, зроблених самими дітьми.** Щосуботи влаштовували лінійки, на яких підводили підсумки змагання. Розгорілася боротьба за червоний вимпел. Про те, що в школі зароджується свідомо дисципліна, свідчило багато фактів, **(3) Ніхто, наприклад, не змушував учнів чистити ручки на дверях, проте досить було комусь потерти крейдою ручку на дверях свого класу, як того ж дня за цим прикладом пішла уся школа.** Учителі, входячи в клас, бачив чисто протерту дошку – не ганчіркою, не папірцем, як це робилося раніше, а спеціально зшитою подушечкою. Нам стало легше робити те, що зовсім не вдалося раніше. Скоротилися запізнення, діти перестали забувати вдома ручку чи зошит (усе це також входило в умови змагання).

Одна мати... розповіла про «дивну» поведінку її дітей у домашній обстановці: (4) **Ліда, третьокласниця, і Володя, семикласник, закінчивши готувати уроки, підбирали з підлоги папірці і підмітали кімнату. Раніше вони цього не робили.**

Ми помітили факт винятково важливого значення – зародження нового класного колективу, згуртування і виховний вплив його на окремих дітях. Погані звички, порушення порядку і дисципліни тягли за собою тепер протидію усього класу.

Виявилося, що наші діти – зовсім непогані діти. (III) **Уся річ у тому, що раніше вони приходили в школу на все готове. Жоден з них і пальцем не поворухнув для того, щоб його школа, його клас стали кращими, ніж вони є.** Учень знав, що його брудні сліди на підлозі хтось заміє, поламану парту замінять. Діти докладали зусиль для обслуговування школи.

Задача 10. Виберіть з наведених нижче ознак ті, які характеризують будь-яку діяльність; ті, які характеризують тільки гру, тільки навчання, тільки працю.

- а) умова розвитку психіки;
- б) діяльність, спрямована на засвоєння способів виконання дій;
- в) умова вияву всіх психічних реакцій;
- г) діяльність, спрямована на одержання результату, що задовольняє матеріальні і духовні потреби людей;
- д) діяльність, спрямована на засвоєння і застосування системи понять;
- е) діяльність, що задовольняється самим процесом виконання.

Задача 11. Які ознаки позитивних здібностей (легкість і швидкість засвоєння знань, вмінь і навичок; подолання несприятливих життєвих обставин; наявність глибокого інтересу до певної діяльності; високий ступінь творчості в діяльності; ранній прояв здібностей до певного виду діяльності) проявляються в таких прикладах?

А. Софія Ковалевська, ще не знаючи перших чотирьох правил арифметики, розв'язувала задачі різними оригінальними способами. У віці десяти років вона засвоїла курс арифметики, що викладався в Празькому університеті. Потім швидко опанувала курс алгебри і взялася за вивчення вищої математики. Інтерес до алгебри був настільки великим, що вона навіть уночі вставала й вивчала матеріал. Зустрівши в курсі фізики тригонометричні поняття, Софія Ковалевська самостійно з'ясувала їх, у віці чотирнадцяти років повторивши шлях відкриття тригонометрії.

Б. У 1969 році в Київському університеті найпопулярнішим з-поміж кількох тисяч студентів був дванадцятирічний Сашко Дворак. Він успішно витримав конкурсні екзамени і вчився на I курсі механіко-математичного факультету.

Уже в чотири роки він множив, ділив, вилучав корені; все усно – писати ще не вмів. У школу він пішов з семи років, відразу в II клас, де вчився тільки місяць, в III класі вчився, як усі. За VI клас зразу склав екзамени. Середню школу закінчив за п'ять років з срібною медаллю.

В. Еварист Галуа, навчаючись у класі риторики, вирішив уперше зайнятися математикою. Він почив знайомитися з «Основами геометрії» Лежандра.

Він читав сторінку за сторінкою, і перед ним поставала струнка будова геометрії. Читаючи швидко, він бачив не тільки окремі теореми, а й взаємозв'язок між ними, будову цілого. Галуа спіймав себе на тому, що вгадує, знає наперед, що буде сказано далі.

Читаючи теореми, він майже моментально бачив, як їх можна довести. Незабаром він міг припускати доведення, багато які теореми він передбачав. У нього було таке почуття, наче знає геометрію дуже давно. На інших уроках, у будь-який вільний момент він читав, поглинаючи теореми, по-своєму доводячи їх, по-своєму розмірковуючи. Увечері, лежачи в ліжку з розплющеними очима, він чітко бачив усі теореми, з якими ознайомився за день. Другого дня знову читав «Основи геометрії» і засвоїв цей курс, розрахований на два роки занять, за два дні.

Г. Наталка грала сонату Бетховена. Несподівано почувся голос чотирирічної Тані: «Не так, не так! Неправильно граєш!» Таня залізла на стілець, і її маленькі пальчики побігли по клавішах. Наталка подивилася в ноти – Таня грала правильно. За два уроки вона вивчила всю нотну грамоту, вивчила напам'ять п'єси з «Дитячого альбому» П. Чайковського і п'єси С. Прокоф'єва, написані для дітей, прелюдії Баха, Д. Кабалевського та твори інших композиторів.

Задача 12. Які нахили (слабкий тип нервової системи, художній тип нервової системи, нервово-фізіологічні властивості аналізаторів, мислительний тип нервової системи, сильний урівноважений тип нервової системи) зумовлюють прояв здатностей до розумової діяльності школярів?

А. «Через все життя Тетяни проходить любов до природи, їй подобалася зима «з її холодною красою». Перед тим, як виїхати з села, вона, «мов з давніми друзями, зі своїми гаями, луками ще побачитись біжить». У Москві їй нудно, вона мріє повернутися до рідної природи».

Б. «Світлі мрії Гоголя не могли втілитися в прототипи, які письменник зустрічав у житті. Але вони впливають на творчість письменника тим, що показують, яким би могло бути життя.

Віра в майбутнє, звичайно, допомагає з'ясувати теперішнє».

В. Впевнено, без будь-якого напруження, досяг одержання золотої медалі Віктор. На випускні екзамени приходив, відпочивши, добре виспавшись, і спокійно брався за писемну роботу, яку здавав одним з перших, першим брав білет на усних екзаменах.

У процесі навчання його не утруднював зростаючий обсяг навчального матеріалу, який зростав. Уроки в школі і дома не стомлювали його. Він був одним з найстаранніших читачів бібліотеки. Звертали на себе увагу ґрунтовність його висловлювань та якості писемних творів, начитаність в різних галузях знань і логіка мислення.

У класі, на перервах, на зборах його не можна побачити млявим, розслабленим. Властива йому розумова зібраність є його природним станом, включення в роботу і сам процес її від нього майже не потребують додаткових зусиль і тому не стомлюють його. Показовим є те, що в нього не буває інертності, шаблону в заняттях. Він наче не потребує звичної схеми, що полегшує роботу.

Г. Відомі випадки, коли дитина без спеціального навчання легко розрізняла звуки за висотою, легко виявляла помилки в грі на музичному інструменті. Цю здатність прийнято називати абсолютним слухом.

Д. П.І. Чайковський мав велику емоційну чутливість, яку відзначали ще в дитинстві. Він ріс хворобливо вразливою дитиною. Кожна дрібниця могла його зачепити й боляче образити. Батьків, особливо з деяких пір, почала не на жарт тривожити надмірна музична вразливість сина. Одного разу Петрик, як завжди, жадібно слухав музику. Раптом він скочив, пішов у дитячу і там несподівано розплакався. «О, ця музика, музика! Звільніть мене від неї! Вона в мене ось тут! – ридав він, показуючи на голову. – Вона не дає мені спокою». Так само емоційно сприймав він і спів матері. Надзвичайно глибоко переживав у дитинстві Петро Ілліч розлуку з близькими.

Така чутливість органічно впліталася в його композиторську діяльність. Вона допомогла йому жити почуттями своїх музичних героїв і глибоко усвідомлювати трагізм переживань дійових осіб своїх опер. І ці переживання втілювалися в нього в звуки.

Задача 13.

1. Виділіть, які властивості характеризують зображальні здібності юної художниці Наді Рушевої.

2. Які властивості стрижневі?

- образна уява, здатність до комбінування образних елементів;
- точне запам'ятовування і збереження в пам'яті зорових вражень;
- вміння розрізняти звуки за висотою;
- цілісність сприйняття, вміння бачити окремі частини предмета в співвідношенні їх з іншими частинами;
- здатність до абстрактних розмірковувань;
- вміння передавати свої думки й почуття за допомогою наочних зорових образів;
- точність рухів;

- тонкість слухового чуття;
- вміння оцінювати співвідношення від вертикалі і горизонталі, співвідношення пропорцій і розмірів;
- точність сприйняття кольорових відтінків.

Я побачив багато надзвичайно виразних і дивовижних за точністю художнього зору малюнків, які виконує Надя. Малює «за уявою». А вона, уява ця, у неї вражаюче містка й далекоглядна. В редакції «Юности» Наді показали уламок античного барельєфа. На тому уламку було зображено старого, вся постать і поза якого виражали тяжке горе. Надя за кілька хвилин встигла зробити два малюнки, що відтворювали в двох варіантах те, чого не було на уламку, і з дивовижним відчуттям стилю і настрою домислила давній сюжет. Уже з п'яти років Надя з захопленням малювала. Це малювання було включено в гру. Надині малюнки – не просто гра, а задоволення всезростаючої творчої потреби. Вона зображала героїв казок, грецьких міфів. Які точні відтворення людей, тварин, жанрових сценок з найрізноманітнішими персонажами підказувала їй по-справжньому мистецька зорова пам'ять! Вона без кінця придумує незвичайні маскарадні костюми. У малюнках Наді вражає майже чарівне композиційне чуття, чудовий окомір, що дає змогу з безпомилковою точністю побудувати малюнок, розташувати його на просторі будь-якої форми так, що, здається, краще вже й не можна сконструювати зображення. Тематична різноманітність цих малюнків, сила зображення, чудове komponування сцен, наочна переконливість миттєво схоплених жестів, вільна і реалістична грація кожної постаті.

Задача 14. Нижче описано два типи організаторів, Петрик С. і Сергійко М.

1. Які загальні властивості, необхідні для кожного організатора, є в Петрика С. і Сергійка М.?
2. Які індивідуальні організаторські здібності проявляє кожен з них?
3. До якого типу темпераменту віднесемо кожного з них?
4. Хто з них найбільше підходить для організації туристського походу?

Петрик С., учень Х класу. Добре розуміється на людях, швидко з'ясовує, від кого що слід чекати, знайде кожному своє, одних запалить, на інших піде в атаку, враховуючи настрій дітей і діючи так, що ніколи не залишається в меншості. В організаторській роботі, переконуючи, доводячи, вимагаючи, навчаючи, критикуючи інших, він діє «почуттям на почуття», запалюючи своїм вогнем, своїм ставленням до всього і до всіх та величезною нестримною енергією. Він діє не стільки логікою, скільки емоціями. А коли щось не виходить, хтось з ним не погоджується, він може зірватися, наговорити грубощів та дурниць.

Сергійко М., учень Х класу. Любить шкільний колектив і глибоко переживає його невдачі; працюючий, здатний побачити, проаналізувати позитивні й негативні риси учнів, висловити осуд одноліткам. Сергійко – чуйний товариш. У деяких випадках він не виявляє достатньої наполегливості. Так, коли з певних міркувань адміністрація школи не підтримала не досить обґрунтованого рішення колективу, Сергійко не став доводити правильності рішення, не пояснив, у чому річ. Він тільки переживав, бліднув і нарікав на невдачу. Але там, де його підтримують і схвалюють, він проявляє активність, наполегливість, вигадку, винахідливість, самостійність.

Задача 15.

1. Зазначте, чи залежить успіх у кожному конкретному випадку від здібностей.

2. За якими ознаками здібностей це можна встановити?

А. Коли Софійці було трохи більше трьох років (до цього її ніхто не навчав арифметики, вона мала можливість лише прислухатися до арифметичних вправ брата – учня II класу), вона непомітно для всіх навчилася рахувати – спершу до десяти, потім до ста. Трирічна Софійка пояснювала братові, як розв'язувати задачі на віднімання (27-14): спершу відняти 10, вийде 17, потім відняти ще 4. У чотири з половиною роки зовсім самостійно, не знаючи теорії, Софійка прийшла до розуміння простого дробу. Помітили, що в п'ять-шість років у неї виникла якась інтуїтивна уява про від'ємні числа (її не лякало, коли доводилося з 28 віднімати 36: «Буде на 8 менше, ніж нічого»). У п'ять з половиною років вона в умі розв'язувала складні задачі, розраховані на учнів IV класу. Приблизно до шести з половиною років Софійка навчилася робити операції з дробами в умі. Спеціально Софійку ніхто не навчав теорії, у неї не було майже ніякої системи знань, все ґрунтувалося тільки на розумінні.

Б. Особливо вражав нас Бурун. Лише інколи він потребував заохочення. З мовчазною впертістю він засвоював не тільки премудрості арифметики і граматики. Найпростішу дрібницю, граматичне правило, окремий тип арифметичної задачі він долав з величезним напруженням, надувався, прів, але ніколи не злився і не сумнівався в успіху. Він мав надзвичайно щасливе переконання: наука – неймовірно важка й карколомна річ, без неймовірних зусиль її подолати неможливо. При цьому він зовсім відмовлявся помічати, що іншим ті самі премудрості даються заіграшки. Нарешті, настав такий час, коли Бурун виявився попереду товаришів.

В. Учень Сашко Росляков, крім німецької, яку він опанував у школі, самостійно навчився говорити й читати данською, голландською, французькою, іспанською, чеською, португальською, норвезькою, шведською, зараз вивчає англійську. На міській олімпіаді з шведської

мови Сашко вийшов переможцем, хоча там брали участь учні з німецької спецшколи і навіть німці за національністю. Шкільний курс хімії, фізики, математики та німецької мови він давно уже засвоїв. Коли він згоден з висновками шкільних підручників, то виходить до дошки і скромно відповідає урок; але якщо не згоден, то він так само спокійно викладає свої погляди. Учитель біології поставив Сашкові «четвірку» тому, що він виявив занадто велику обізнаність у теоріях Менделя і Моргана. Сашко вчить все глибоко, поки не зрозуміє суті кожного висновку, кожного досліду. Тому він вільно може говорити з інженером-хіміком про фізичну хімію та абразивне виробництво.

У вивченні наук він вийшов за межі шкільних програм, і йому доступні багато які, наприклад, біохімічні, поняття, котрі опанували навіть не всі студенти хімфаку. Коли Сашко прийшов на завод на практику, він прийшов, як на роботу, просидів у лабораторії до вечора, поки не виконав, що потрібно. Працівники лабораторії здивувалися, коли дізнались, що це не молодий спеціаліст, а школяр. Усе це тому, що Сашко вміє вчитися. Він гасить світло у своїй кімнаті дуже пізно. Вранці поспішає до школи, після уроків – у хімічну лабораторію інституту, де він член наукового товариства. І тут він забуває про час. Над одним дослідом з хімії бився чотири місяці. Повертається додому пізно. А потім сідає за стіл. І так день за днем, ніч за ніччю. Коли його питають, як це він встиг так багато прочитати, передумати, він відповідає: «Мені це потрібно».

Г. Студентові М., що закінчив школу з золотою медаллю, без будь-яких зусиль, майже без виконання домашніх занять, давалася математика. Вона сама укладалася в голову, все, пов'язане з нею в інших науках – астрономії, фізиці, – розумів без зусиль, запам'ятовував і формули, і закони, і ряди складних відношень. А у виші мріяв «утекти» від неї, вступивши на факультет, де не було б і натяку на математику.

Д. Урок арифметики в IV класі: вчителька запропонувала учням самостійно розв'язати задачу. Учень Ж., швидко прочитавши умови задачі і переписавши їх з дошки, впевнено взявся за розв'язок. Через деякий час Ж. сказав. «Я вже розв'язав задачу двома способами, а третього способу немає». Учителька запропонувала йому іншу, складнішу задачу. Незабаром Ж. розв'язав другу, потім третю задачу і кожен різними способами, в той час як клас усе ще думав над розв'язком першої задачі.

Е. Я звичайний і типовий учень IX класу. Оцінки маю такі: з праці і фізкультури – «п'ять», з решти – «три». У нашому класі є два інтелектуали, їх звать Олег і Ігор. Усе їм дається легко. Я, наприклад, думаю, думаю над задачею з фізики, дуже хочу її розв'язати, та все даремно. А вони... Варто вчителеві запитати, хто розв'язав задачу, вони обидва уже руки тягнуть.

Потім кого-небудь з них викликають до дошки. Він починає пояснювати, а другий знову піднімає руку і зауважує: «А чому не зробити ось так чи отак?» Перший говорить: «Ні, тут треба діяти тонше». І починається. Вони розуміють один одного з півслова, сиплять формулами, а вчитель з задоволенням слухає їх і вставляє зауваження. Обидва вони читають журнал «Квант», а мені він «не по зубах». Я дуже люблю фізику, зубрю її і взагалі приділяю їй дуже багато часу. Та задач розв'язувати не можу.

Задача 16. Які з перелічених точок погляду на походження здібностей (розвиток здібностей залежить тільки від спадкових рис, розвиток здібностей залежить тільки від виховання, розвиток здібностей залежить від задатків і виховання, за одних і тих самих задатків ступінь розвитку здібностей зумовлений вихованням) мають місце в таких прикладах?

А. В Англії кожному дитині в 11 років піддають випробуванню на коефіцієнт розумової обдарованості (IQ), після чого одних дітей віддають до шкіл, що дозволяють здобути широку освіту, інших – у школи, які готують дітей до виробничої діяльності.

Б. Японський педагог С. Судзукі готує музик-скрипалів. У його школу приймають усіх дітей, не відбираючи. Так само робить викладач Хімкінської музичної школи М. П. Кравець.

В. Психолог О.Р. Лурія спостерігав за розвитком однайцевих близнюків-дошкільників. Їх по-різному вчили гратися з будівельним матеріалом. У результаті в одного з них будови були складніші, різноманітніші й оригінальніші.

Г. Психолог А.Н. Леонтьєв шляхом індивідуального тренування відновлював процес «внутрішнього співу», що був порушений у людей, які не мають музичного слуху, і тим самим «робив слух».

Д. Було помічено, що дуже багато студентів, які успішно й творчо займаються математикою, вступили в університет після закінчення однієї і тієї самої школи, де навчалися в одного й того самого педагога-математика.

Е. Деякі вчені-біологи вважають, що назріла необхідність розв'язувати проблему створення багатої людської натури шляхом пересаджування ядер статевих клітин.

Задача 17. У прикладах виділіть умови, що сприяють розвиткові здібностей.

А. Батько й мати Колі – художники. Хлопчик часто спостерігав за їхньою роботою, намагався «допомогти» їм. З раннього дитинства Коля багато малював. Він любив уміщувати складні композиції на папірці завбільшки з сірникову коробку. У сім років Коля цілком самостійно опанував закони перспективи. Хлопчик буквально не розлучався зі своїми блокнотами, куди замальовував усе, що вражало його уяву, будило в ньому

почуття. Коля багато спостерігав, рано почав читати спеціальну літературу, вивчав життя й діяльність видатних митців, відвідував картинні галереї, виставки. Дванадцятирічний хлопчик захопився фарбами, барвами, пошуками власного колориту. До своєї творчості ставився з винятковою вимогливістю і самокритичністю, працював постійно, захоплено. У селі не лінувався вставати рано-вранці, щоб написати схід сонця чи пастуха в полі, не пропускав нагоди зробити етюд під місяцем. Коля старанно вчиться в середній художній школі.

Б. Ученицю Зіну в I класі всі вважали тупою і бездарною: вона не вміла зв'язно говорити, не знала, скільки на руках пальців. Особливо важко давалася їй арифметика: не рахувала навіть до чотирьох і не мала ніякого уявлення про абстрактне число, не вміла проробляти ніяких дій над числами. Складалося враження, що в дівчинки відсутня пам'ять, розуміння. Учителька знайшла метод, за яким Зіна засвоїла склад і назви чисел. Учителька помітила, що дівчинка твердо пам'ятає назви букв. Тоді вона вирішила кожен цифру, починаючи з трьох, позначати початковою буквою і склала таблиці з малюнків, цифр і букв – згори намальовала морквинки, під кожним малюнком – цифру, що відповідає кількості намальованих морквинок, і під нею букву, з якої починалася назва написаної цифри. Дівчинці давали завдання знайти відповідне число. Після тижневих вправ вона засвоїла склад і назви чисел, могла їх називати та показувати без букв. Відчувши результати своєї праці, Зіна почала вперто працювати і повірила в себе. Учителька уважно стежила за її успіхами, заохочувала дівчинку. Зіна навчилася наполегливості, умінню долати труднощі. Вона зрівнялася з класом і не відрізнялася за здібностями від однокласників.

В. Хлопчик попросив батька купити іграшкове парове судно. Батько відтягав купівлю і запропонував синові самому збудувати модель вітрильного човна, що той і зробив з незначною батьковою допомогою. Та човен перекидався у воді. Хлопчик дошукувався причини. Батько пояснив, що для побудови човна треба знати закони механіки, розумітися на кресленні. Син почав уважно вдивлятися в малюнки і креслення кораблів. Підвищився його інтерес до креслення та фізики. Він збудував кілька моделей, які вже не перекидалися. Виник інтерес до воєнної історії, морських битв. У старших класах хлопчика всерйоз зацікавили закони суднобудування, які він уміло застосовував у моделюванні кораблів.

Г. Доля Сергія розвивалася вражаюче цілеспрямовано. Іскра інтересу, що спалахнула на звичайній екскурсії, вдома була підмічена. У нього з'явився шкільний телескоп, фотоапарат. Сергій вступив до гуртка змінних зірок в Астрономічному інституті, який відвідував два роки. Улітку на дачі Сергійко щоночі влаштовувався на даху спостерігати небо і часто просиджував до сходу сонця. У Сергієвій фототеці 2000 знімків зоряного неба. Наприкінці жовтня 1967 року в астрономічному циркулярі було повідомлено, що його фотографії дають змогу простежити розвиток спалаху Нового Дельфіна за два тижні до відкриття її англійцем Джемсом

Олкоком. Саме Сергійко перший у світі сфотографував цю зірку. Невеличка праця восьмикласника Сергійка Жугарова була опублікована в науковому виданні. Сергійко одержав диплом двох астрономічних олімпіад.

Задача 18. Вихованню яких здібностей (мнемічних, розумових, уяви) сприяють такі навчальні заняття?

- учням двічі прочитували текст, потім пропонували якомога точніше письмово викласти його зміст;
- зазначити схожість і відмінність клімату Європи та Азії на тих самих широтах;
- скласти план щойно прочитаного тексту і письмово викласти його;
- переказати повідомлення вчителя про схожість і відмінність дієприкметників та дієприслівників;
- уявити флору і фауну та вигляд міст у різних точках земної кулі й описати уявлене;
- порівняти риси характерів Онегіна та Печоріна;
- за поданим описом уявити картину природи;
- порівняти прийоми опису в творах А.П. Чехова та І.С. Тургенєва.

Задача 19. Який бік здібностей (структура, рівень розвитку, умови розвитку, компенсація) охарактеризовано в наведеному прикладі?

Ліна По – талановитий радянський скульптор. По закінченні хореографічного училища вона протягом десяти років танцює, ставить балети в різних театрах країни. 1934 рік – фатальний для неї: після захворювання енцефалітом вона зовсім втратила зір. І тоді зайнялася скульптурою. Процес її творчості, як правило, починався вночі. Задумана робота осмислювалася в найменших подробицях. Кожен штрих, кожен дотик до матеріалу був відомий їй до того, як вона брала його в руки. Відбувався процес, що якоюсь мірою був схожий на читання «про себе», з наступним точним «переказом», повторенням у матеріалі. Для Ліни По характерна постійна суперечка з самою собою. Остаточний варіант, закладений у пам'ять, вона витягала цілковито збереженим, не пропустивши жодної деталі, щоб, переробивши його своїми до краю чутливими пальцями, дістати задумане в натурі. У самому процесі ліплення Ліна одною рукою ліпила, а другою тут же перевіряла пропорції скульптури. Спершу головною тематикою в Ліни був танок. Вона все ще жила в балеті. Це скульптури «Стрибок», «Танок з покривалом», «Танцювальна сюїта». Потім вона створює скульптурні портрети Пушкіна, Паганіні, Чехова, радянських людей. Тут втручається у світ роздумів героїв. Багато чудових скульптур виліпила Ліна По. Все це унікальні речі, створені людиною, що здійснила подвиг у мистецтві.

Задача 20. Нижче подано характеристики учнів і вимоги, що ставляться до професій пілота, шофера, учителя. Зазначте, до якої професії найбільше придатні учні П., Д., К. і О.

Учень П., IX клас. Відзначався великою зібраністю, цілеспрямованістю. За будь-якої важкої обстановки умів зберегти самовладання, витримку, мав велике чуття самоконтролю, чітке мислення. Рухи й дії його були швидкі, але неквапливі. Його інтереси зосереджені у сфері фізики.

Учень Д., IX клас. Вражав якоюсь незібраністю, внутрішньою зануреністю і зовнішньою неуважністю. Він дуже добре знав фізику. У побуті був цілковито безпорадним, неспостережливим і завжди потрапляв у кумедні історії.

Учениця К., X клас. Усі роки вчиться тільки на «чотири» і «п'ять»; любить літературу, музику, спорт та найбільше фізику і математику, всюди шукає самостійні розв'язки. Сама збрала детекторний приймач. У VIII класі її було прикріплено до відстаючих, і вона відразу звернула увагу, що одні легко розуміють загальноприйняті варіанти розв'язку задач, але не вміють мислити самостійно, інші нелегко засвоюють навіть розв'язок стереотипних задач. К. захопили пошуки найдоступніших методів пояснення матеріалу. Тут вона відчула радість справжньої творчості.

Учениця О., IX клас. Коли О. працює зі своїми підшефними малятами, вона вся перетворюється: стає дорослішою, голос звучить м'якше, задушевніше. Вона поблажлива до пустоців малят, але наполеглива, коли треба серед них навести лад. О. – вигадниця на всілякі ігри, і діти ждуть-не діждуться, коли вона до них прийде.

Про професію пілота. У польоті буває багато приводів для порушення нормальної роботи. Тут і фізіологічні перевантаження, і психологічні фактори – новизна, необхідність термінового розмежування уявної і реальної небезпеки, помітний дефіцит часу для виконання робочих операцій (наприклад, при зльоті і при посадці), значне віддалення від землі, самотність, ймовірність порушення зв'язку з землею.

Про професію шофера. Правильне водіння автомобіля можливе, якщо шофер добре бачить і розуміє те, що бачить. Часто шофер може опинитися в небезпечній транспортній обстановці. Важливо її вчасно помітити, відреагувати. Погано, коли її помічено тоді, коли шофер не може повністю усвідомити її. Аварія може статися в момент відвернення уваги через те, що не було помічено дорожніх знаків. Треба вміти швидко реагувати на помічені сигнали. Поведінка шофера повинна відповідати транспортній обстановці, він повинен уміти передбачити її зміни. Гарантією безаварійності на дорозі є суворе дотримання правил вуличного руху.

Про професію вчителя. Коли наставала повинь, Марія Олександрівна проводжала після уроків додому всіх своїх учнів. З деякими треба було йти за кілька кілометрів. І вона йшла. Бувало, разом з батьками чергувала біля постелі хворого. А коли одного разу дізналася, що когось з її учнів побили вдома, дійшла до голови сілради, поки не переконалася, що надалі дитині таке не загрожуватиме. У розмові з учнем Марія Олександрівна всім тоном

своїї бесіди давала зрозуміти, що поважає в кожному людину, яка несе цілковиту відповідальність за свої вчинки. Ніщо на її уроках не нервувало дітей. Якщо вона була невдоволена ким-небудь з учнів, то не кричала, не погрожувала викликати батьків, а просто переставала помічати пустуна. А це було найважче. Вона дивовижно тонко відчувала дитячу душу, розуміла найпотаємніші наші думки й почуття, дивовижно точно вміла визначати те, що потрібно давати нам саме сьогодні, щоб збагатити і разом з тим не перевантажити нас. Як часто, пояснивши якийсь матеріал, починала вона тут же на уроці розповідати казку, щоб дати нам відпочити, їй ніколи не доводилося закликати нас до зібраності. Про своїх учнів вона знала геть усе, чудово вміла показати зворотний бік нашої негативної поведінки, героїства, свавілля.

Задача 21. Експериментально встановлено, що провідними компонентами літературних здібностей є поетичне бачення (чи поетичне сприймання дійсності), спостережливість, емоційна вразливість, образна пам'ять, образне мислення, творча уява, точність і виразність мови.

Учням У класу запропонували написати твір на тему «Весна». Більшість учнів писали не про те, що вони бачать, а про те, що вони знають про весну ще з початкової школи, із книг для читання. Тому – так і схожі їхні твори. Типовим для більшої групи учнів став твір п'ятикласника мишка Д.

Весна.

Настала очікувана весна. Дні стали довшими, а ночі коротшими. Яскраво світить сонце. Небо голубе. Сніг розтанув, потекли струмочки. Із теплих країв прилетіли птахи і співають пісні. Зелене трава і розквітли квіти. Деревя одягли свій зелений наряд. А ялинки і сосни не змінили свій наряд. Люди скинули зимовий одяг, а діти бігають в школу без пальта. Весною діти пускають кораблики, грають у класики. Весна вступила в свої права. Гарно Весною!

Хоча помилок у творі було не так вже й багато, учитель залишився незадоволеним подібними роботами.

Лише в 4-5 творах було щось своє: думки, спостереження. З-поміж цієї групи творів виділились роботи Люди С.

Весна.

Уже яскравіють клумби. Квіти підняли голівки до сонця, а воно дивиться на них, посміхаючись, і світить ще яскравіше. Пустун-вітер грає з хмарками: то закриє ними сонце, то зробить усе небо голубим, то раптом сітку капрону на нього натягне, то зітре слід літака. Торкнув вітер у дерева верхівку-чубчик і втік. А яка березка красива! Одягла зелене плаття, підвісила сережки, стала з сестрами в рядок і красується. Стоїть вона на зеленому паркеті трави, струнка, кучерява, весела! Але і ялиночки не гірші! Як темно-зелені свічки, стоять вони.

Листочки-лапки горобини висунули із бруньок пальчики. А це, що за дерево? Листя немає, а жовті товстенькі букетики квітів розсипалися по гілочках, як курчата. Це ж клен квітне!

– Порівняйте твори дітей. Як в них відображаються знання, спостереження, відповідні думки учнів?

– Проаналізуйте кожний твір з точки зору провідних компонентів літературних здібностей.

– Запропонуйте учням написати твір на вільну тему. Проаналізуйте ці твори. Вкажіть ті, у яких відображені тільки знання учнів; виділіть твори учнів з літературними здібностями. Розкрийте зв'язок знань з провідними компонентами літературних здібностей.

Задача 22. Виділіть психологічні особливості успішно і слабо працюючих учителів у кожній із наведених ситуацій.

Про які якості педагогічних здібностей свідчать результати експерименту з учнями?

У школі зроблено кілька спостережень.

Учитель говорить учневі: «На уроці ти працюєш, це я бачу. Не можу тільки зрозуміти, чи допомагають тобі батьки з підготовкою домашніх завдань, чи ти робиш їх самостійно».

Учитель у щоденнику учня нерідко пише: «Не працює на уроці»; «Відволікається»; «Крутиться на уроці». Але за відповіді з її предмета в щоденнику хлопчика стоять гарні оцінки. Бувають і «одиниці» за «відволікання».

Класний керівник, який третю четверть працює з учнями, виставляє в кінці тижня оцінки в щоденник учня Л.: заносить у відповідні колонки три «двійки» і одну «одиницю». На заперечення і здивування учня слідує така реакція: «Що заслужив, те і отримав!» (звичайно учень Л. вчиться на чотири, п'ять, інколи бувають трійки). За допомогою батьків вияснюється, що оцінки виставлені помилково. Вони належать іншому учневі, прізвище якого починається з тієї ж літери і йде за прізвищем потерпілого.

Проаналізуйте наведені ситуації і з'ясуйте, на чому будується в кожній із них стосунки між учителем та учнем.

Які недоліки в педагогічних здібностях учителя виявляються в кожному випадку?

З якими якостями особистості учителя пов'язані недоліки?

ТЕМА 5.

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ, ЇХ ФУНКЦІЇ ТА РОЗВИТОК

ВІДЧУТТЯ

Завдання 1. Дослідження ролі відчуттів у пізнавальній діяльності людини.

Мета дослідження: встановити особливості відчуттів при тактильному розпізнаванні предметів.

Матеріали для обладнання: набір дрібних предметів для тактильного розпізнавання (ключ, вата, кнопка тощо), пов'язка на очі, секундомір.

Процедура дослідження. Дослідження тактильних відчуттів складається з двох серій і проводиться індивідуально.

Завдання першої серії: встановити особливості тактильних відчуттів (за словесним описом досліджуваного), викликаних предметами з набору під час почергового доторкання їх до нерухомої долоні.

Перед першою серією досліджуваному зав'язують очі й дають відповідну інструкцію.

Інструкція досліджуваному у першій серії: «поверніть руку долонею догори. На долоні під час нашого дослідження Ви будете відчувати деякі впливи. Нічого не торкаючи рукою, дайте словесний звіт про ті відчуття, які будуть у Вас виникати. Про все, що будете відчувати, говоріть уголос».

Експериментатор послідовно надає предмети для тактильного розпізнавання їх досліджуваним. Час контакту з кожним із них – 10 секунд. Після цього предмет забирають з руки, а в протоколі робиться запис словесного звіту досліджуваного.

Завдання другої серії: встановлення особливостей тактильних відчуттів за словесним описом досліджуваного, коли предмети почергово кладуться на його долоню і дозволяється їх обстеження цією ж рукою. Друга серія дослідження проводиться через дві-чотири хвилини після першої. У другій серії, як і в першій, досліджуваному зав'язують очі і перед тим, як надати предмети набору, дають інструкцію.

Інструкція досліджуваному в другій серії: «протягніть руку долонею догори. Під час нашого дослідження Ви будете відчувати деякі впливи. Вам дозволяється рухати рукою. Дайте словесний звіт про ті відчуття, які будуть виникати при цих впливах і рухах долоні руки».

У другій серії експериментатор надає ті ж предмети з набору, зберігаючи послідовність та тривалість тактильного розпізнавання (10 секунд) і записуючи словесний звіт досліджуваного до протоколу.

Протокол дослідження обох серій експерименту доцільно розмістити на одному загальному бланку.

Після виконання обох серій досліджуваний робить самозвіт про те, як він орієнтувався у впливах на долоню руки; коли було легше розпізнавати предмети, а коли складніше?

Досліджувані		Дата		
Експериментатор		Час		
№п/п	предмети	Словесний звіт		
		у 1-й серії	у 2-й серії	примітки
1. Ключ				
2. Вата				
3.				
4.				

Опрацювання та аналіз результатів. Мета опрацювання результатів – визначити кількість та якість відчуттів, що дали змогу адекватно розпізнати предмет. Кількість названих відчуттів у першій та у другій серіях буде вважатися показниками розпізнавання: П.1 та П.2.

Аналізуючи результати, слід порівнювати величини показників тактильного розпізнавання у першій та у другій серіях і звертати увагу на те, що розпізнавання впливів, котрі ідуть від предметів, якісно відрізняються. Як правило, у першій серії досліджувані роблять звіт про окремі властивості предметів, за якими намагаються його визначити і назвати. У другій серії, коли є можливість використати обстежування рукою, діє тактильне сприйняття, тому більшість досліджуваних спочатку називають предмет, а потім роблять словесний опис властивостей цього предмета.

Дослід із закритими чи зав'язаними очима можна використовувати як спосіб відпочинку після тривалого читання або роботи на комп'ютері. Свідоме застосування цього способу допоможе переключити увагу і в разі емоційного напруження.

Завдання 2. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. З наведених прикладів виберіть такі, де описано прояви відчуттів, і дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. Дівчинка чотирьох років знайшла табель-календар. Показуючи на число 3, каже: «Зіна тут написано». Потім у числах 13, 23 знову знаходить цю цифру і повторює: «І тут Зіна. І тут».

Б. У дитячому садку дітям дають кілька пробірок однакової форми з розчинами різних кольорів. Потім показують розчин синього кольору і просять знайти такий самий.

В. У дитячому садку – гра в лото. На картках зображено десять предметів. Діти повинні відшукати в себе на картці показане зображення якого предмета.

Г. У дитячому садку іде таке заняття. Дітям дають п'ять брязкалець, однакових на вигляд, з різним звуком. Дитина повинна послухати звук одного такого брязкальця і повинна знайти такий самий за звуком.

Д. Учитель пропонує учням І класу порівняти дві величини: 5 і 3. Учень відповідає: «5 не дорівнює 3. 5 більше від 3 на 2; 3 менше від 5 на 2».

Е. Учні зосереджено виконують контрольну роботу. Несподівано за вікном пролунали дуже гучні й різкі сигнали автомобіля. Багато хто полишив роботу.

Задача 2.

1. У чому полягає фізіологічний механізм поданого нижче явища?
2. Як це явище називається?

У випробуваних, які отримали завдання дивитися на білий екран, встановлений у темній кімнаті, вимірювали поріг нічного зору. Під час досліду експериментатор давав інструкції: «Увага. Дивіться з максимальним напруженням». Виявилося, що після інструкції чутливість такого зору підвищувалась.

Задача 3. Деякі люди дістають задоволення від вживання гострих спецій (хрону, гірчиці тощо), які, очевидно, впливають на больові подразники.

1. Чи виникає відчуття задоволення при нижньому абсолютному порозі чутливості?
2. Чи виникає воно при верхньому абсолютному порозі чутливості?

Задача 4. Яка закономірність відчуттів проявляється в кожному прикладі?

- а) тривало діючий неприємний запах перестає відчуватися;
- б) після занурення руки в холодну воду подразник, нагрітий до 30°C, сприймається як теплий, хоча його температура нижча нормальної температури шкіри руки;
- в) після слабкого (близького до порогового) подразнення ока одним кольором чутливість ока до другого, додаткового, кольору виявлялася протягом тривалого часу підвищеною;
- г) під впливом смаку цукру знижується кольорова чутливість до оранжево-червоних променів;
- д) під впливом попереднього подразнення ока червоним кольором чутливість зору в темноті зростає;
- е) під впливом деяких запахів (гераніолу, бергамотової олії) спостерігається загострення слухової чутливості;

є) з повсякденного життя та з експериментів впливає, що місце почутого звуку для нас, як правило, зміщується в напрямі до об'єкта, який ми бачимо і який може видавати звук (наприклад, під час сприйняття озвучених кінокартин).

Задача 5.

1. Зменшується чи збільшується гострота зору в описаному факті?
2. Яка закономірність відчуттів тут проявляється?
3. Який фізіологічний механізм такої зміни?

Під час обстеження гостроти зору повітряного спостерігача, що стояв на посту в літній час, виявилось, що обтирання обличчя водою кімнатної температури набагато змінює гостроту зору.

Задача 6. Яка закономірність відчуттів проявляється в кожному прикладі?

А. Побувши у приміщенні, людина незабаром перестає відчувати запах горілого, хоча новоприбула виразно відчує його.

Б. О. М. Скрябін та М. А. Римський-Корсаков мали кольоровий слух, тобто чули звуки, забарвлені в різні кольори.

В. Орієнтування сліпоглухих у навколишньому просторі спирається переважно на відчуття нюхові, рухові, вібраційні та відчуття дотику.

Г. Під час обтирання обличчя холодною водою гострота зору пілота-спостерігача підвищилась.

Д. Від посилення освітлення в залі звуки, що линули зі сцени, стали здаватися глядачам голоснішими.

Нижче під відповідними номерами дано відповіді на поставлене до завдання запитання. Виберіть той номер відповіді, в якому всі явища зазначено правильно.

1. а) зміна нюху, б) взаємодія аналізаторів, в) сенсibilізація, г) сенсibilізація, д) синестезія.

2. а) адаптація, б) синестезія, в) специфічна сенсорна організація, г) сенсibilізація, д) сенсibilізація.

3. а) адаптація, б) специфіка абсолютного слуху, в) тренування чутливості, г) сенсibilізація, д) синестезія.

Задача 7. На підставі досліджень встановлено, що температура приміщень, стіни яких пофарбовано в «холодні» тони (сині, зелені, сірі), сприймається людиною на 3–5 градусів нижче, ніж вона є насправді. Враховуючи це, для стін деяких службових приміщень (у гарячих цехах, машинних відділеннях тощо) було спеціально підібрано фарби.

Яку закономірність відчуттів встановлено у цих дослідженнях?

Задача 8. Про яку закономірність відчуттів ідеться?

Ми часто вживаємо і добре розуміємо зміст таких виразів: «гострі смаки», «солодкі звуки», «важкі фарби», «пишна музика», «кислий запах», «холодний колорит картини» тощо.

Задача 9.

1. Про який вид відчуттів говориться в кожному наведеному факті?
2. Чим пояснити той факт, що описані відчуття у Скороходової розвинені дужче, ніж у здорових людей?

3. У чому проявляється вищий рівень розвитку деяких її відчуттів?

А. Ми, сліпоглухі, не тільки помічаємо недогляди в своєму вбранні, а й навіть у вбранні тих, хто нас оточує. Наприклад, я пам'ятаю такий випадок: я читала з А. І. Коли зробила рух вільною рукою, то випадково торкнулася до спідниці А. І. Мені здалося, що спідницю та наділа навиворіт. Я поглянула краще, і справді, спідниця в А. І. була навиворіт.

– У вас спідниця надіта навиворіт.

– Ні.

– А ви погляньте – шви зверху. А. І. глянула.

– Так, справді.

– Як ви наділи її так?

– Я встаю рано, в кімнаті темно, і я нічого не бачу.

– А хіба ви не відчуваєте на дотик?

– Ні, вона однакова з обох боків.

– Ні, не однакова. Ви погляньте краще, хіба зворотний бік схожий на лицьовий?

Б. Одного разу я ходила в парк з А. В. і В. В. Усю дорогу я чула, що з боку А. В. пахне свіжими яблуками. Я довго не наважувалася спитати в А. В.: чому від неї пахне яблуками. Нарешті, коли ми вже входили в парк, я не витримала і сказала: «Як добре пахне яблуками». А. В. відповіла: «Де ж ти їх чуєш?» – Їх близько немає, це пахне сухим листям», – говорить В. В. Та я впевнено відповіла: «Я добре знаю запах і яблук і сухого листа».

Коли ми сіли на лавку, А. В. раптом пригадала, що в неї в сумочці лежать яблука. «Я про них і забула», – сказала вона.

Задача 10. Зазначте, від яких умов залежить підвищення чутливості в кожному поданому прикладі.

А. Текстильники, що спеціалізувалися на виробітку чорних тканин, розрізняють до 40 відтінків чорного кольору там, де око людини-неспеціаліста розрізняє два-три відтінки.

Б. У людей, що займаються музикою, спостерігається помітне підвищення чутливості до розрізнення тону.

В. У дегустаторів виробляється виняткова тонкість смакових відчуттів.

Г. Сліпоглуха Ольга Скороходова за запахом розпізнає, хто увійшов у кімнату; узнає, «чи читала» вона цю газету; слухає музику, поклавши руку на кришку рояля.

Д. Цирковий актор впевнено йде по високо натягнутій дротині, виконуючи різноманітні танцювальні рухи.

Е. Скрипковий майстер за звуком скрипки розрізняє її «паспорт»: де, коли, хто її виготовував.

Є. На відчутті дотику руки ґрунтується все навчання сліпих і сліпоглухих. Сприйняття пальцями опуклого шрифту служить одним з головних засобів розумового і загального культурного розвитку таких людей.

СПРИЙМАННЯ

Завдання 3. Дослідження процесів сприймання та відтворення.

Експериментатор пред'являє піддослідному таблицю із зображенням 9 фігур. Пропонує уважно розглянути та запам'ятати ці фігури протягом 20 сек. Після цього піддослідному показують другу таблицю з більшою кількістю фігур. Піддослідний повинен визначити з-поміж них фігури з першої таблиці.

Перша інструкція. «Зараз я покажу зображення фігур. У тебе 20 секунд, щоб запам'ятати якомога більше фігур».

Друга інструкція. «На другій таблиці серед намальованих фігур ти повинен вибрати ті, які бачив на першій таблиці».

Обробка результатів. Експериментатор відмічає та підраховує кількість правильно і неправильно відтворених фігур. Рівень відтворення (Е) підраховується за формулою:

$$E = M / 9 + N,$$

де М – число правильно відтворених фігур.

N – число неправильно відтворених фігур.

Найбільш оптимальний рівень відтворення дорівнює одиниці.

Завдання 4. Дослідження сприймання часу.

Мета дослідження: визначити ступінь точності сприймання коротких проміжків часу.

Матеріал та обладнання: секундомір і таблиця-протокол дослідження.

Процедура дослідження. Дослідження сприймання часу проводиться в парі (досліджуваний і експериментатор) і передбачає десять послідовних кроків, у кожному з яких досліджуваному пропонують визначити проміжок часу без підрахунку і використання годинника. Правильність оцінки проміжку часу експериментатор визначає за допомогою секундоміра. Проміжки часу можуть бути наступними: 30 с, 60 с, 120 с тощо.

Інструкція досліджуваному. «Вам буде запропоновано, не користуючись годинником і не рахуючи про себе, визначити заданий

відтинок часу. Сигналом початку сприймання часу буде удар олівцем по столу, а завершення – піднімання руки чи команда «Стоп!».

У таблиці-протоколі експериментатор записує заданий для визначення відтинку часу і названий досліджуваним.

Відтинок часу, запропонований для оцінки, позначається у графі С у секундах; фактичний час, також у секундах, – у графі А.

Таблиця-протокол дослідження сприймання коротких проміжків часу

Інтервал оцінки часу С	Фактичний час А
30 с	
60 с	

Опрацювання результатів. Точність оцінки часу визначається для кожного дослідження окремо за формулою:

$$K = A/C \cdot 100,$$

де К – коефіцієнт точності оцінки часу; А – фактичний часовий інтервал; С – часовий інтервал, запропонований для оцінки.

Аналіз результатів. Під час аналізу результатів дослідження важливо визначити, в якому співвідношенні до 100% (менше чи більше), перебувають коефіцієнти точності оцінки часу досліджуваного. Якщо в усіх випадках досліджуваний має коефіцієнт, більший за 100%, то часові відрізки він недооцінює. Якщо його коефіцієнти значно менші за 100%, то часові відрізки він переоцінює. Чим ближчі коефіцієнти до 100% (наприклад, 80% – 110%), тим вища точність оцінки коротких проміжків часу.

Завдання 5. Дослідження специфіки сприймання.

Мета: На основі аналізу задач та практичних прикладів звернути увагу студентів на більш поглиблене розуміння особливостей і закономірностей сприймання.

Обладнання до першого експерименту: гумка, крейда, вата, кнопка, монета.

Обирається (за бажанням) піддослідний студент. Іншому студентові («секретарю») пропонується письмово фіксувати показники досліджуваного за схемою:

№п/п	Предмет	Показники досліджуваного		
		1-й етап	2-й етап	3-й етап
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				

Досліджуваний стає обличчям до аудиторії, закриває очі, витягує руку в бік долонею вниз, відвертає голову в бік, протилежний витягнутій руці.

1-й етап експерименту: викладач показує предмет аудиторії так, щоб бачили предмет усі, крім досліджуваного. Далі, кладе предмет на тильний бік руки і просить досліджуваного сказати все можливе про предмет. Показання протоколює «секретар». Предмет обережно приймають. Потім послідовно проводять аналогічну роботу з рештою відібраних для експерименту предметами.

2-й етап експерименту: експеримент проводять так само, як на 1-му етапі, з тією лише різницею, що предмети кладуть на внутрішній бік долоні (експериментатор – викладач повинен стежити за тим, щоб не було ніяких рухів рукою чи пальцями руки).

3-й етап експерименту: експеримент проводять так само, як на 2-му етапі, з тією лише різницею, що студентів дозволяють обмацати предмет, який лежить на долоні. При проведенні цього етапу експерименту в дію вступає студент-секретар. Він перед роботою досліджуваного з предметом зачитує ті показники, які давав досліджуваний на 1-му і 2-му етапах.

На основі аналізу отриманих під час експерименту показників роблять такі *висновки*:

1. При впливі предметів на наші органи чуття виникають відчуття і сприймання.

2. Через відчуття відображаються окремі аспекти якостей предметів.

Сприймання – предметне, цілісне відображення довкілля в нашій свідомості.

3. Сприймання не зводиться до суми відчуттів. Важливу роль відіграє контур предметів, дії з предметами, минулий досвід особистості.

Завдання 6. Дослідження значення контуру предмета для тактильного і зорового сприймання.

Проводиться в два етапи.

Обладнання: декілька трафаретів, виготовлених із цупкого паперу (картону), чисті аркуші, олівець.

1-й етап експерименту: Досліджуваний сідає за стіл. Кладе перед собою папір і олівець. Опускає руки під стіл (чи у спеціальний чохол). Йому пропонують обмацати трафарет (дивитись на фігуру не можна). Викладач обережно відбирає трафарет і просить досліджуваного намалювати фігуру на папері. Після цього малюнок забирають.

2-й етап експерименту: Показати досліджуваному той же трафарет, що на 1-му етапі, намальованому на папері. Через хвилину прибрати малюнок і попросити досліджуваного намалювати показану

фігуру на чистому аркуші паперу. Хід досліду фіксувати в протоколі (Дослід проводять послідовно з 4-5-ма досліджуваними).

Особливості відображення	Тактильно-моторне відображення		Зорове відображення
Досліджувані	Особливості малюнка	Особливості поведінки досліджуваного	Особливості поведінки
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			

На основі аналізу отриманих в експерименті показань зробити висновки:

1) при тактильно-моторних і зорових сприйманнях предметів провідну роль відіграє правильне відображення контуру предметів;

2) проведення в дію досліджуваного при тактильно-моторному сприйманні цього ж предмета.

3) у протіканні дотикового і зорового сприймання виявляються індивідуальні особливості досліджуваних.

Завдання 7. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Виберіть номер відповіді, що містить усі суттєві відмінні ознаки сприйняття (номери відповіді див. наприкінці завдання).

- а) суб'єктивне відображення зовнішнього світу;
- б) відображення окремих властивостей, належних до певного предмета;
- в) первісне джерело всіх знань про навколишній світ;
- г) результат спільної діяльності ряду аналізаторів;
- д) цілісне відображення сукупності властивостей предметів, явищ навколишнього світу;
- е) складовий елемент, з якого складаються всі предмети і явища навколишнього світу;
- є) спотворене відображення навколишнього світу;
- ж) відображення окремих властивостей, не співвідносних з якимось предметом;
- з) відображення законів природи і суспільства;
- й) віднесення конкретного предмета до певної категорії предметів.

Задача 2. Яка з перелічених закономірностей сприйняття (аперцепція, усвідомленість, залежність сприйняття частини від сприйняття цілого, виділення предмета з фону, цілісність, константність) виявляється в цих прикладах?

А. Маяковський був високий на зріст, і всі здебільшого звикли бачити його знизу, з підборіддя: в цьому ракурсі обличчя поета набувало

важкої скульптурної монументальності. Насправді ж, з погляду звичайних пропорцій, підборіддя в Маяковського не було великим (хоча багато хто з художників та скульпторів і не може знайти цю невловиму і характерну для обличчя митця значущість: вони штучно збільшують йому підборіддя, і обличчя відразу втрачає схожість).

А підборіддя в Маяковського було, хоч це й видається дивним, зовсім не різко вираженого, а навіть навпаки – м'якого контуру. Монументальності поетові надавали його зріст, плечі, широкий чудовий рот оратора і жагучі, повні розуму, людяності та відчуття прихованої сили, великі, виразні очі.

Б. Людина з рухливим і виразним обличчям та багатою жестикуляцією поміж людей з бідною мімікою і пантомімікою вражає сильніше (за інших однакових умов).

Незнайома жінка поміж чоловіків, не відмінних різко один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді, коли вона буде в групі жінок.

Незнайомого офіцера виразніше сприймуть у групі солдатів, ніж серед інших офіцерів, за інших однакових умов сприйняття.

В. Якщо предмет, який сприймається на деякій відстані, віддалити від того, хто сприймає, то відображення предмета на сітківці зменшиться як у довжину, так і в ширину, тобто зменшиться і площа його, а тим часом у сприйнятті образ збереже в певних межах приблизно ту саму сталу, властиву предметові величину.

Г. Слухаючи музику, ми сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією самою, слухаєте ви симфонічний чи струнний оркестр, чи один рояль.

Задача 3.

1. Зазначте, в яких прикладах говориться про сприйняття.

2. За якими ознаками ви це встановили?

А. Необхідною умовою досягнення високих спортивних результатів є наявність у спортсмена добре розвинених деяких особливостей, чи «відчуттів»: відчуття м'яча у футболістів, відчуття води у плавців, відчуття планки у стрибунів у висоту тощо.

Б. Князь Андрій, милувався тим дубом, якого він шукав. Старий дуб, увесь перетворений, розкинувшись шатром соковитої, темної зелені, млів, ледь погойдуючись у променях вечірнього сонця... Крізь столітню жорстку кору пробилися без сучків соковиті, молоді листки, так що повірити не можна було, що цей дідусь породив їх (Л. М. Толстой. Війна і мир.)

В. Французькі спелеологи дістали дані, які свідчать про те, що від тривалого перебування під землею в цілковитій самотності втрачається уявлення про час. Так, Антуан Сеньї на 122-й день свого перебування в печері був здивований, коли йому повідомили про швидке закінчення

експерименту: за його підрахунками, було лише шосте лютого, а не друге квітня, як йому повідомили.

Г. У II класі учитель, показавши дітям ріпу, редьку і редиску, спитав, чи відрізняються ці овочі за кольором, формою. Потім учитель кладе на парті серветки з шматочками овочів. Діти їх куштують.

Учитель: Валю, тобі сподобалась ріпа?

Учениця: Вона добра.

Учитель: А редька?

Учениця: Гірка.

Учитель проходить між рядами, дає дітям нюхати цибулю. Всі нюхають, сміються, морщать.

Д. ...Ванька перевів очі на темне вікно, в якому миготіло відображення його свічки, і живо уявив собі свого діда Костянтина Макаровича, що служив нічним сторожем у панів Живарьових. Це маленький, худенький, але неймовірно меткий і рухливий дідок, років шістдесят п'яти, з завжди усміхненим обличчям і п'яними очима...

Задача 4. На уроці ботаніки учитель організував сприйняття учнями нового матеріалу таким чином. Учні слухали пояснення, яке супроводжувалось демонструванням малюнка стебла рослини, і замалювали стебло в зошити. Коли діти побачили рослину в натурі, багато чого вони не могли впізнати – не знайшли різниці між верхівковими і боковими, листовими і квітковими бруньками тощо.

В іншого вчителя будову бруньки і утворення пагонів вивчали інакше. Учням було роздано стебла різних рослин. Вони побачили і стебло, і бруньку в натурі, розчленили бруньку, розглянули під лусочкою листочки, роздивилися величину їх, форму, забарвлення, запах, практично пізнали різницю між верхівковими і боковими, листовими і квітковими бруньками. На прикладі роботи садівника учнів ознайомили із значенням обрізування сучків. Після цього діти розглянули плакати і гербарії постадійного розвитку пагонів, а вдома повинні були виготовити гербарій.

1. Проаналізувати особливості організації сприйняття дітей у першому і другому випадку.

2. У якому випадку організація сприйняття виявилася неефективною? Які принципи організації сприйняття тут було порушено?

Задача 5.

1. Від якої закономірності сприйняття залежить описана здатність людини?

2. Чи може мати таку здатність сучасна електронна машина?

Людина вмить може розпізнати будь-яку фігуру, наприклад, квадрат, незалежно від того, великий він чи маленький, розташований

він вертикально чи під кутом, намальовано його білим кольором на чорному фоні чи чорним на білому фоні, чи просто накреслено контури. Більше того, людина розпізнає квадрат навіть тоді, коли папір, на якому його намальовано, нахилений так, що зображення, падає на сітківку ока, здається паралелограмом.

Задача 6. На малюнку трирічної дитини схематично зображено людину: носа і вух немає, а виділені рот і язик зображено поза обличчям, а язик, до того ж, поза ротом. Який недолік дитячого сприйняття виявляється тут?

Задача 7. Яка важлива особливість людського сприйняття виявляється у відповідях нормальної дитини і якої немає у дитини з порушеною психікою?

Якщо показати дитині на папері чорнильну пляму і спитати: «Що ти бачиш? Що це?», то відповіді, як правило, бувають такого ґатунку: «Це птах якийсь, ось, крила», «Це дві собаки зустрілись», «Це тітонька, ось у неї ніс довгий» та ін.

Якщо ж таке запитання поставити хворій дитині, то найчастіше вона відповість: «клякла», «пляма».

Задача 8. Учні III класу повинні описати картину К. Успенської – Кологривової «Не взяли на риболовлю». Назви картини учням не повідомляють.

Учень А. Тут батько і син пішли на риболовлю. З дверей виглядає дівчинка. А ось хлопчик тримає відро. Курка ходить.

Після того як повідомили назву картини, відповіді стали іншими «Батько з старшим хлопчиком пішов ловити рибу. А молодшого не взяли, він маленький. Молодший брат, мабуть, дитячою лопаткою накопав черв'яків і хотів, щоб його взяли. А коли не взяли, засумував. А дівчинка з нього сміється. І курка почала клювати його черв'яків» (За С.Л. Рубінштейном).

1. Чим відрізняється перший опис від другого?

2. Якою психологічною закономірністю пояснюється ця відмінність?

3. Які педагогічні висновки звідси впливають?

Задача 9.

1. Який тип сприйняття характеризує кожен приклад?

2. Які характерні ознаки кожного сприйняття?

Випробувані повинні описати листок каштанового дерева.

Випробуваний А. Цей листок наполовину зелений, наполовину жовтий. Цей листок складний і складається з трьох листочків, що сходяться в центрі, де кінчається ніжка, що називається черешком, який прикріплює листок до дерева. Каштанове дерево належить до дводольних рослин; це можна побачити з його листка: він покритий розгалуженими прожилками.

Випробуваний Б. Цей листок каштанового дерева, безсило впав від подуву осіннього вітру. Він жовтий, але ще пружний і прямий; може, ще є яке-небудь життя в цьому бідному, вмираючому створінні. Бідний листок, приречений на те, щоб кружляти над дорогами.

Задача 10. За вчорашньою домовленістю з хлопцями Олег повинен був розвідати той бік парку, в який упиралася Садова вулиця, і він повів Ніну цим маршрутом.

– Поки ми з тобою розмовляємо, – з усмішкою сказав Олег, – я налічив три зенітки, правіше школи, туди вглиб, а поряд бліндаж, автомашин не видно.

– А четвертий кулемет і двоє німців – на даху школи? – раптом запитала Ніна.

– Я не помітив, – з подивом сказав Олег,

– А звідти з даху увесь парк проглядається, – сказала вона трохи навіть з докором.

– Отже, ти також придивлялася? Хіба тобі теж доручили? – блискучими очима допитувався Олег.

– Ні, я сама. За звичкою, – сказала вона. (О. О. Фадеев «Молода гвардія»).

Які були причини спостережливості, що виявилася в Олега та в Ніни? З якими особливостями їхньої особистості вони пов'язані?

МИСЛЕННЯ

Завдання 8. Вивчення особливостей розумової операції порівняння шляхом порівняння двох предметів, знаходження схожих і різних якостей, ознак.

Матеріал: досліджуваному дають дві карточки із зображенням різних предметів, які він повинен знайти і порівняти, знайти спільне і відмінне в них (враховується форма, зміст, будова, призначення предмета).

Критерії оцінок вище 20 ознак – 5 балів;

вище 10-15 ознак – 4 бали;

нижче 10 ознак – 3 бали;

нижче 5 ознак – 2 бали;

нижче 1-2х ознак – 1 бал.

№ п/п	Прізвище, ім'я	Загальні ознаки	Відмінні ознаки	Кількість балів	Висновок

Висновки: (відповідно до отриманих балів) чим більше порівняння, тим більше ознак і балів.

Завдання 9. Вивчення індивідуально-розумових особливостей:

- а) швидке розв'язання задач – показник швидкого протікання розумових процесів;
- б) знаходження раціональних шляхів розв'язання – показник інтелектуальної активності;
- в) якість розв'язання.

Матеріал: заготовити квадрати 5 см на 5 см згідно з кількістю досліджуваних. Наприклад: Сума добутоків 39.

Методика: досліджуваному дають квадрат з добутком пронумерованим вертикально і горизонтально різниці та суми (наприклад, 39). Підбираючи добутки вертикальних і горизонтальних рядів, щоб сума добутоків рівнялась 39. Решті досліджуваних дають суму від 39 до 51-53 (кожному індивідуально).

№	Прізвище, ім'я досліджуваного	Час розв'язання	Число виправлень	Число помилок	Висновок

Вирахувати середньоарифметичне часу, моду, медіану. Результати представити графічно.

Висновки.

Завдання 10. Практичне освоєння процесу мислення, його операції.

Опис методики.

А. Завдання з оволодіння операціями порівняння, аналізу і синтезу.

Із 10 тверджень написати номери правильних. На основі аналізу правильних і неправильних тверджень синтезувати єдине визначення мови.

1. Мова – це засіб комунікації людей.
2. Мова – це процес інформації.
3. Мова – це засіб вираження емоцій.
4. Мова – це вираження емоцій.
5. Мова – це форма існування і вираження свідомості.
6. Мова – це система сигналів другої сигнальної системи.
7. Мова – це засіб називання і висловлювання.
8. Мова – це процес вираження психічних функцій людини.
9. Мова – це спосіб кодування інформації.
10. Мова – це форма і процес внутрішньої свідомої діяльності і її вираження у зовнішній мовленнєвій діяльності.

Б. Завдання на оволодіння операціями мислення, порівняння, класифікації, систематизації, узагальнення.

Порівняйте слова в тексті, перепишіть однозначні за змістом слова в окремий стовпчик, а потім систематизуйте їх, розподіливши за трьома категоріями дійсності та всередині кожної категорії за трьома класами явищ і предметів.

Юпітер, Ельбрус, Волга, дуб, собака, вірус, відчуття, афект, темперамент, здібності, кішка, горіх, Дон, Казбек, бактеріофаг, настрої, корова, Єнісей, Альпи, Марс, каштан, характер, бактерія, мислення, натхнення.

В. Завдання на освоєння дедуктивних умовиводів (силогізмів).

Обґрунтуйте правильність і неправильність посилок силогізмів, напишіть (доповніть) кінець до всіх силогізмів.

1. Усі холерики неврівноважені ...

2. Ця людини неврівноважена ...

Отже, ця людина ...

1. Багато енергійних людей – сангвініки ...

2. Ця людина енергійна ...

Отже, ця людина ...

1. Всі психічні явища суб'єктивні ...

2. Це явище суб'єктивне ...

Отже, це явище...

1. Багато комунікативних явищ – мовні ...

2. Це явище комунікативне ...

Отже, це явище ...

Обговорення самотійної роботи студентів. Студентів ділять на 3-4 групи по 3 чол., у кожній групі без викладача колективно протягом 10 хв. обговорюються результати проведеної самотійної роботи. Через 10 хв. викладач від кожної групи доповідає результати самотійної роботи групи і разом з викладачем обговорюють помилки та їх причини.

Завдання 11. Визначення типу розуму методом піктограми.

Піддослідному читають 20 слів, до кожного з яких він повинен зробити малюнок. В малюнку не можна використовувати букви, цифри, склади і слова.

СЛОВА: відображення, абстракція, дисциплінованість, відношення, нахили, судження, можливість, інстанція, сумнів, безкультур'я, значення, принцип, сприймання, роздуми, здібність, міркування, захват, авантюризм, спокій, байдужість.

Підраховують кількість:

Образні – малюнки, на яких зображені реально існуючі предмети: обличчя людини, схематичні чоловіки, дерева, стіл, стілець та ін.

Умовні – малюнки, де нанесені лінії, трикутники, значки, розділові знаки тощо.

Якщо одержано від **17** до **20** образних малюнків, то тип розуму – **художній**.

Якщо від **17** до **20** умовних – *мислительний*.

При співвідношенні **10** до **10**, або **11** до **9** – *гармонійний тип розуму*.

При співвідношенні **8** до **12**; **7** до **13**; **6** до **14**; **5** до **15**; **4** до **16** – *дисгармонійний*.

Завдання 12. Дослідження аналітичності мислення.

Матеріали та обладнання: бланк з 15 рядами чисел, складеними за певною закономірністю (варіант VI субтесту шкали Р. Амтхауера), ручка і секундомір.

Процедура дослідження. Це дослідження експериментатор може проводити як з одним досліджуваним, так і з невеликою групою, за умови, що кожен із досліджуваних отримає індивідуальний бланк з надрукованою таблицею рядів чисел. Слід також забезпечити цілковиту самостійність роботи.

До початку дослідження бланки необхідно розкласти перед учасниками тестування на добре освітленому столі текстом донизу, щоб до зачитування інструкції вони їх не розглядали і не ознайомлювалися з ними.

Бланк із надрукованою на ньому таблицею рядів чисел додається.

Бланк числових рядів.

№	Числові ряди						
1	2	4	6	8	10	12	14
2	6	9	12	15	18	21	24
3	3	6	12	24	48	96	192
4	4	5	8	9	12	13	16
5	22	19	17	14	12	9	7
6	39	38	36	33	29	24	18
7	16	8	4	2	1	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
8	1	4	9	16	25	36	49
9	21	18	16	15	12	10	9
10	3	6	8	16	18	36	38
11	12	7	10	5	8	3	6
12	2	6	9	27	30	90	93
13	8	16	9	18	11	22	15
14	7	21	18	6	18	15	5
15	10	6	9	18	14	17	34

Інструкція досліджуваному: «На бланках, які лежать перед Вами, надруковано ряди чисел. Спробуйте встановити, за якою закономірністю складено кожен із 15 запропонованих числових рядів. Згідно з цією закономірністю продовжіть кожен ряд, дописавши в ньому ще два числа. На виконання завдання відводиться 7 хв. Не затримуйся довго на одному ряді. Якщо не можете правильно встановити закономірність, переходьте до наступного ряду, а якщо залишиться час – знову

поверніться до важкої для Вас числового ряду. Чи все Вам зрозуміло? Якщо немає запитань, переверніть тестові бланки. Починаємо!»

Через 7 хв. подається команда: «Стоп! Дописування закінчено!»

Обробка результатів. Обробку результатів виконують за допомогою ключа-таблиці з правильними відповідями. Під час обробки результатів підраховують кількість правильно дописаних досліджуваним рядів. Якщо досліджуваний записав у якому-небудь ряді тільки одне число, хоча воно і було правильним, числовий ряд вважається недописаним.

Ключ для обробки результатів завдання «Числові ряди».

Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду
16; 18	6	11; 3	11	1; 4
27; 30	7	1/8; 1/16	12	279; 282
384; 768	8	64; 81	13	30; 23
17; 20	9	6; 4	14	15; 12
4; 2	10	76; 78	15	30; 33

Аналіз результатів. Рівень розвитку аналітичності мислення визначають за кількістю правильно дописаних рядів чисел.

Якщо досліджуваний дописав **14-15** рядів, то аналітичність мислення дуже висока або відмінна; якщо **11-13** – аналітичність висока або добра; якщо **8-10** – аналітичність середня або задовільна; якщо **6-7** – аналітичність низька або погана; якщо **5 і нижче**, то аналітичність дуже низька або дуже погана.

Аналітичність є важливою характеристикою мислення. Вона являє собою готовий компонент здатності теоретизувати, відшукувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, становить основи загальних здібностей і необхідна для успішного оволодіння різноманітними видами діяльності.

Аналітичність активно розвивається в юнацькому віці, її формуванню сприяють науки, які вивчаються у вузі: логіка, вища математика та інші. Тому можна зіставити результати тестування з успішністю з відповідних дисциплін. Інтерпретуючи результати, бажано враховувати особливості темпераменту досліджуваного, а також навички роботи з числами.

Завдання 13. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Виберіть із визначальних особливостей процесів відображення те, що характеризує мислення людини.

а) відображення окремих властивостей предметів і явищ матеріального світу;

б) відображення минулого досвіду у вигляді почуттів, думок та образів раніше сприйнятих предметів і явищ;

в) відображення предметів і явищ у сукупності їхніх властивостей та частин;

г) відображення загальних та істотних ознак, зв'язків і відносин предметів та явищ;

д) відображення під час безпосереднього впливу предметів і явищ на органи чуття;

е) відображення дійсності опосередкованим шляхом з обов'язковою участю мови.

Задача 2. Які характерні особливості мислення як одного з пізнавальних процесів проявляються в таких прикладах?

А. Підійшовши до трамвайної зупинки не в години «пік» і помітивши на ній незвичайно багато людей, ви здогадуєтесь: давно не було трамвая.

Б. Прийшовши додому і помітивши, що синок-дошкільник незвично тихий і мовчазний, мати мимоволі думає: захворів чи нашкодів.

Задача 3.

1. Визначте, який зв'язок між мовними рухами і розумовою діяльністю виявляється в дослідах.

2. Зазначте, від яких умов залежить посилення електроактивності мовних м'язів.

А. Реєструвалися струми дії м'язів мовного апарата під час розв'язування випробуванням арифметичної задачі: поділити усно 216 на 3. Виявилось, що попередній амплітудний спалах, який свідчив про збільшення активності м'язів, було спричинено мовно-руховим фіксуванням завдання (випробуваний повідомляє, що він кілька разів повторив про себе: «216 на 3»), а наступні підвищення амплітуди відповідали скороченому плинові міркування (21 на 3... 7... 70., 6 на 3... 2...–72). У м'язових напруженнях спостерігається певна переривчастість.

Б. Аналогічну залежність виявили в електроміограмі (запис струмів дії м'язів), яку було зареєстровано в момент вилучення другим випробуванням квадратних коренів з 190 і 225. Коли квадратний корінь обчислювався з наближенням до 0,1, що потребувало виконання в умі ряду проміжних дій і словесного фіксування результату їх, то виникала підвищена електроактивність мовних м'язів. Коли ніякі обчислювальні операції не здійснювалися (квадратний корінь з 225 був добре відомий випробуваному), то в електроміограмі не було помітних змін.

В. Дітей другого року життя навчали у відповідь на слово-наказ вибирати кільце певного кольору і величини, виконувати доручення на просторове розташування предмета («ближче», «далі»), діяти з предметом («переверни», «склади», «витягни»). Виявилось, що діти з кожним новим завданням швидше реагують на слово. Якщо експериментатор починав роботу з позначення відносин («ближче» –

«далі»), то для правильної реакції на слово потрібно було 13-35 повторень; для правильної реакції на слова, що позначають величини (друга категорія), – 10-22; дії (третя категорія) – 8-18; для правильної реакції на позначення кольору (остання категорія) – 7-12 повторень. Якщо ж експеримент починався з позначення кольору, то потрібно було 18-25 повторень, а для реакції на позначення відносин (остання категорія) – лише 3-5 повторень.

Чим пояснити відмінність у швидкості навчання дітей узагальнення під час першого і другого експериментальних прийомів?

Задача 4. Зазначте деякі спільні закономірності формування розумових дій, які виявилися в дослідженні.

Учнів I класу вчили порівнювати предмети за різними ознаками, виділяти відношення між ними і записувати результати порівняння буквеною формою. Спершу діти повинні були визначити, чи підійде цей матеріал (смужки, палички та ін.) для того, щоб порівнювати його з зразком. В одних випадках випробувані вважали, що матеріал підійде, в інших – ні: він був «коротший», «менший» тощо. Результати порівняння словесно діти формулювали здебільшого так: «ця паличка за довжиною дорівнює цій» (показували палички); «У лівому кухлі води менше, ніж у правому» та ін. Потім учитель пропонував учням: «Подивіться довкола себе – знайдіть предмети, які дорівнюють (чи не дорівнюють) за якою-небудь ознакою» (останній термін діти розуміли добре). Учні показували на різні предмети і говорили, наприклад, так: «Червоний олівець довший від синього». За допомогою навідних запитань конкретні якісні характеристики «товще – тонше», «довше – коротше», «важче – легше» і т. ін. зводилися до абсолютного визначення «більше – менше». Потім з'ясовувалося, що коли можна знайти ознаку, за якою предмети порівнюються, то вони або *дорівнюватимуть* одне одному, або *не дорівнюватимуть*. Це можна записати особливими знаками: «=» і «≠». Останній знак можна буде уточнити – при нерівності один предмет може бути меншим або більшим (за знайденою ознакою) другого. Для цього є свої знаки: < і >. Діти вчилися записувати результати порівняння предметів за допомогою усіх цих знаків. Дітей учили також порівнювати предметні сукупності.

Через вісім-дев'ять уроків дітям пропонували виконати задачі на об'єктах, намальованих на дошці. Ці схематичні малюнки заміняли предмети. Потім діти навчалися зображати відношення між предметами умовними малюнками (кружечками, квадратами). На цій основі вводилася нова форма запису – буквена, дітей підводили до формул, що виражали відношення між предметами: $A=B$; $A > B$ і т. ін. Діти успішно засвоювали прийоми записів результатів порівняння за допомогою формул, розуміли зміст цих формул і їх зв'язок з змістом *предметних відношень*.

Задача 5. Виділіть і назвіть основні етапи становлення розумової дії.

Засвоєння початкових геометричних понять можна організувати так. Учнів попередньо ознайомлюють з навчальним матеріалом, їм роз'яснюють, що таке ознаки поняття, чому важливо перевіряти наявність усіх ознак і т. ін. Потім як об'єкти дії учням дають реальні предмети і події. Ознаки поняття виписують на картку. Крім того, дають або моделі їх (модель прямої, модель кута й ін.), які учні можуть накладати на певні об'єкти, або інструменти, за допомогою яких практично встановлюється наявність у предметі ознак поняття. Дії на визначення ознак поняття пропонують у формі схематичного запису на картці. У цих умовах учні перевіряють наявність необхідної системи ознак.

Після п'яти – восьми завдань ознаки поняття і дії на визначення наявності їх запам'ятовуються. Картки прибирають. Тепер кожну виконувану операцію учні вимовляють вголос або фіксують письмово (за навчання в умовах класу). Якщо учень натрапляє на утруднення, він знову працює з картками. Після п'яти-шести завдань учневі пропонують назвати про себе певну ознаку чи перевірити її наявність. Дії вголос не промовляються, а виконуються в умі. Тут виконується не більше шести завдань.

На всіх описаних етапах учитель контролює правильність виконання операцій. На останньому етапі дія контролюється самим учнем, учитель контролює тільки відповідь, результат дії. Сама дія щодо використання поняття стає скороченою й автоматизованою.

Задача 6. Деякі учні V класу на запитання, чи були рабовласниками фараон, візир, жрець, відповідали заперечно. Один учень так обґрунтував свою відповідь: «Фараон – не рабовласник. Він посилав володіти рабами суддю, а сам їхав на війну. Візир – не рабовласник. Він передавав володіння рабами своєму помічникові – радникові. Жерці не були рабовласниками, бо вони тільки жили при храмі».

Якими недоліками в засвоєнні поняття «рабовласник» пояснюється помилка учнів?

Задача 7.

1. Виділіть основні етапи в розв'язанні педагогічного завдання.
2. Позначте кожен етап відповідним психологічним поняттям.

Студентка-практикантка В. К. спершу не знала, які прийоми педагогічного впливу застосувати до Колі, який порушував дисципліну в VII класі. Вона почала приглядатися до хлопчика. Від класного керівника студентка дізналася, що він слабкий учень (особливо з геометрії та фізики). Стало відомо, що через сімейні обставини Колі ніколи готуватися до уроків. Виявилося, що Коля живе далеко від школи.

Хлопчиків заважали вчитись і ненормальні стосунки між батьками, і надмірна завантаженість домашніми справами. У школі мало цікавилися життям дитини в позаурочний час. Він часто чув: поганий, невиправний. Це ще дужче озлоблювало семикласника.

Студентка-практикантка, дізнавшись про всі обставини, дійшла висновку, що Коля потребує ласкавого батьківського слова, проявів доброти. Вона вирішила будувати свій підхід до хлопчика на розумінні його душевного стану і виявити до нього увагу та піклування. Дівчина часто підходила до нього і, начебто не помічаючи його витівок, намагалася поводитися з Колею ласкавіше. З метою привернення його уваги студентка підшукувала до уроку щось нове, цікаве. Хлопчиків допомогли готуватися з фізики та геометрії. Дізнавшись, що Коля добре малює, вона попросила його оформити стінгазету.

Хлопчик став вести себе краще. На уроках сидів тихо. Уважно слухав пояснення. Підвищилась його успішність.

Задача 8. Зазначте психологічну умову, завдяки якій було розв'язано задачу.

Дано чотирикутник, середини сторін якого з'єднано відрізками прямої. Треба довести, що одержана фігура паралелограм.

Випробуваний аналізує умови задачі, помічає на чотирикутнику рівні відрізки. Потім він співвідносить вимогу задачі з відповідною теоремою про властивості паралелограма, на основі чого переформулює попередню умову задачі таким чином: «Треба довести, що дві протилежні сторони рівні і паралельні».

Щоб довести паралельність і рівність прямих, випробуваний включає їх у трикутники, що утворюються при протилежних вершинах. Тепер він формулює вимогу задачі так: «Доведемо рівність трикутників».

Під час доведення цього положення з'ясовується, що умова задачі про рівність відрізків спотворена в розглядуваній системі трикутників: випробуваний взяв як рівні відрізки на прилеглих сторонах чотирикутника, тоді як рівні між собою відрізки розташовані на одній стороні (за умовами задачі кожна сторона чотирикутника ділиться пополам). Аналіз цієї невдалої спроби виявляє можливість співвіднести відрізки, що лежать на протилежних сторонах, не як рівні, а як пропорційні. На підставі цього аналізу випробуваний залучає теорему про середню лінію, що сполучає середини сторін, і проводить на чотирикутнику цю лінію через середини сторін чотирикутника. У зв'язку з цим учень переформулює задачу так: «Потрібно довести, що ця пряма – середня лінія чотирикутника, яка паралельна з основою».

Дальший аналіз показує, що одержана середня лінія ніяк не зв'язана з паралельними прямими, що згадуються в умові задачі. Тоді випробуваний намагається інакше застосувати теорему про середню

лінію. Він проводить таку середню лінію, яка була б паралельною одній з шуканих прямих, і знову переформулює цю задачу: «Доведемо, що ця середня лінія буде паралельною другій».

Нарешті, він **вичленовує** потрібну фігуру і співвідносить її з вимогою задачі: «Доведемо спершу, що одна з прямих – середня лінія одного трикутника – паралельна його основі; в другому трикутнику середня лінія паралельна тій самій основі, отже, обидві середні лінії паралельні між собою». Це останнє переформулювання задачі збігається з її розв'язанням.

Задача 9.

1. Визначте, які задачі розв'язувалися алгоритмічним способом, а які – евристичним.

2. За якими ознаками ці задачі відрізняються?

А. На пасажирській станції К. виникла така ситуація. З сусідньої станції вийшов електропоїзд, який можна буде прийняти на сьому колію. З другого боку – підходить час відправки швидкого поїзда з третьої колії; цьому поїздові необхідно прокласти маршрут відправки. Проте одночасно ці два маршрути прокласти не можна, бо складові ділянки їх пересікаються. За інструкцією відправка швидкого поїзда не може бути затримана ні на хвилину. Для чергового найголовніше – прийняти рішення, яке б задовольнило всю станцію в цілому, тому він не поспішає прокласти маршрут відправки для швидкого, хоча це було б найпростішим розв'язком, а жде додаткової інформації про рух транзитного електропоїзда. Якщо електропоїзд підійде до вхідного світлофора станції точно за розкладом, то йому буде прокладено маршрут прийому на сьому колію, а потім дано відправку швидкому. Якщо ж електропоїзд запізниться на 1-1,5 хвилини, то його затримують біля вхідного світлофора і приймуть тільки після відправки швидкого поїзда. Електропоїзд підійшов до вхідного світлофора вчасно і був прийнятий на сьому колію, потім було прокладено маршрут відправки швидкого поїзда.

Б. Для визначення виду простого речення треба виконати таку систему операцій. Спершу з'ясувати, чи є в реченні підмет. Якщо є, то дивляться, чи є присудок. Якщо є, то роблять висновок: речення означено-особове. Якщо немає присудка, то роблять висновок: речення називне. Якщо в реченні немає підмета, то далі встановлюють, чи виражено присудок дієсловом 1-ї або 2-ї особи. Якщо так, то значить: речення означено-особове. Якщо цієї умови не дотримано, то перевіряють, чи виражено присудок дієсловом 2-ї особи однини або 3-ї особи множини (для минулого часу – дієсловом у множині). Якщо виражено, то роблять висновок: речення неозначено-особове. Якщо цієї умови немає, то роблять висновок: речення безособове.

В. В одному дослідженні учні, ще не знайомі з залежністю між величинами сторін трикутника (сума будь-яких двох сторін завжди більша від третьої), повинні були самостійно встановити цю залежність, їм давали набір паличок завдовжки від одного до 20 сантиметрів, по три палички кожного розміру (всього 60 штук). Учні повинні були відповісти, чи можна з будь-яких трьох паличок побудувати трикутник. Вони практично переконувалися, що з будь-яких довільно взятих трьох паличок не завжди можна скласти задану фігуру. В одних випадках це можна зробити; в інших – ні. Учням пропонували з'ясувати, в якому відношенні повинна бути довжина сторін трикутника, і сформулювати відповідне правило.

Задача 10.

1. Які психологічні умови сприяють успішному виникненню гіпотези?

2. Як слід використовувати підказування для розвитку мислення учнів?

Ряд психологів досліджували виникнення здогаду під час розв'язування складного завдання. Експеримент полягав ось у чому. Випробувані повинні були з шести сірників збудувати чотири рівносторонні трикутники. Більшість випробуваних намагалися розв'язати завдання, розкладаючи сірники на площині. Проте таким чином задачу розв'язати неможливо. Треба «вийти в простір» і побудувати об'ємну фігуру – тетраedr (трикутну піраміду). Крім цієї основної задачі випробуваним ставили допоміжну, легшу. Для її розв'язання необхідно було використати той самий принцип – «вийти в простір».

Наприклад, потрібно було розмістити на певній площі кілька невисоких коробків однакової товщини, що мали різну площу основи. Основи коробків не розміщувалися на заданій площі. Для розв'язання задачі треба було здогадатися поставити їх на ребро. Після безуспішних спроб розв'язати основну задачу випробуваним ставили допоміжну. Розв'язавши цю задачу, випробувані реалізовували найцінніший принцип у розв'язанні основної задачі. Проте це було в тому випадку, коли випробувані досить наполегливо розв'язували основну задачу. Якщо ж допоміжна задача давалася до розв'язання основної чи на ранніх стадіях цього розв'язання, то вона не впливала на процес розв'язку.

Задача 11. Визначте (укажіть номер), коли проявляється інтуїтивне, а коли дискурсивне мислення (опис діяльності мислення виділено шрифтом).

Відомий французький математик Пуанкаре розповідає, як він написав свою першу працю («Мемуари») про фуксові функції.

Протягом двох тижнів Пуанкаре пробував довести, що не існує ніяких функцій, аналогічних тим, які він згодом назвав фунтовими функціями (1). Щодня він перебирав величезну кількість комбінацій і не приходив ні до якого результату. (2) «Одного разу увечері, – розповідає Пуанкаре, – я випив чорної кави, більше ніж звичайно, я не міг заснути, ідеї обсіли голову; я відчував як би зіткнення їх доти, поки дві з них не зчепились, так би мовнїй, між собою, щоб утворити стійку комбінацію. Уранці частина проблеми була розв'язана». Пуанкаре залишалося тільки відредагувати висновки, що забрало в нього лише кілька годин. Проте тут йому довелося зайнятися ще одним питанням, яке так само не можна було розв'язати відразу. «Після цього я залишив Кан, де жив тоді, щоб взяти участь у геологічній екскурсії, організованій у Гірничому училищі. Дорожні перипетії змусили мене забути про математичні роботи. (3) По приїзді в Кутане ми сіли в омнібус для якоїсь прогулянки; в той момент, коли я поставив ногу на сходинку, у мене виникла ідея, до якої, здавалося, я не був підготовлений жодною з попередніх думок... Я не зробив перевірки; **у мене не вистачило б на це часу, оскільки в омнібусі я відновив розпочату розмову, але в мене уже тоді виникла повна певність у правильності ідеї.** Повернувшись до Кана, я на свіжу голову перевірив висновок тільки про всяк випадок.

Після цього я взявся до вивчення деяких арифметичних питань без якихось особливих результатів і не підозрюючи, що ці питання можуть стосуватись моїх попередніх досліджень. Занепокоєний невдачею, я вирушив на кілька днів на берет моря; голова моя була зайнята при цьому зовсім іншим. Проте, коли я гуляв скелястим берегом, у мене виникла, як завжди, рангова й уривчаста ідея, правильність якої була для мене безпосередньо зрозуміла...» (4). **Після цього розпочалася напружена робота, в результаті якої з'ясувалося, що розв'язання всієї проблеми пов'язане з розв'язанням ще однієї задачі. Спроби розв'язати її привели Пуанкаре лише до усвідомлення того, наскільки вона складна.**

І, нарешті, заключний етап відкриття, як про це пише Пуанкаре: «Потім я поїхав у Мон-Валеріан... (5). **Якось одного разу, коли я проходив через бульвар, перед! мною раптом постало розв'язання утруднення, яке раніше зупинило мене.** Я не намагався негайно розібратися в цьому і тільки після служби знову взявся за це питання. У мене були всі елементи, мені залишалося тільки зібрати і звести їх у систему. Таким чином, я остаточно відредагував свій мемуар без будь-якого утруднення».

Задача 12.

1. За якими ознаками можна судити про інтуїтивний чи дискурсивний шлях виникнення гіпотези?

2. Які психологічні умови сприяли виникненню гіпотези?

3. Які психологічні умови були необхідні для обґрунтування гіпотези?

Випробуванням пропонували таке завдання: «Уявіть собі, що вам дано дві металеві кулі однакових розмірів і ваги, однаково пофарбованих, так що відрізнити одну від одної неможливо. Проте є досить суттєва відмінність між кулями. Одна з них пустотіла, друга суцільна.

Фігури: квадрат і трикутник. Цю картку можна покласти в групу квадратів і в групу трикутників. (3) Але ця картка відрізнятиметься від інших, там по одній геометричній фігурі, а тут дві, (4) краще я виділю окрему групу – це будуть складні фігури, складені з кількох». (5) Розглядаючи одну фігуру, учень перевіряє кути і сторони фігур транспортиром і зазначає, що тут трикутник і квадрат включено в трапецію. «До групи трапецій я не покладу, бо ця трапеція виняткова, в ній дві фігури». Він вміщує цю картку, як і ряд інших, до групи складних фігур.

Задача 13. Яка розумова операція недостатньо розвинена в школярів, внаслідок чого в них бувають помилки при розв'язуванні задач?

А. Дитину, що вступила до школи, питають: «Що таке птах?» Вона відповідає: «Він сіренький, маленький, має маленький носик і ротик».

Б. Дитині пропонують задачу: «У хлопчика було три цукерки, одну він загубив. Скільки цукерок у нього залишилось?» Не звертаючи уваги на запитання, учень говорить: «Треба шукати її і знайти».

В. Дитині допоміжної школи дають набір картинок і пропонують розкласти їх на групи за принципом «що до чого підходить». Дитина розкладає так: одяг кладе коло шафи, моряка – на корабель, метелика об'єднує з квітами і т. ін.

Задача 14.

1. На підставі досліду зробити висновок про психологічні причини, що заважають розв'язанню задачі у другому варіанті.

2. Які психологічні умови необхідні для успішного розв'язання задачі у другому варіанті?

Випробуванням пропонували розв'язати задачу на кмітливість. На двері треба було закріпити три свічки на одному рівні. Перед випробуванням на столі лежали різні предмети: молоток, коловорот, мотузочки, картонні коробки, цвяхи та ін. Для розв'язання завдання необхідно було використати як підставки коробочки з-під цвяхів. Завдання давалося в двох варіантах. У першому варіанті всі коробочки були порожні, у другому – наповнені гвіздками. У першому варіанті всі випробувані використовували порожні коробочки як підставки. У другому ж варіанті більша половина випробуваних не змогли розв'язати завдання, і тільки близько 43% випробуваних здогадалися звільнити коробочки від цвяхів і використати їх як підставки для свічок.

Задача 15. Встановіть психологічну умову, від якої залежить зміна в інтелектуальній діяльності першокласників.

Досліджували причини відставання учнів I класу з арифметики. Ці діти не могли розв'язати найпростіших задач, відповіді давали наздогад і дуже неохоче. Вони справляли враження нездатних, апатичних, а часом навіть розумово відсталих дітей, їм пропонували дидактичні ігри. Виграти можна було тільки за умови, якщо, правильно користуючись відповідними інтелектуальними прийомами, розв'язати запропоновану навчальну задачу.

Діти були в захваті від гри. Уже після першої гри дослідники змінили думку про випробуваних, які виявилися веселими, жвавими, кмітливими дітьми, активними і наполегливими, зацікавленими у всій діяльності, розв'язанні завдання, власному виграші. Фактично гра полягала в розв'язанні тих самих задач, які діти з незадоволенням розв'язували під час навчальних, неігрових занять. Усі учні, розв'язуючи задачі в грі, починали використовувати ті прийоми розумової діяльності, які зовсім не використовували в процесі занять. У заняттях без гри випробовувані дали 29% правильних відповідей, а в грі 8,4%.

Задача 16.

1. Зазначте в наведених прикладах види мислення.

2. Зазначте характерні особливості кожного виду.

А. Учень VIII класу так висловив своє розуміння вірша М. Лермонтова «Скеля»: «Хмаринка – це випадкова радість у людини. Вона зігріла людину, залишила добрий спогад і полетіла. І ця людина після такої радості ще гостріше відчуває свою самотність, усю безрадісність свого існування».

Б. Першокласникам давали одноколірні цеглинки і пропонували з частини цеглинок викласти дві стінки. Потім одна група першокласників повинна була викласти третю стінку (що сполучила б перші дві), дивлячись на раніше викладені дві стінки. Друга група, споруджуючи третю стінку, не мала можливості порівнювати свою роботу з двома першими стінками. У першій групі виявилось втричі більше учнів, які правильно розв'язали завдання, ніж у другій групі.

В. Учень X класу так визначає почуття честі: «Почуття честі – це почуття, яке змушує людину підтримувати в очах інших свій авторитет, престиж, репутацію чи авторитет, престиж і репутацію колективу, членом якого він є. Це почуття зобов'язує у всіх вчинках іти за своїм світоглядом, комуністичними переконаннями, не дозволяє підлабузнюватись, чинити безчесно, принижуватися, принижувати інших. Це почуття спонукає прагнути до чистоти своїх вчинків, своєї моралі. Особиста честь у нашій країні невіддільна від колективної: честь людини – це честь її колективу, і навпаки».

Г. Учень розв'язує задачу: «Хлопчик говорить сестрі: «Якщо ти даси мені вісім горіхів, то в нас буде порівну». А вона йому відповідає: «А якщо ти даси мені вісім горіхів, у мене стане вдвоє більше». Скільки горіхів мав кожен?» Для того щоб розв'язати цю задачу, він складає схему.

ПАМ'ЯТЬ

Завдання 14. Дослідження переважającego типу запам'ятовування.

Мета дослідження: виявлення переважającego обсягу пам'яті за допомогою різних типів пред'явлення словесного матеріалу.

Матеріали та обладнання: чотири набори слів, які виражають конкретні поняття, один з наборів, виконаний на окремих картках, чотири невеликих аркуші паперу для записів, ручка, секундомір.

Процедура досліду. Щоб не було перенавантаження під час визначення типу пам'яті, для кожної серії досить підготувати ряд із 10 слів.

Серія №1. Експериментатор виразно з інтервалом 3 секунди читає слова для запам'ятовування. Перед зачитуванням слів дається інструкція.

Інструкція досліджуваному: «Я буду читати Вам слова. Слухайте їх уважно і запам'ятовуйте. Після паузи, коли я скажу: «Пишіть!», на аркуші паперу запишете ті слова, які ви запам'ятали. Якщо все зрозуміло, приготуйтеся слухати і запам'ятовувати».

Слова для запам'ятовування в першій серії: машина, яблуко, олівець, весна, лампа, ліс, дощ, квітка, каструля, горобець.

Після паузи в десять секунд подається команда: «Пишіть!»

Серія №2. Другу серію можна проводити через 5 хвилин після закінчення першої.

У цій серії експериментатор послідовно показує слова, написані на окремих картках. Демонстрування кожного слова має відповідати тривалості читання слова в першій серії, інтервал між словами такий самий, тобто 3 секунди.

Інструкція досліджуваному: «Я буду показувати Вам картки з написаними на них словами. Уважно читайте і запам'ятовуйте їх. За сигналом «Пишіть!» на аркуші паперу запишете те, що запам'ятали. Якщо все зрозуміло, приготуйтеся читати і запам'ятовувати».

Слова для запам'ятовування в другій серії: літак, груша, ручка, зима, свічка, поле, горіх, сковорідка, качка, блискавка.

Після прочитування слів і паузи на десять секунд подається команда: «Пишіть!»

Серія №3. Третя серія, аналогічно другій, проводиться після 5-хвилинної перерви.

Експериментатор пропонує слухати слова і «записувати» їх ручкою в повітрі, щоб забезпечити моторну форму сприймання матеріалу. Інтервал між зачитуванням слів 3 секунди, а швидкість читання така сама, як і в першій серії.

Інструкція досліджуваному: «Я буду читати Вам слова. Слухайте їх уважно і «записуйте» в повітрі ручкою. За сигналом «Пишіть!» на аркуші паперу запишіть те, що запам'ятали. Якщо все зрозуміло, приготуйтеся слухати, «писати» слова і запам'ятовувати».

Слова для запам'ятовування в третій серії: корабель, слива, лінійка, літо, ліхтар, річка, грім, ягода, тарілка, гусак.

Пауза перед сигналом «Пишіть!» у третій серії триває 10 секунд.

Серія №4. Після 10-хвилинної перерви, коли закінчено третю серію, проводять четверту серію. Темп читання експериментатором слів та паузи між словами залишаються такими самими, як і в попередніх серіях. Щоб забезпечити комбінований тип сприймання матеріалу, досліджуваному не тільки зачитують слова, а й пропонують відразу записувати їх на окремому аркуші, а після записування останнього, десятого, слова аркуші перевертають, і за командою «Пишіть!» піддослідний на звороті відтворює запам'ятоване.

Інструкція досліджуваному: «Я буду читати Вам слова, а Ви їх записуйте й запам'ятовуйте. Після того, як я прочитаю останнє слово, аркуші переверніть і за сигналом «Пишіть!» запишіть на зворотній стороні те, що запам'ятали. Приготуйтеся слухати, записувати та запам'ятовувати».

Слова для запам'ятовування в четвертій серії: поїзд, вишня, зошит, осінь, абажур, галявина, злива, гриб, чашка, курка.

Сигнал «Пишіть!» подається, як і в усіх попередніх серіях, через 10 секунд.

Обробка результатів. Показником обсягу пам'яті в цих серіях є кількість правильно відтворених слів. Результати заносяться в таблицю.

Кількість правильно відтворених слів	ТИП ПАМ'ЯТІ			
	слуховий	зоровий	моторно- слуховий	комбінований

Аналіз результатів. Переважаючий тип пам'яті при різних типах подання словесного матеріалу визначають шляхом порівняння кількості правильно відтворених слів у кожній з чотирьох серій.

Нормальним обсягом безпосередньої пам'яті слід вважати запам'ятовування 5-9 слів. Якщо в якій-небудь серії той, кого досліджували, запам'ятав 10 слів, він використав якусь систему засобів, про яку бажано дізнатися із самозвіту та зі спостережень.

Провідний тип пам'яті пов'язаний із відповідною репрезентативною системою уявлень особистості, її виявлення допоможе зробити багатопланові рекомендації досліджуваному, особливо в плані запам'ятовування ним найбільш цінної інформації.

Завдання 15. Дослідження обсягу логічної та механічної пам'яті.

Мета завдання: дослідити обсяг логічної і механічної пам'яті методом запам'ятовування двох рядів слів.

Необхідний матеріал: два ряди слів. У першому ряді між словами існують смислові зв'язки, у другому ряді вони відсутні.

Перший ряд

лялька – грати
курка – яйце
ножиці – різати
кінь – сани
книга – вчитель
метелик – муха
щітка – зуби
барабан – музикант
сніг – зима
півень – кричати
чорнило – зошит
корова – молоко
паровоз – їхати
груша – компот
лампа – вечір

Другий ряд

жук – крісло
гребінь – земля
компас – клей
дзвіночок – стріла
синиця – сестра
лійка – трамвай
мухомор – диван
гребінець – вітер
черевики – самовар
графин – брати
сірник – вівця
терка – море
капельюх – бджола
риба – пожежа
пилка – яєчня

Хід виконання завдання. Експериментатор читає досліджуваному пари слів першого ряду (інтервал між парою – 5 секунд). Після 10-секундної перерви експериментатор читає ліві слова цього ж ряду (з інтервалом в 10 секунд), а досліджуваний записує слова правої частини ряду, які він запам'ятав. Аналогічна робота проводиться зі словами другого ряду.

Обробка даних виконаного завдання. Результати досліджування записуються в таблицю:

Обсяг логічної пам'яті			Обсяг механічної пам'яті		
кількість слів першого ряду (а 1)	кількість слів, що запам'яталися (b 1)	коефіцієнт логічної пам'яті (с 1 = b 1 : а 1)	кількість слів другого ряду (а 2)	кількість слів, що запам'яталися (ь 2)	коефіцієнт механічної пам'яті (с 2 = ь 2 : а 2)

Завдання 16. Дослідження обсягу короткотривалої пам'яті.

Прочитайте один раз кожний ряд слів і цифр та спробуйте їх запам'ятати.

Спочатку прочитайте перший ряд, закрийте його рукою, запишіть те, що запам'ятали. Потім другий ряд і так далі.

- 1) кріт, стіна, пальто, вікно, книга, хмара, фантазія, гак, ніс, лист;
- 2) стілець, танк, біда, їжак, олівець, струм, лист, газ, відро;
- 3) 1 7 3 2 5 4 9 0 6 8;
- 4) 3 17 542 809 6.

Результат: Підрахуйте кількість запам'ятованих вами слів і цифр після одноразового прочитання. У більшості людей обсяг короткотривалої пам'яті становить 7 ± 2 одиниці (слова, цифри, малюнки тощо). Який обсяг пам'яті у вас?

Завдання 17. Методика «Чи хороша у Вас пам'ять?»

Методика дозволяє оцінити Вашу пам'ять у різних життєвих ситуаціях.

Вона включає три ігрових ситуації, у яких використовується короткотривале і довготривале запам'ятовування. Тест можна використовувати для тренування пам'яті.

Гра 1. Спробуйте пограти у гру, описану нижче. Якщо вам це вдається легко, то у Вас чудова механічна пам'ять. Запишіть один бал, якщо без помилок запам'ятаєте 5 слів, і додавайте по одному балу за кожне слово після п'ятого (тобто 2 бали за 6 слів; 3 – за 7 слів і т. д.) Називається гра «Бабуся складає валізу». Кількість учасників не обмежена. Наприклад, вас троє. Перший учасник говорить: «Бабуся вкладає у свою валізу ... хамелеона». Другий повторює початкову частину, додаючи: «... хамелеона, ремінь». Третій: «... хамелеона, ремінь, міст» і т. д. Завдання спрощується, коли гравці вибирають не звичайні речі, а ті, які насправді не можна покласти у валізу (тому їх легше запам'ятати). Першим з гри вибуває той, хто не може повторити назви предметів у відповідному порядку або пропустить хоч одне слово.

Гра 2. Друга гра пов'язана із повсякденними ситуаціями. Уявіть собі, що Вам потрібно зробити покупки. І в попередньому переліку є наступне: «Купити хліб, тісто, тістечко, печиво ... у м'ясному відділі – котлети, курча, сосиски, ковбасу..., у бакалії – цукор, вермішель, олію, сірники...». У цю гру ви можете грати самотійно.

Прочитайте складений вами список п'ять разів (не більше і не менше), відкладіть убік, спробуйте написати слова по пам'яті, а потім перевірте зі старим переліком товарів. У списку повинно бути не менше 12 предметів. Запишіть собі десять балів за безпомилковий перелік предметів і вирахуйте з десяти по одному балу за кожну помилку або неправильну черговість переліку.

Гра 3. Називається «Чи пам'ятаєте Ви?» Спробуйте швидко, не замислюючись, відповісти на кожне із цих запитань.

1. Хто був більш ненажерливим, Гаргантюа чи Пантагрюель?
2. Чи легко Ви впізнаєте голос товариша з перших слів, промовлених по телефону?
3. Якою була політична приналежність Михайла Грушевського?
4. Скільки горбів у верблюда?
5. Яке значення числа «пі» (з точністю до чотирьох десятих знаків)?
6. Як звати другого радянського космонавта?
7. Чи могли б ви прочитати байку чи вірш, який вчили іще в школі?
8. Назвіть ім'я та по-батькові Шевченка?
9. У якому році був убитий президент США Кеннеді?
10. Чи здатні Ви згадати усмішки, які почули тиждень тому?

Результати: запишіть по одному балу:

- за кожен правильну відповідь на запитання 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9 (відповіді на них подані у кінці тексту);
- за кожен відповідь «так» на запитання 2, 7, 10.

Підрахуйте загальну суму балів.

Більше 20 балів. У вас хороша пам'ять. Але чи не надто Ви її експлуатуєте, перевантажуючи надто дрібними, незначними деталями, дрібницями, про які краще забути?

Від 15 до 20 балів. У Вас хороша пам'ять. Те, що Ви дещо забуваєте, не біда. Свою пам'ять Ви можете легко розвинути, доклавши небагато зусиль.

Менше 15 балів. Вам із Вашою пам'яттю потрібно користуватися записною книжечкою.

ВІДПОВІДІ на запитання «Чи пам'ятаєте ви?»

1. Гаргантюа.
3. Соціал-демократ.
4. Є одnogорбі і двогорбі верблюди.
5. 3,1415.
6. Герман Титов.
8. Тарас Григорович.
9. 1963 р.

Завдання 18. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Нижче описано дії людини, що характеризують різні процеси пам'яті. Визначте, який процес пам'яті (запам'ятання, збереження, відтворення, впізнавання) виявляється в описаних діях.

А. Відомий мнемоніст Ш. відзначався винятковою пам'яттю. Одного разу йому було дано штучну без будь-якого значення складну математичну формулу. Ш. уважно дивиться на таблицю з формулою, кілька разів піднімає її до очей, опускає її і йде з заплющеними очима,

потім повертає таблицю, робить паузу, внутрішньо «переглядаючи» запам'ятоване.

Б. Інколи на пожвавленій вулиці можна спостерігати таку сцену: один перехожий, уважно глянувши на іншого, радісно кидається йому назустріч.

– Ви?! Це Ви?!

– Вибачте, мені здається, що я Вас не знаю. А де ми з Вами зустрічались?

– А пам'ятаєте, в такому-то році, в такому-то місці

– А! Так Ви...

В. Учень викладає матеріал з історії, заданий тиждень тому, і відтворює 70% змісту підручника. Той самий матеріал через місяць він відтворює лише на 45%.

Г. На екзамені з математики учень К. тривалий час ніяк не міг відтворити необхідну формулу. Варто було вчителю показати йому тільки частину формули, як він безпомилково визначив: «Це формула Ньютона».

Задача 2.

1. Який вид запам'ятовування виявляється в описаних експериментах?

2. У якому випадку випробувані повинні були краще запам'ятати числа і чому?

Групі учнів IV класу запропонували розв'язати п'ять простих арифметичних задач. У другому експерименті ті самі випробувані повинні були самі скласти п'ять аналогічних задач. Після цього учнів несподівано попросили відтворити числа з умов усіх десяти задач.

Задача 3. Вивчали продуктивність різних прийомів запам'ятовування комплексу гімнастичних вправ. Визначте, в якій групі випробуваних запам'ятання було ефективнішим і чому.

Одна група випробуваних заучувала рухи звичним способом (дивилася і відтворювала). Друга група словесно позначала й записувала кожний комплекс вправи, перш ніж його відтворити. Третя група перед відтворенням повинна була придумати схожий за структурою рух.

Задача 4.

1. Який вид запам'ятовування виявився в описаних експериментах?

2. У якому випадку слід чекати найуспішнішого запам'ятовування?

3. Який фактор запам'ятовування тут міг подіяти?

Проводили серії асоціативних експериментів. У першій серії випробуваним пропонували на слово, яке означало якийсь предмет, відповідати словом, яке означало б властивість цього предмета (наприклад, «ножиці – залізні»). У другій серії дослідів слово у відповідь мало означати предмет, пов'язаний з першим за змістом («лампа – абажур»). У третій серії слово у відповідь повинно було починатися на ту саму букву, що й слово-подразник («лист – ложка»). Потім несподівано

для випробуваних їх просили пригадати слова, які вони вимовляли в дослідах.

Задача 5. На підставі описаних дослідів визначте, яка група випробуваних краще запам'ятає речення. Чому?

Одній групі випробуваних давали шість речень, у п'яти з них було допущено граматичні помилки. Випробувані повинні були прочитати речення і виправити помилки. Друга група випробуваних так само одержувала шість речень, в яких було допущено не граматичні, а смислові помилки. Випробувані після прочитання кожної фрази повинні були вказати на помилку. По закінченні роботи обом групам випробуваних несподівано пропонували відтворити речення.

Задача 6.

1. Зазначте, в якій з описаних ситуацій мало місце смислове, а в якій – механічне запам'ятовування.

2. За якими ознаками ви це встановили?

А. Учень, розповідаючи біографію Суворова, пропустив важливий епізод з життя великого полководця. Тоді вчитель сказав хлопчикові тільки одне слово: «Альпи», – і він тут же без утруднень розповів цей епізод.

Б. С. Ш., що мав феноменальну пам'ять, у багатолюдній аудиторії прочитали довгий ряд слів і попросили відтворити їх. З цим він справився, як завжди, бездоганно. Потім йому запропонували назвати з усього списку одне тільки коротке слово, що означає інфекційне захворювання. Усі присутні, люди з звичайною пам'яттю, моментально пригадали це слово («тиф»), а С. Ш. потрібно було цілі дві хвилини, щоб виконати завдання. Виявляється, протягом цього часу він перебирав у пам'яті по порядку всі завчені слова

Задача 7. Яка умова запам'ятовування виявилася в описаному експерименті?

Психолог проводив експеримент з людиною, що погано розуміла мову, якою говорив учений. Випробуваний повинен був запам'ятати неважкий текст, який можна було засвоїти з кількох повторів. Але ось матеріал прочитано 30, 40 і, нарешті, 46 разів, а випробуваний не повідомляє про те, що вивчив напам'ять. Тоді експериментатор вирішив нагадати випробуваному, що матеріал треба відтворити напам'ять. Випробуваний не зміг цього зробити, причому був здивований (він не зрозумів інструкції):

– Та хіба я повинен був усе це вивчити напам'ять?

– Ну, звичайно, – відповів психолог.

Після цього випробуваний ще кілька разів прочитав текст і швидко запам'ятав матеріал.

Задача 8. Який вид і які умови запам'ятовування виявилися в цьому експерименті?

Випробуванням (дітям і дорослим) давали п'ятнадцять карток з зображенням предмета на кожній з них. Треба було класифікувати ці предмети за конкретними ознаками їх на чотири групи. Крім зображення, на кожній картці в правому верхньому куті чорною тушшю було написано цифру. Після виконання завдання випробуванням пропонували пригадати зображені на картках предмети і числа.

Задача 9. Визначте, до якої групи випробуваних належать числові дані експериментів, що характеризують повніше й міцніше запам'ятовування.

Одній групі учнів пропонували запам'ятати зміст тексту шляхом чотириразового читання підряд, другій – дворазовим читанням і дворазовим відтворенням. Виявилося, що повнота і сталість запам'ятовування в цих групах неоднакові. Через годину після заучування в одній групі матеріал пам'ятали на 75, в другій – на 52%, через десять днів – відповідно на 72 і 25%.

Задача 10.

1. Визначте, який учень краще запам'ятає оповідання, якщо врахувати, що здатність запам'ятовування в них однакова.

2. Якої умови найкращого запам'ятовування дотримуватиметься один з хлопчиків?

Двоє учнів VI класу почали заучувати оповідання.

– Ой, яке велике! Тут сидіти й сидіти, – сказав один.

– Зовсім не таке вже й велике, швидко зробимо, – відповів другий.

Задача 11. Яким раціональним прийомом запам'ятовування скористаються учні? Дайте обґрунтування своєї відповіді.

Учень VI класу, що добре приготував домашнє завдання з фізики, на запитання вчителя про те, як це йому вдалося запам'ятати складний матеріал так докладно і точно, відповів: «Для того щоб краще запам'ятати закон тиску твердого тіла на площу, я уявляв собі дві лави, зовсім однакові, але в однієї ніжки на кінці широкі, як лапи, а в другій – тоненькі. Перша стоїть на землі, ніжки на поверхні, а в другій ніжки вгрузли в землю. Уявив я це й відразу запам'ятав і зрозумів про тиск».

УВАГА

Завдання 19. Експериментальне вивчення уваги. Робота з текстом (Э.Ш. Натанзон «Задания по психологии»).

Про красоту духовну.

Я прилаштовував на дошку таблицю з математики, коли роздалися приглушені крики дітей. Я повернувся – весь клас дивився на поляну: там, на залитому сонцем пагорбі, виднілась лисиця – дійсне живе полум'я!

Я став біля вікна, як зачарований. Побачивши моє захоплення, діти (вони чудовий «психобарометр») зіскочили із за парт, обліпили вікна,

повиснувши на плечах один в одного. А ті, що не встигли, стали у весь зріст на партах, припечатавши валянками розкриті зошити...

Ми дивилися затамувавши дихання. А звір то скакав по снігу, то піднімався на задні лапи завмирав. Ось він прогнувся всім своїм гнучким тілом – ринувся вправо, вліво; ось ударив хвостом – зметнулася алмазна хмарка, обсипавши шубку звірка сніговими іскорками...

Не знаю, скільки пройшло хвилин, коли я опам'ятався і згадав про інспектора...

І мені чомусь було не шкода двадцяти втрачених хвилин...

Та чи і втрачені вони? Чи не ввійшла у цю хвилину часточка прекрасного в душі дітей? Чи не з цього горбочка, залитого сонцем, починає зароджуватися в дитячих серцях свята любов до Батьківщини?..

Мені пригадалися слова К.Г. Паустовського із «Золотої троянди»: «...красота землі – річ священна. Це одна із кінцевих наших цілей... Без розуміння цього якою ж може бути людина!» О. Волков.

Запитання:

1. Який вид уваги виявився у вчителя та учнів, коли вони побачили лисицю?
2. Знайдіть в тексті опис зовнішнього вияву уваги вчителя і дітей.

Завдання 20. Вивчення проблеми уваги шляхом літерних і коректурних таблиць Б. Бурдона.

Дане заняття проводиться за таблицею, складеною В.С. Гуськовим та І.Ф. Мягковим.

Оформлення результатів експерименту проводиться за формулою, запропонованою проф. К.К. Сергєєвим.

Де «І» – показник навмисної уваги, «М» – загальна кількість переглянутих знаків, «Т» – час в сек., який потрібен був для роботи, «Н» – кількість помилок.

Обладнання: коректурна літерна таблиця, секундомір.

Завдання експерименту: визначення індивідуальних якостей уваги: точності, розподілу, стійкості, переключення.

Методика експерименту. Студенти діляться на досліджуваних і експериментаторів. Усі завдання досліджувані виконують візуально (за допомогою зору) без допоміжних засобів (олівця, пальців та ін.). Експериментатори на аркуші записують прізвище, ім'я досліджуваного, факультет, групу, тему заняття, після чого своє прізвище та ім'я. Хід виконання завдання та результати оформляють на цих листках.

Завдання 1. Визначення індексу точності уваги.

Інструкція досліджуваному. За командою експериментатора, переглядаючи всі ряди літер зліва на право візуально, підраховувати загальну кількість однієї будь-якої літери у всіх стовпчиках.

Експериментатор фіксує точний час, за який виконано роботу, і оформляє результати експерименту за схемою: кількість літер, підрахованих досліджуваним, час у сек., за який виконано завдання, кількість помилок.

Разом з досліджуваними вираховують і записують за формулою показник точності уваги.

Завдання 2. Визначення індексу розподілу уваги.

Інструкція досліджуваному. За командою експериментатора візуально підрахувати загальну кількість літер «А», «С» в одному стовпчиків. Важливо рахувати кожну літеру окремо і в той же час одночасно, щоб до кінця підрахунку відразу записати: «Літера «А» – зустрілася ... разів, літера «С» ... разів». Експериментатор записує результати за схемою: кількість літер, підрахованих експериментатором, час у секундах, необхідний для виконання завдання, кількість помилок, разом і по двох знаках. Визначення показника розподілу уваги проводиться за тією ж формулою.

Завдання 3. Визначення стійкості уваги.

Інструкція досліджуваному Підрахувати та повідомити експериментаторові кількість літер «Р» окремо в кожному рядку. Експериментатор оформляє результати за схемою: кількість літер, підрахованих досліджуваним у кожному стовпчиків, час у сек., який використано для виконання завдання окремо в першому, другому, третьому, четвертому стовпчиках, відмічає кількість помилок, зроблених досліджуваним у кожному із чотирьох стовпчиків. Експериментатор з досліджуваними підраховує показник точності уваги для кожного стовпчика окремо за формулою. Отримані результати показують стійкість уваги по мірі виконання завдання: якщо індекс точності уваги мало змінюється в різних стовпчиках, то стійкість уваги вища, ніж у випадку значних змін показника точності уваги.

Прізвище, ім'я, скільки років	Якості уваги			
	точність	розподіл	стійкість	переключення

Завдання 21. Визначення переключення уваги.

Інструкція досліджуваному. Візуально за командою експериментатора, переглядаючи всі літери тексту, підрахувати в першому стовпчику літеру «В», у другому, літеру – «Л», у третьому – «М», у четвертому – «Е». Експериментатор оформляє результати за схемою: кількість літер, підрахованих досліджуваним у всіх рядках тексту, час у сек., за який виконано завдання, кількість помилок за запропоновані літери у всіх стовпчиках разом. Показник уваги вираховують за формулою на основі попереднього завдання.

Завдання 22. Дослідження концентрації уваги.

Мета дослідження: визначення рівня концентрації уваги.

Матеріали та обладнання: бланк тесту П'єрона – Рузера, олівець і секундомір.

Процедура дослідження. Дослід можна проводити як з одним досліджуваним, так із групою з 5-9 осіб. Головні умови в роботі з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками тестів, олівцями і дотримуватися тиші в процесі тестування.

Інструкція досліджуваному: «Вам пропонується тест із зображеними на ньому чотирма геометричними фігурами: квадрат, трикутник, коло і ромб. За сигналом «Починаємо!» розставте якомога швидше і без помилок у ці фігури такі знаки: у квадрат – плюс, у трикутник – мінус, у коло – нічого, у ромб – крапку. Розставляйте знаки послідовно у кожній фігурі в рядках зліва направо. Час на виконання завдання – 1 хв. За моєю командою «Стоп!» припиняєте роботу».

Бланк із геометричними фігурами тесту П'єрона – Рузера має такий вигляд:

Досліджуваний _____ Дата: _____
Експериментатор _____ Час: _____

Експериментатор у ході досліду контролює час за допомогою секундоміра і подає команди: «Починаємо!», «Стоп!»

Надійність результатів дослідження досягається повторними тестуваннями, які краще проводити через значні проміжки часу.

Обробка та аналіз результатів. Результатами цього тестування є кількість заповнених досліджуваним за 1 хв.

Рівень концентрації уваги визначають за таблицею.

Число опрацьованих фігур	Ранг	Рівень концентрації уваги
100	1	Дуже високий
91–99	2	Високий
80–90	3	Середній
65–79	4	Низький
64 і менше	5	Дуже низький

За допущені під час заповнення помилки ранг знижується. Якщо допущено 1-2 помилки, то ранг знижується на одиницю, якщо 3-4 – на два ранги, а якщо помилок більше 4-х концентрація уваги вважається гіршою на три ранги.

Аналізуючи результати, слід з'ясувати причини, які призвели до таких результатів. Серед них важливе місце належить установці, готовності досліджуваного виконувати інструкцію і заповнювати фігури знаками якомога швидше або ж його орієнтації на безпомилковість виконання тесту. У ряді випадків показник концентрації уваги може

бути меншим від можливого через дуже велике бажання особистості виявити свої здібності, досягти максимального результату (тобто через своєрідне змагання). Зниження концентрації уваги можуть спричинити: поганий зір, хвороба, втомленість.

Завдання 23. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. За якими зовнішніми ознаками треба судити про неуважність учня на уроці?

Мишко К. сидить обличчям до вчителя. Він спокійний, погляд його спрямований у вікно, точніше, у двір. Мишко ніяк не порушує дисципліни в класі, але за ходом уроку не стежить. Один учень помилився біля дошки, увесь клас сміється. Мишко так само спокійний, так само уважно дивиться у вікно. Учитель кидає свій погляд туди ж. Він бачить: у дворі хлопчики грають у футбол. Вони гаряче сперечаються, щось доводячи одному з воротарів. Мишко так само обурений, він поривається щось гукнути. Учитель ставить Мишкові запитання. Мишко дивиться, нічого не розуміючи.

Задача 2. У тексті знайдіть місця, де описано вияв мимовільної, довільної і післядовільної уваги в капітана Сабурова.

Генерал Проценко несподівано викликає капітана Сабурова до телефону.

- Капітан Сабуров слухає.
- Проценко говорить. Спиш?
- Так точно, спав.
- Ну, так швидше вставай, – у голосі Проценка чулося хвилювання, – виходь на двір, послухай.
- А що, товаришу генерал?
- Нічого, потім мені подзвониш. Доповіси, чув чи ні. І своїх там розбуди, нехай слухають.

Сабуров поглянув на годинник: було шість ранку. Він похапцем взув чоботи і, не надіваючи гімнастерки, в самій сорочці вискочив на вулицю ..

Коли Сабуров вискочив з бліндажа, йшов лапатий сніг, за кілька кроків усе заволокло пеленою. Він подумав про те, що треба посилити охорону. Тим часом нічого не було чути. Було холодно, сніг падав за розстебнутий комірець сорочки. Він простояв так хвилину чи дві, перш ніж вловив далеке безперервне гудіння. Гудіння чулося праворуч, з півночі. Стріляли далеко, за тридцять – сорок кілометрів звідси. Та, судячи з того, що звук все-таки долинав і, незважаючи на всю віддаленість, стрясав землю, відчувалося, що там, де він народжується, зараз відбувається щось страхотливе, небувале за силою, що там таке артилерійське пекло, якого ще ніхто не бачив і не чув. Сабуров уже не помічав холоду і, змахуючи з обличчя сніжинки, прислухався далі.

Задача 3.

1. Які умови привернення довільної уваги школярки виявляються на уроці?

2. За якими ознаками можна встановити наявність у неї довільної уваги?

Учениця, розповідаючи про те, як вона намагається бути уважною на уроці, говорила: «Я хочу знати геометрію, та вона дається мені важко. Слухаючи вчителя, я часом помічаю, що думка моя іде кудись убік. Тоді я нагадую собі, що треба краще стежити за тим, що говорить учитель, що вдома буде ще важче зрозуміти самій теорему. Я подумки повторюю кожне слово вчителя і так тримаю свою увагу».

Задача 4. Які якісні особливості уваги виявилися у Люди Ч. на уроці математики?

Учениця Люда Ч. старанна і сумлінна. Вона – приклад для всього класу.

Пролунав дзвінок. Люда приготувалась до уроку. На її парті потрібний підручник і зошити. Люда сидить рівно, весь час стежачи за кожним словом і жестом учителя. Ось учитель когось похвалив, Люда усміхнулась, їй приємно за подругу. Учитель продиктував приклад: «1869-2693», учень на дошці написав «1859». Люда першою піднімає руку і виправляє помилку. Прослухавши відповіді товаришів, вона доречно і правильно доповнює їх. Нову задачу в класі розв'язала швидко й правильно, причому раціональнішим способом. Підняла руку і допомогла учневі біля дошки закінчити розв'язання. Акуратно й сумлінно записує в щоденник домашнє завдання.

Задача 5. Які індивідуальні особливості уваги виявляються у першого й другого учнів?

Два учні, сидячи за своїми столами, успішно виконували лабораторну роботу з хімії. В цей час за учительським столом третій учень виконував ту саму роботу, але часто помилявся. Учитель по черзі пропонував двом учням виправляти помилки того, хто працював біля учительського столу. При цьому перший учень швидко підходив і одразу вказував на помилку товариша. Другий – не міг одразу відірватися від своєї роботи, а, підійшовши до столу, дивився на прилади «невидючим» поглядом. Коли ж учитель звертався до нього з одним-двома запитаннями, учень швидко й добре виправляв помилки товариша.

Задача 6.

1. Яка властивість уваги виявляється в описаному випадку?

2. За якими ознаками можна це встановити?

Учень музичної школи одного разу вранці слухав цікаву радіопередачу для школярів. Раптом він пригадав, що на сьогоднішній урок музики він повинен розібрати задану п'єсу. Слухаючи радіо, він сів

за піаніно і почав неголосно розбирати п'єсу. Коли радіопередачу було закінчено, хлопчик закрив піаніно, вимкнув радіо і пішов до школи. Там його похвалили за добре розібрану п'єсу, а по дорозі додому він докладно розповів товаришам про прослухану радіопередачу.

Задача 7. Які індивідуальні особливості уваги виявляються в першого і другого контролерів?

У відділі технічного контролю працювали два контролери – досвідчений і початківець. Вони переглядали та сортували дрібні деталі. Початківець брав для огляду по одній деталі, а досвідчений – одразу дві, правою і лівою руками.

Задача 8. Розвиток яких властивостей уваги допомагає акторові успішно виконувати свою роботу?

Діяльність актора складна. Поряд з основним завданням він виконує і побічні. Актор не тільки спрямовує увагу на роль, на виконання сценічних завдань, а й на партнера і на суфлера.

Задача 9.

1. Яка властивість уваги виявляється в грі?
2. За якими ознаками можна це встановити?

Протягом однієї хвилини дитина повинна побачити довкола себе якомога більше предметів певного кольору. Минає хвилина, лунає сигнал, і пошуки припиняються.

Ведучий дізнається, хто нарахував більше предметів, пропонує йому вголос перелічити побачене. Те, чого він не побачив, доповнюють інші учасники гри. Переможцем вважається той, хто встиг побачити більше за інших.

Задача 10. Які прийоми організації уваги учнів на уроці педагогічно найдоцільніші?

На відкритому уроці з зоології молода вчителька, пояснюючи новий матеріал, демонструвала численні ілюстрації про перелітних птахів. Це викликало пожвавлення в класі. Проте під час закріплення нового матеріалу виявилось, що частина учнів поверхово засвоїла новий матеріал: вони легко могли розповісти про спосіб життя якогось птаха і були зовсім безпомічні в поясненні інших фактів, так наче їх не було в класі. Для підтримання уваги учнів на уроці їй було запропоновано такі прийоми:

- 1) треба було зробити учням зауваження;
- 2) після кожного пояснення слід було закривати наочний посібник;
- 3) треба було дочекатися цілковитої тиші в класі, перш ніж починати пояснення;
- 4) після кожного пояснення треба було робити невелику паузу.

Задача 11. Розвиткові яких властивостей уваги сприяли прийоми організації уроку в першому класі?

На початку уроку діти разом з учителькою пригадують, як треба вставати і тримати себе під час відповідей і в бесіді з учителем. Потім учителька мовчки, неквапом вивішує заготовлені картинки. Побачивши картинки, багато хто з дітей не втримується і вигукує вголос: «Вовк! Ведмідь! Миша! Ой, лисиця!» Кілька хвилин відводиться на розгляд картинок. Потім учителька переходить до бесіди, причому вона дозволяє і хорові відповіді: вони дають змогу втягнути всіх дітей у бесіду. Після цього коротко з'ясовує, що знають діти про кожного звіра. Коли учні розглянуть картинки і висловляться, вчителька повідомляє дітям, що їм розкажуть казку про цих звірів. Розповідь іде повільно, ясно і чітко.

Задача 12. Розвиткові яких властивостей уваги сприяли прийоми організації уроку?

У другому класі йшов урок граматики, на якому вчителька пояснювала значення прийменників. Було заготовлено велику клітку і опудало шпака, у дітей на парті було по маленькій клітці і по одній пташці (трафарети). Розпочавши урок, учителька дозволила дітям розглядати предмети, але поки що не чіпати їх руками. Це змусило дітей уважно слухати пояснення і терпляче чекати подальших вказівок. Потім дітям запропонували помістити пташку в клітку. Це вивело їх з стану напруження. Потім учителька запропонувала помістити пташку на клітку, під клітку, за клітку і т. д. Те саме проробляла й учителька. Усі діти були зацікавлені, працювали активно. Вони самостійно складали й записували речення в зошитах, підкреслювали прийменники.

УЯВА

Завдання 24. Дослідження індивідуальних особливостей уяви.

Мета дослідження: визначення рівня складності уяви ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви ступеня її стереотипності чи оригінальності.

Матеріали та обладнання: три аркуші паперу розміром 10x16 см без клітинок чи ліній (папір нелінійований), олівець і секундомір. На першому аркуші посередині зображено контур кола діаметром 2,5 см; на другому аркуші, також посередині, зображено контур рівностороннього трикутника з довжиною сторони 2,5 см; на третьому – контур квадрата з довжиною сторони 2,5 см.

Процедура дослідження. Даний дослід проводять як з однією особою, так і з групою. Краще, щоб група була невеликою, до 15 чоловік. У цьому разі експериментаторові треба пильнувати, щоб ніхто кінця тестування не розмовляв і не показував своїх малюнків іншим.

Тестування проводять в три етапи. На першому етапі досліджуваному дають аркуш із зображенням на ньому контуром кола, на другому – трикутника і на третьому – квадрата.

Кожному етапу дослідження передуює зачитування інструкції.

Інструкція досліджуваному: «Використовуючи зображений на цьому аркуші контур геометричної фігури, зробіть малюнок. Якість малювання значення не має. Спосіб використання контуру застосовуйте на свій розсуд. За сигналом «Стоп!» малювання припиніть».

Час малювання, який має дорівнювати одній хвилині, на кожному етапі експериментатор визначає за допомогою секундоміра.

Після закінчення тестування досліджуваного просять робити самозвіт, для чого запитують: «Чи сподобалося Вам завдання? Які почуття виникли у Вас під час його її виконання?»

Обробка результатів. Обробка результатів і визначення рівнів розвитку уяви, пеня фіксованості уявлень, гнучкості чи ригідності, а також оригінальності або стереотипності проводяться шляхом зіставлення змісту й аналізу всіх трьох малюнків.

Визначення рівня складності уяви. Складність уяви констатують за найбільш складним із трьох малюнків. Можна користуватися шкалою, яка дозволяє встановлювати п'ять рівнів складності.

Перший рівень: контур геометричної фігури використовується як основна деталь малюнка, сам малюнок простий, без доповнень, і є однією фігурою.

Другий рівень: контур використано як основну деталь, але сам малюнок має додаткові частини.

Третій рівень: контур використано як основну деталь, а малюнок має певний сюжет, при цьому може бути введено додаткові деталі.

Четвертий рівень: контур геометричної фігури залишається і далі основною деталлю, проте малюнок – це вже складний сюжет з доповненням фігурок та деталей.

П'ятий рівень: малюнок має складний сюжет, у якому контур геометричної фігури використано як одну з деталей.

Визначення гнучкості уяви і ступеня фіксованості образів уявлень. Гнучкість уяви залежить від фіксованості уявлень. Ступінь фіксованості образів визначають за кількістю малюнків, які мають один і той же сюжет.

Уява буде гнучкою, коли фіксованість образів в уявленні не відбувається в малюнках, тобто всі малюнки виконано на різні сюжети і вони охоплюють як внутрішню, так і зовнішню частини контуру геометричної фігури.

Фіксованість уявлень слабка і гнучкість уяви середня, якщо два малюнки мають один і той самий сюжет.

Сильна фіксованість образів в уявленні та не гнучкість чи ригідність уяви характеризується за малюнками з одним і тим самим сюжетом. Якщо всі малюнки мають однаковий сюжет, незалежно від рівня їхньої складності, – це ригідна уява.

Ригідність уяви може спостерігатися і тоді, коли немає або є слабкою фіксація образів в уявленні, але малюнки виконано всередині контурів геометричних фігур. У цьому разі увага досліджуваного фіксується на внутрішньому просторі контуру.

Визначення ступеня стереотипності уяви. Стереотипність визначається за змістом малюнків. Якщо зміст малюнків типовий, то уява вважається, як і сам малюнок, стереотипною, якщо ж зміст не типовий, оригінальний – то творчою.

До типових малюнків належать малюнки з такими сюжетами:

з контуром кола: сонце, квітка, людина, обличчя людини, голова зайця, циферблат або годинник, колесо, глобус, снігова баба;

з контуром трикутника: трикутник і призма, будинок і дах, піраміда, людина з головою-трикутником чи таким же тулубом, лист, дорожній знак;

з контуром квадрата: людина з квадратною головою чи з таким же тулубом, робот, телевізор, дім, вікно, акваріум, серветка, лист.

Ступінь стереотипності можна диференціювати за рівнями.

Високий ступінь стереотипності констатується, коли всі малюнки мають типовий сюжет.

Малюнок вважається **оригінальним**, а уява творчою, коли немає стереотипності, коли всі малюнки виконано на нетипові сюжети.

Аналіз результатів. Отримані результати важливо співвіднести з тим, наскільки досліджуваний був захоплений процесом дослідження та з його установками. З цією метою використовують дані самозвіту.

У першу чергу потрібно звернути увагу на тих, хто має ригідність уяви. Вона може бути наслідком пережитих стресів та афектів. Дуже часто, хоча і не завжди, люди, котрі всі малюнки розміщують тільки всередині контурів геометричних фігур, мають деякі психічні захворювання, ці малюнки не обговорюють у групі. Викладач-психолог бере таких осіб на облік і пропонує їм звернутися до психологічної служби вишу для спеціального психодіагностичного дослідження. При цьому треба скористатися яким-небудь приводом, щоб не травмувати психіку студента передбачуваним діагнозом.

Особи з п'ятим рівнем складності уяви, з якісним виконанням малюнків і в яких немає стереотипності, здебільшого здатні до художньої діяльності (графіка, живопис, скульптура тощо). Ті, що мають

нахили до технічних наук, креслення чи логіки і філософії, можуть зображати певні абстракції або геометричні фігури. На відміну від них, особи з гуманітарною спрямованістю люблять сюжети, пов'язані з різноманітною діяльністю, малюють людей, їхні обличчя чи антропоморфні предмети.

Під час обговорення результатів тестування та складання рекомендацій треба встановити умови, які сприяють переборенню стереотипності, розвитку творчості, і визначити завдання для тренування гнучкості процесу уяви.

Завдання 25. Дослідження творчої уяви.

Мета дослідження: оцінка особливостей творчої уяви.

Матеріали та обладнання: бланк із трьома надрукованими словами, наприклад: капелюх, дорога, дощ; стандартні аркуші паперу, ручка, секундомір.

Процедура дослідження. Цей дослід можна проводити і з однією людиною, і з групою до 11 осіб, але всім досліджуваним потрібно зручно сидіти, а умови їхньої праці мають забезпечити виняткову самотійність виконання завдання.

Перед початком дослідження кожен учасник отримує бланк з надрукованими на ньому трьома словами. Бланки можна роздати в конвертах або покласти на стіл перед досліджуваними зворотнім боком, щоб до інструктування вони не бачили надрукованих на них слів. При тестуванні групи видають однакові бланки кожному для можливого спрощення подальшого аналізу й порівняння. У процесі дослідження пропонують протягом 10 хвилин скласти з трьох слів якомога більшу кількість речень.

Інструкція досліджуваному: «Прочитайте слова, написані на бланку, і складіть з них якомога більшу кількість речень, причому в кожне речення мають входити всі три слова. Складені речення записуйте на аркуші паперу. На виконання завдання Вам дається 10 хвилин. Якщо все зрозуміло, тоді почнемо!» У процесі дослідження експериментатор фіксує час і після закінчення 10 хв. подає команду: «Стоп! Роботу закінчити!»

Обробка та аналіз результатів. Показниками творчості в цьому досліді є:

- величина балів за оригінальне та найбільш дотепне речення;
- сума балів за всі речення, складені за 10 хвилин. Ці показники встановлюють за допомогою шкали оцінки творчості.

Школа оцінки творчості		
Пункт	Характеристика складеного речення	Оцінка речення в балах
А	У реченні використано всі три слова в дотепній оригінальній комбінації	6 балів
Б	У реченні використано всі три слова без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації	5 балів
В	У реченні використано всі три слова у звичайній комбінації	4 бали
Г	Задані три слова використано в менш необхідній, але в логічно допустимій комбінації	3 бали
Д	Правильно використано лише два слова, а 3-тє використано з натяжкою через суто словесний зв'язок	2,5 бала
Е	Правильно використано тільки два слова, а третє штучно введене в речення	1 бал
Є	Досліджуваний правильно зрозумів завдання, але він формально поєднує всі три слова або використовує їх із спотвореннями	0,5 бала
Ж	Речення являє собою беззмістовне поєднання всіх трьох слів	0 балів

Якщо досліджуваний склав дуже схожі одне на одне речення з повторенням теми, то друге та всі наступні речення цього типу оцінюють половиною початкового балу.

Під час підрахунку дані зручно заносити в таблицю результатів.

Якісна характеристика творчості, яка визначається за кількістю балів, отриманих за дотепне та оригінальне речення, відповідає максимальній оцінці якого-небудь із складених досліджуваним речень. Ця оцінка не перевищує 6 і вказує на розвинену творчість чи на оригінальність. Якщо оцінка даного показника становить 5 або 4 бали, то вияв творчості слід вважати середнім. Нарешті, якщо ця оцінка становить лише 2 або 1, то це низький показник творчості або намір досліджуваного діяти аналогічно, що поставить експериментатора перед дилемою.

Таблиця результатів.

№ речення	Оцінка речення в балах
1	
2	
3	
...та ін.	
Сума балів	

Другий показник – сума балів. Він дає сенс для аналізу й інтерпретації результатів тільки тоді, коли порівнюється робота кількох осіб, що можливо при довірливих стосунках у групі. У кого більша сума балів, у того й більша продуктивність творчої діяльності.

Творча уява передбачає створення образу, предмета, ознаки, які не мають аналогів. У цьому випадку – це складання речень без заданого зразка. Студенти – філологи і студенти природничих факультетів відрізняються досвідом роботи з лінгвістичним матеріалом, і це теж треба враховувати. Окрім того одержаний показник творчості засвідчує суб'єктивну новизну результатів, якщо вони нові чи оригінальні для самого досліджуваного.

Завдання 26. Дослідження просторової уяви.

Обладнання: циркуль, лінійка, секундомір.

Методика проведення. Піддослідному повідомляють, що йому доведеться розв'язати 5 задач. Експериментатор за допомогою секундоміра фіксує час, витрачений на читання першої задачі та обдумування відповіді. Потім піддослідний послідовно розв'язує інші задачі.

Задача 1. Уявіть собі рівносторонній трикутник, кожна сторона якого дорівнює 6 м. Проведіть уявно основу трикутника вліво на 6 м і паралельно йому через вершину трикутника – вліво такий же відрізок. З'єднайте кінці паралельних ліній прямою. Яка фігура утворилась?

Задача 2. Уявіть собі, що від точки А ви пройшли на південь 10 кроків, потім повернули на схід і теж пройшли 10 кроків, після чого знову зробили 10 кроків на південь, а потім повернули на захід, пройшли стільки ж, і, нарешті, зробили 10 кроків на північ. Яка фігура утворилась із вказаних відрізків?

Задача 3. Від точки А велосипедист проїхав 10 км на схід, потім повернув на північ і проїхав 20 км, опісля проїхав на захід і на південь по 10 км. Нарешті, знову повернув на схід, проїхав ще 10 км. Яка фігура вийшла із вказаних відрізків? Яка вийде буква, якщо уявно перевернути цю фігуру на 180° .

Задача 4. Уявіть собі коло. Поставте в центрі кола крапку, на рівній віддалі від неї (в середині кола) проведіть 2 горизонтальні, а потім – 2 вертикальні лінії. На скільки частин розділиться коло? Яка фігура знаходиться в середині кола?

Задача 5. Уявіть собі квадрат. Проведіть діагоналі. Потім двома горизонтальними лініями розділіть квадрат на рівні частини. Скільки вийшло фігур і яких?

Після виконання завдання піддослідний перевіряє за допомогою креслення правильність відповіді та повідомляє експериментатора, яка задача розв'язувалась легко, яка викликала труднощі. Правильні рішення задач умовно оцінюють певною кількістю балів: задача 1-4 бали, 2, 3, 4 – по 5 балів кожна, задача 5-6 балів.

Студенти порівнюють дані різних піддослідних за кількістю часу, що був витрачений на обдумування відповіді, та кількістю балів. У кінці

занять, спираючись на усний звіт, з'ясовують, у яких задачах викликав утруднення процес актуалізації образу, в яких – процес оперування ним.

Завдання 27. Виявлення індивідуальних відмінностей відтворюючої уяви.

Обладнання: описи, взяті з художньої літератури, з книжок з історії, географії, кольорові олівці, папір для малювання.

Методика проведення. Піддослідний читає один раз уривок:

«Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка – Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та зелені верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами виразно й ясно блищать проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця наче заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь.

По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, неодгорожені тинами. Один город відділяється від другого тільки рядком верб або межами. Понад самим берегом в'ється у траві стежка черев усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене, – зелене море верб і садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки».

Потім експериментатор пропонує йому уявити та намалювати об'єкти, про які йшла мова в описі. Після виконання завдання піддослідному дозволяють ще раз уважно прочитати опис та зробити другий малюнок, студенти порівнюють малюнки, зроблені різними людьми, підраховують кількість пропущених об'єктів, помилки, які були допущені при зображенні. Дані записують у таблицю.

Прізвище студента	№ помилки	Пропущені об'єкти	Помилки в зображенні об'єкта

Завдання 28. Дослідження особливостей творчої уяви.

Обладнання: три будь-яких слова.

Методика проведення. Піддослідний протягом 10 хвилин складає якомога більше речень і запропонованими словами.

Експериментатор оцінює результати таким чином: якщо в реченні використані три слова в дотепній, оригінальній комбінації – 6 балів, якщо ці слова використані без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації – 5 балів, якщо ж у звичайній комбінації – 4 бали, якщо задані слова використані у менш мислено необхідній, але логічно допустимій комбінації – 3 бали, а якщо правильно використані лише 2 слова, а третє штучно введене в речення – 1 бал.

У разі складання піддослідним речення з безглуздим поєднанням трьох слів – 0 балів.

Проаналізувавши речення, експериментатор підбиває підсумки, підраховує суму балів, одержаних кожним піддослідним.

Завдання 29. Вивчення зв'язку творчої уяви з процесом сприймання, пам'яті та мислення.

Обладнання: таблиця з трьома словами-подразниками «Ленінград», «грізний месник», «Куликовська битва».

Методика проведення. Експериментатор називає по черзі три слова-подразники: «Ленінград», «грізний месник», «Полтавська битва», і пропонує написати, які образи виникають в зв'язку з тим чи тим словом – подразником, а потім проаналізувати джерела виникнення цього образу.

Студенти порівнюють описи образів, що виникли в піддослідних під впливом слів-подразників і зіставляють джерела виникнення образів. Результати записують у таблицю.

Прізвище	Слово подразник	Джерело виникнення образу	Попереднє сприймання, пам'ять, мислення

Завдання 30. Дослідження особливостей самооцінки уяви.

Обладнання: анкета, що включає такі питання:

1. Що Ви можете сказати про свою уяву?

а) у мене досить жива уява – образи легко і вільно з'являються перед внутрішнім зором;

б) яскраві образи виникають рідко, частіше всього вони не чіткі та схематичні.

2. Як Ви розповідаєте про якусь подію або випадок?

а) найчастіше описую її досить детально і послідовно.

б) частіше передаю тільки загальний зміст, рідко розповідаю з усіма деталями.

3. Як Ви малюєте?

а) хоч я й не художник, але малювати можу.

б) зовсім не вмію малювати.

4. Коли Ви читаєте книгу, Ви бачите те, про що говорить автор?

а) так, перед очима немов проходять кадри фільму.

б) майже не бачу, я просто розумію про що йде мова.

Методика дослідження. Піддослідним пропонують прочитати питання анкети та коло обраної відповіді поставити «+», а потім експериментатор зіставляє ці відповіді з результатами попередніх дослідів та робить висновок про адекватність або неадекватність самооцінки людини.

Завдання 31. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1.

1. Які положення характеризують ідеалістичне, а які – матеріалістичне розуміння уяви?

2. Які положення характеризують не тільки уяву, а й інші психічні процеси?

а) діяльність мозку, яка не може бути перевірена на практиці;

б) складна психічна діяльність, джерелом якої не є об'єктивна реальність;

в) створення чи відтворення образу, який не сприймався в минулому;

г) специфічна людська діяльність, що виникає в процесі праці;

д) відображення об'єктивної реальності, що діє на наші органи чуття.

Задача 2.

1. Які положення характеризують ідеалістичне, а які – матеріалістичне розуміння уяви?

2. Які з-поміж наведених положень характеризують не тільки уяву, а й інші психічні процеси?

а) психічна діяльність, яка не є відображенням дійсності, а лише виявляє внутрішній, суб'єктивний стан людини, її афекти, враження, бажання;

б) узагальнене й опосередковане відображення дійсності;

в) складна психічна діяльність, яка є природженою здатністю, що розвивається поступово, незалежно від умов життя й виховання;

г) відображення реальної дійсності, але в інших зв'язках;

д) відображення того, що було в минулому досвіді.

Задача 3.

1. Зазначте, в якому уривку виявляється уява дійових осіб і в якому – уявлення пам'яті.

2. За якими ознаками це можна встановити?

А. Андрій тут же викликав Цветкову і в присутності Майї запитав, де вона хоче працювати. Він намагався триматися неупереджено...

Дивлячись Андрієві в очі, Ніна повільно, мовби бажаючи, щоб він зупинив її, сказала:

– Дозвольте мені працювати з Майєю Костянтинівною.

...Вона уявляла собі все це так, ніби воно вже відбулося. Буде урочисте засідання. Приїдуть вчені. Майя Костянтинівна скаже з трибуни, що своїм успіхом вона завдячує їй, Цветковій. Всі озираються, знаходять Ніну, запрошують її в президію. Вона буде в тому самому темно-блакитному платті. Або ні, мабуть, це станеться взимку, вона надягне светр з оленями і взує високі хутряні черевики. Без будь-якої

ніяковості, просто і скромно вона розповість, як працювала, і, обвівши очима збори, побачить Андрія Миколайовича. Вона недбало ковзне по ньому поглядом, а він почервоніє... ні, він вийде з залу, опустивши голову, і залишиться чекати її внизу. Коли, оточена народом, вона спустатиметься сходами, він покличе її. Вона скаже своїм супутникам. «Вибачте, я зараз», – і сухо питає його: «Що вам потрібно?» – «Ніна, – скаже він, – пробачте мене, Ніна, я був сліпий тоді, я не підозрював, яка ви...» – «Ви запізнилися, Андрію Миколайовичу, – сумно і холодно скаже вона. – У моїй душі все перегоріло».

Це місце здавалось якимсь сумнівним. І взагалі, вона не була впевнена, чи стане він схоплюватися, виходити і чекати її внизу... Ні, все буде не так. «Ніна», – скаже він....

– Ніночко, у вас нежить? – пролунав над вухом голос Новикова.

– Ні, чому, – не зрозуміла вона.

– А я дивлюся, ви сидите з роззявленим ротом. Все щезло...

Б. Антон викував ще дві деталі – і зіпсував: в однієї перекося, друга не заповнила форму. Розізлившись, бацнув об підлогу кліщами, кинувся до вікна, ткнувся лобом у скло і заплакав – від ненависті до себе, до молота, від того, що стомлений, що голодний, що вже пізно – за північ, що не вдалася жодна поковка.

І раптом на якусь мить він побачив своє село, рідну хату, ставочок перед вікнами, високі верби, густо закидані грачиними гніздами, і себе, маленького хлопчика Антошку; ось він дереться по сучках верби, все вище, вище, до гнізд, вище гнізд. Граки сполохано б'ють крильми, занепокоєно кружляють над деревами, хрипко й надсадне кричать. А знизу долинає тривожний і водночас ласкавий голос матері: «Антосю! Антосю! Куди ти залізло, бісеня? Упадеш же! Злазь, тобі кажуть! Чуєш?» ... Антон отямився, коли майстер взяв його за плече.

В. Багато днів Павло Панасович мовчав. І раптом розв'язання питання прийшло. Раптово (Павлові Панасовичу завжди здавалося, що здогад його осіняє раптово) з вражаючою чіткістю він уявив конструкцію механічної скалки.

Ідея була така проста, що Павло Панасович майже злякався її простоти і приступності.

Задача 4.

1. Визначте, який вид уяви виявляється в наведеному уривку.

2. Виділіть ознаки, на підставі яких ви це робите.

А. Починалося запалення легень... Яші ставало дедалі гірше, дуже хотілося пити, та він ніяк не міг ні покликати кого-небудь, ні підвестися з ліжка.

Раптом він виявив, що перебуває всередині металевої кулі, фантастичного міжпланетного корабля, того самого, на якому мандрував Кейвер з Землі на Місяць. Куля чомусь оберталася, і Яшу з

великою силою притискувало до її гладенької розжареної поверхні. Крім того, всі предмети розпливалися у хвилях рожевого туману, що застилав очі... У ньому замерехтіли великі райдужні кола. Потім кола побіліли, туман зник, і Яша з подивом побачив, що він серед кам'яних гір. Це була дивна місцевість – без будь-яких ознак рослинності й води. Вона не була схожа на ті місця Уралу, які знав Яша, хоча все це він уже десь бачив. Ось тільки де? І тут він зрозумів, що він... на Місяці. У чорному небі горіли незвичайно великі зірки. Вони не мерехтіли і були так само яскраві, як і Сонце, що висіло над гострими гребенями скель...

Б. Несподівано пригадалися Ромашову недавня сцена на плацу, грубі крики полкового командира, почуття пережитої образи... І в ньому зараз же, мовби в хлопчиків... закипіли мстиві, фантастичні, п'янкі мрії...

...І Ромашов винятково чітко побачив себе ученим офіцером Генерального штабу, що подає величезні надії...

...Ось почалися маневри. Великий двосторонній бій. Полковник Шульгович не розуміє диспозиції, плутає, метушиться сам і метушить людей, – йому вже двічі зробив зауваження через ординарця командир корпусу. «Ну, капітане, виручайте, – звертається він до Ромашова. – Знаєте, по старій дружбі. Пам'ятаєте, хе-хе-хе, як ми з вами сварилися? Ну, будь ласка». Обличчя зніяковіле і запобігливе. Та Ромашов, бездоганно віддаючи честь і подавшись на сідлі, відповідає спокійно, зарозуміло: «Ні, пане полковнику... це ваш обов'язок розпоряджатися пересуваннями полку. Моє діло – приймати накази і виконувати їх...» А вже від командира корпусу мчить третій ординарець з новою доганою.

Блискучий офіцер Генерального штабу Ромашов іде все вище й вище по шляху службової кар'єри...

В. ... Ще в дитинстві в мене з'явилася пристрасть до географічних карт. Я міг сидіти над ними по кілька годин, як над захоплюючою книжкою.

Я вивчав течії невідомих річок, химерні морські узбережжя, проникав у глибину тайги, де маленькими кружальцями були помічені безіменні факторії, повторював, як вірші, назви – Югорський шар і Гебріди, Гвадаррама та Інвернесс, Онега і Кордільєри.

Поступово всі ці місця оживали в моїй уяві з такою чіткістю, що, здавалося, я міг би написати вигадані дорожні щоденники про різні материки та країни.

Г. Перші ж випробування макета локатора виявили небезпеку спотворень. На екрані мигтіли, зникаючи і знову з'являючись, кілька зелених імпульсів, заважаючи визначити місце пошкодження. Невидимі електричні бурі порушували справжню картину...

...Андрій наказав розібрати усю установку. Відмовляючись від досягнутого, Андрій нічого не міг запропонувати натомість. Він знав одне – шлях, обраний ними, неправильний. Досить поглянути на схему: вона була складною, потворною і, отже, чимось неправильною...

У роботі вченого настають періоди, коли уява виснажується і немає ніяких способів пробудити її. Іноді це триває години, іноді – роки. Усвідомлення того, що розв'язання близьке (досить одного зусилля, однієї щасливої думки, щоб знайти його) і поки що недосяжне, гнітить болісно...

Залишатися в лабораторії він не міг, тут все йому нагадувало про його безсилля. Він вийшов...

... – Зачекайте, будь ласка, – попросив Андрій. Він відламав стружку. Гострі краї впилися в шкіру. Андрій потягнув стружку за кінці, вони стискувалися і розпрямлялися. Пружинячи, вони нагадували йому броню кабеля. Він розтягував стружку, поки вона не зламалася; тоді він нагнувся і підняв цілий жмут колючих стружок. Обличчя Андрія злегка зблідло. Технолог дивився на нього з цікавістю.

... Відкриття завжди настає раптово... За якісь секунди Андрій мозок уявив стружку у вигляді спеціальної обмотки, яку ось таким самим способом можна розтягувати, змінюючи характеристики. Якщо підключити таку котушку, то спотворення скомпенсуються; він прикинув за формулами, як усе зміниться, – і все, все стало винятково простим і зрозумілим.

Тут же, не випускаючи з рук стружки, він почав збуджено пояснювати технологів...

Задача 5.

1. Прочитайте уривок і визначте, який вид уяви виявляється під час роботи художника.

2. Зазначте ознаки, на підставі яких ви це робите.

Художник Михайлов, як і завжди, був за роботою... Він робив малюнок для постаті людини, що була в нападі гніву. Малюнок зроблено раніше, але він був невдоволений ним. «Ні, той був кращий... Де він?» Папір із викинутим малюнком знайшовся, але був забруднений і закапаний стеарином. Він усе-таки взяв малюнок, поклав до себе на стіл і, віддалившись і примружившись, почав дивитися на нього. Раптом він усміхнувся і радісно махнув руками.

– Так, так! – промовив він і зразу ж, узявши олівець, швидко почав малювати. Плями стеарину давали людині нову позу.

Він малював цю нову позу, і раптом йому уявилося з виступаючим підборіддям енергійне обличчя купця, у якого він брав сигари, і він це саме обличчя, це підборіддя намалював людині. Він засміявся від радості. Постать раптом з мертвої, вигаданої стала живою і такою, якої не можна уже було змінити. Можна було поправити малюнок відповідно до вимог цієї постаті, та, роблячи ці поправки, він не змінював постаті, а тільки відкидав те, що приховувало постать. Він начеб знімав з неї ті покривала, з-під яких її не було всю видно; кожна нова рисочка тільки більше виявляла всю постать в усій її енергійній силі, такою, якою вона явилась йому раптом від стеаринової плями.

Задача 6.

1. Визначте, які прийоми (аглютинація, гіперболізація, загострення, типізація) використані для створення образів творчої уяви.

2. За якими ознаками це можна встановити?

А. У міфах і легендах давнини описуються різні фантастичні істоти – кентаври (істоти з головою людини і тілом коня), сфінкси (істоти з головою людини і тілом лева), дракони та ін.

Б. Говорячи про створення літературних образів, О.М. Горький казав: «Вони створюються, звичайно, не портретно, не беруть певної якоїсь людини, а беруть тридцять-п'ятдесят однієї лінії, одного ряду, одного настрою і з них створюють Обломов, Онегіна, Фауста, Гамлета, Отелло і т. ін. ...» Він радив молодим письменникам: «Якщо ви описуєте крамаря, так треба зробити так, щоб в одному крамареві було описано тридцять крамарів, в одному попі – тридцять попів, щоб, якщо цю річ читають у Херсоні, бачили херсонського попа, а читають в Арзамасі – арзамаського попа...»

В. Який прийом створення образу уяви використано винахідниками під час конструювання аеросаней, танка-амфібії, дирижабля, екскаватора, тролейбуса та інших механізмів?

Г. – Що зроблю я для людей?! – дужче за грім вигукнув Данко.

І раптом він розірвав руками собі груди і вирвав з них своє серце і високо підніс його над головою.

Воно палало так яскраво, мов сонце, і яскравіше за сонце, і ввесь ліс замовк, освітлений цим смолоскипом великої любові до людей, а темрява розлетілася від світла його і там, глибоко в лісі, тремтячи, впала в гнилизну болота. Люди ж, зачудовані, стали як камені.

Задача 7. Нижче наведено уривки з творів учнів, що належать до «художнього», «мислительного» і «середнього» (за І. Павловим) типів.

1. Визначте, від якого типу – «мислительного», «художнього» чи «середнього» – залежать особливості уяви учнів.

2. За якими ознаками можна це встановити?

А. Сиротливо притискуються одна до одної яблуні. Сливи низько кланяються вишням, вишні ще нижче кланяються агрусові, а агрус нікому не кланяється. Він міцно сидить на землі, невдоволено ворушить колючими гілками і дивується тому, що високі й дужі дерева стогнуть і заламують гілля від вітру, а він, хоч і маленький, але навіть не зігнувся ні разу. Зірвалося яблуко, прошелестіло в листі і впало в середину агрусового куща. Гілки пружно здригнулись, приймаючи на себе удар. Ніяк не хотів упертий агрус віддавати яблуко, але все-таки, поколовши руки, я підняла його. Яблуко було кривобоке й зелене. З одного боку в нього жовтіла шорстка болячка. І не жаль, що воно впало, не дозрівши, таке потворне...

Б. Арктика розташована довкола найпівнічнішої точки земної кулі – Північного полюса. Це, мабуть, найхолодніша частина північної півкулі. Дуже великий простір в Арктиці займає Північний Льодовитий океан і прибережні моря...

В. Літак знявся в повітря і взяв курс на Арктику. Я дуже багато чула про цю казкову крижану країну. Природні смуги з шаленою швидкістю пробігають під нами. Так ось яка ти, Арктика! Справді, безкрая крижана пустеля пролягала перед нами. Сонце виглядає зрідка, та й то не гріє, а лише розкидає свої золотаві промені по блакитнуватій променистій гладіні криги. Так, крига тут справді чудова. Вона схожа на величезні розкидані коштовні камені.

Г. Взимку в Арктиці лютують морози, що доходять до 60° холоду. Пейзаж Арктики суворий. Під час полярної ночі на небі з'являється північне сяйво, що надає пейзажеві Арктики великої краси.

Задача 8. Розвиткові якого виду уяви сприяє такий методичний прийом?

Улюбленим заняттям учнів на уроці географії були мандрівки по карті. Учитель показував яку-небудь точку на карті, а учні повинні були змалювати флору, фауну, рельєф, вигляд міст, житла, людей певної місцевості.

Задача 9. Охарактеризуйте та проаналізуйте ті методичні прийоми, які найдужче сприяють розвитку уяви.

На уроках літератури в шостих класах широко застосовуються такі види роботи: переказ прочитаного, творчий переказ, постановка запитань до прочитаного тексту; писемні завдання: добір з тексту підпису до картинки, опис дійової особи літературного твору, написання невеликого твору про героїв, які особливо сподобалися, та ін.

Задача 10.

1. Визначте, який методичний прийом найдужче сприяє розвитку конструктивної уяви в дітей.

2. Дайте обґрунтування свого вибору.

В одному дослідженні, проведеному з однояйцевими близнюками, дітей різними методами навчали конструктивної діяльності. Одних дітей навчали методом, що ґрунтувався на наслідуванні. Діти повинні були конструювати будови за запропонованим зразком, що складався з кубиків певної форми. Інших дітей навчали методом, який полягав у тому, що як зразок пропонували тільки загальний контур будови, а дібрати будівельний матеріал і сконструювати будову заданої форми діти повинні були самостійно.

Задача 11. Уявіть, що до Вас звернувся допитливий учень: «Я читав, що в результаті досліджень мозку вищих тварин вдалося знайти так звані «центри раю» і «центри пекла». При подразненні електричним

током перші тварини, судячи з їх поведінки, переживають позитивні емоції, а інші – негативні. Думаю, що вже не далеко той час, коли за допомогою технічних пристроїв можна буде керувати емоціями людини, наприклад, створити необхідний настрій та ін.» Яку відповідь Ви дасте учневі?

ТЕМА 6.

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА

ПОЧУТТЯ І ЕМОЦІЇ

Завдання 1. Дослідження впливу почуттів на запам'ятовування.

Матеріал: список 30 окремих слів. Із них 10 можуть вважатися поєднаними в студентів з почуттям задоволення, 10 – з почуттям незадоволення і 10 – байдужим.

Перші відмічені у списку знаком «+», другі – знаком «-», треті – «0»; папір (0), подарунок (+), нудьга (-), танці (+), лампа (0), горе (-), музика (+), рана (-), вікно (0), поезія (+), печаль (-), краса (+), олівець (0), мрія (+), стіна (0), крадіжка (-), приміщення (0), змія (-), успіх (+), похорони (-), гроші (+), хвороба (-), пробка (0), літера (0), війна (-), зошит (0), радість (+), обман (-).

Хід досліду: не говорячи наперед, що розкриває дослід, експериментатор просить досліджуваних уважно слухати слова, які читаються монотонно і в повільному темпі. По закінченню читання всі досліджувані записують всі запам'ятовані слова незалежно від порядку їх прочитання. Запис перевіряють. Кожний досліджуваний на своєму аркуші паперу відмічає число правильно відтворених слів зі знаком «+», зі знаком «-» чи зі знаком «0» і порівнює їх.

Викладач задає запитання, чи впливають почуття на запам'ятовування, і якщо впливають то як. Робиться висновок, що, як правило, найбільш правильно і у великій кількості відтворюються слова, пов'язані з почуттям приємного (+), і найменше слова (0).

Завдання 2. Виявлення деяких особливостей емоційної пам'яті.

Хід досліду: студентам пропонують розділити аркуш паперу вертикальною лінією пополам. Угорі лівої частини поставити «+», вгорі правої – «-». Пригадати за останні два тижні події і коротко записати їх у різні частини: у графу зі знаком «+» – приємні події, у графу зі знаком «-» – неприємні. Обрахувати середньо арифметичне приємних і неприємних спогадів у всіх досліджуваних. На основі підрахунків зробити висновок про те, що без привнесення особливих обставин кількість зафіксованих у студентів позитивних переживань, як правило, більше порівняно з негативними чи однакове з ними.

Для виконання цього завдання можна також запропонувати записати спогади про школу.

Завдання 3. Дослідження емоційних станів особистості.

Для дослідження емоційних станів суб'єкта під час виконання діяльності і в умовах колективної та індивідуальної роботи використовують методику «Щоденник настрою» (автор Лутошкін). За допомогою цієї методики можна вивчити настрій людини, з яким починається робочий день і закінчується, яким чином відображається на самопочутті людини справи колективу та ставлення до колег.

Бланк «Щоденник настрою»:

Таблиця експертних оцінок емоційних станів

Якості емоційних станів у балах					
Зовнішній емоційний показник	Сильно негативне	Слабо негативне	Нейтральне	Слабо позитивне	Сильно позитивне
1. Рот	Краї рота сильно опущені, губи сильно зімкнуті чи тремтять	Краї рота опущені, губи зжаті	Нормальний	Інколи в посмішці	Сміх
2. Очі	Дуже незадоволений, напружений, засмучений погляд	Незадоволений напружений погляд	Нормальний	Очі блищать, веселий погляд	Очі блищать, дуже веселий стурбований погляд
3. Брови	Сильно зсунуті біля перенісся, спрямовані від центру вниз при астенічному стані	Зсунуті біля перенісся	Нормальний	Спокійні	Спокійні
4. Колір обличчя	Значне почервоніння чи збліднення	Почервоніння чи збліднення	Нормальний	Нормальний	Нормальний
5. Рухи	Сильно тремтять, напружені чи в'ялі	Напружені чи в'ялі	Нормальне	Вільні	Вільні
6. Дихання	Іноді дуже пришвидшене з частими затримками	Іноді пришвидшене з частими затримками	Нормальне	Спокійне	Спокійне
7. Інтонація	Дуже різка, незадоволена чи подавлена	Різка, незадоволена чи подавлена	Нормальний	Весела, радісна	Дуже весела

Завдання 4. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1.

1. Виділіть уривки, які зображають переважно пізнавальні процеси, і уривки, що зображають переважно емоції та почуття.

2. За якими ознаками можна це визначити?

А. Учень І класу, розповідаючи за картинкою, перелічує зображені предмети: «Два хлопчики... відро... собачка...»

Б. Ні, ти тільки поглянь, Валю, що це за диво! Чудово! Наче витвір мистецтва... а барви? Поглянь, поглянь, адже вона не біла, тобто вона біла, але скільки відтінків – жовтуватих, рожевуватих, якихось небесних, а всередині, з цією вологою вона мов перлина, просто сліпуча...

Задача 2. Визначте, який вплив (регульовальний, стимулюючий чи дезорганізуючий) справили почуття на діяльність.

А. Урок англійської мови.

Діти принесли в клас ворону. Молода викладачка Н. залізла на підвіконня, щоб упіймати птаха і випустити його. У цей час учитель Мельников заглядає в клас. Він різко зауважує Н. Зніяковіла, вона вибігає в коридор, щоб пояснити своєму учителеві, коханій людині, що сталося. Але той холодний і суворий. Тоді Н. повертається в клас, хапає ворону, яку хтось із дітей замотав у ганчірку. І так, в ганчірці, викидає безпомічною у вікно. Схвильовані й обурені діти грублять учительці. Одного за одним вона виганяє їх за двері.

Б. Прикре почуття власного безволля виникає в тих випадках, коли відступаєш перед труднощами. В цих випадках варто тільки безжально й щиро назвати себе ганчіркою, нікчемою, як прокинеться почуття ображеної гордості. З такою «злістю» і прикрістю берешся за роботу, що себе не пізнаєш.

В. Група дітей вилізла на човновий пірс. Дорослий непомітно підійшов до них і голосно вигукнув: «Ви що тут, шалапути, робите?» Діти кинулися врозтіч раніше, ніж встигли подумати, що нічого поганого вони не зробили, та втекли не всі діти, один з них сів на землю і заплакав. А один із хлопців насупився, стис кулаки і пішов до дорослого з'ясовувати обстановку, хоча йому теж було страшно.

Г. Сталевар, 41 року, важко переживає смерть єдиної 18-річної дочки. Раніше він дуже любив свою професію, відзначався свідомим і відповідальним ставленням до праці. Під час війни працював з високою продуктивністю, по дві-три зміни не виходячи з цеху. Тепер робота йому вкрай важка, він скаржиться на втому, хоче перейти на інвалідність.

Задача 3. Зазначте, які психологічні умови визначають відмінності в почуттях в кожному прикладі.

А. Два товариші – Мишко й Андрій – після закінчення школи вирішили вступити на фізико-математичний факультет університету.

Мишко давно мріяв стати фізиком, передплачував журнал «Квант», відвідував фізичний гурток, а Андрій ще не знайшов себе і вирішив вступити на фізмат, щоб і після школи не розлучатися зі своїм кращим другом. Конкурс вони обидва не витримали. Андрій легко пережив цю невдачу, а Мишко переніс її як важку особисту трагедію.

Б. На дорогу вискочила жаба. Хлопчик дивиться на неї з цікавістю, жінка – з огидою, її дочка – з жахом, батько – байдуже, а старий біолог – з захопленням: «Який чудовий екземпляр! Зверніть увагу на ніжність тонів, на багатство забарвлення, на форму тіла, ідеально пристосоване до життя і в воді і на суші водночас».

Задача 4. Зазначте, з якими властивостями особистості пов'язане походження почуттів.

А. Якщо думкою і почуттям зумієш зрозуміти життя і власну душу, й прагнення і мрії, то само страждання може стати і стає джерелом віри в життя, вказує на вихід і сенс усього життя. Людський біль, якщо він відкриває очі на біль інших людей, якщо він приводить до пошуків причини зла, якщо він з'єднує серце людини з серцями інших, якщо дає людині ідею і твердість переконань, – такий біль плідний.

Не сердсья на мене за мої переконання, в них немає місця для ненависті до людей. Я зненавидів багатство, бо полюбив людей.

Б. Марина, раніше слухняна дівчинка і чудова учениця II класу, стала дивно вести себе на уроках співу. На вчительку дивиться спідлоба, робить якісь зауваження, корчить гримаси, часто не пише ноти, коли вчителька цього вимагає. З'ясувалося, що рік тому дівчинка почала вчитися музики, її батьки вважали, що вона має неабиякі музичні здібності, у що дівчинка повірила. Готуючись до святкування Нового року, учителька співів не включила Марину до складу учасників концерту. Вона сказала дівчинці, що та грає непогано, але ще не настав час, щоб виступати. Дівчинка гостро переживала це і все витлумачила по-своєму: «Вона просто не захотіла, щоб я виступала, вона мене не любить».

Задача 5.

1. Визначте до якої категорії емоційних явищ (настрій, афект, пристрасть, стрес, фрустрація, депресія та ін.) належить описуване в кожному прикладі переживання.

2. За якими ознаками можна це встановити?

А. Під час складання вступного екзамену з математики сильний учень, відмінник не може розв'язати простеньку задачу. Говорить, що в нього якийсь дивний стан: усе забув.

Б. Учень VI класу розповідає, що коли він дуже знервований, то завжди починає всім говорити грубощі. Лють так захоплює його, що він хоче її вилити на інших. Через це виникають сварки, бійки і всілякі непорозуміння. Пізніше він шкодує про те, що сталося, і розкаюється.

В. Сумлінна і старанна учениця відповідає вчителю. В цей момент до класу зайшов директор школи. Дівчинка розгубилася, відразу замовкла. На навідні запитання відповідала невпопад. Створювалося враження, що вона не знає уроку. Після того, як директор вийшов з класу, дівчинка швидко й впевнено відповіла той матеріал, який безуспішно намагалася відповісти раніше.

Г. Графиня Ростова після одержання повідомлення про загибель сина Петрика «лежала на кріслі, якимось незручно випнувшись, і билася головою об стінку...»

«Наташу! – кричала вона, відштовхуючи від себе всіх. – Геть від мене всі, неправда! Убили!.. Ха-ха-ха-ха!.. неправда!»

Д. В умовах аварійної ситуації в оператора Ч. спостерігається швидке кліпання, сухість у роті, посилена рухова активність, напруженість голосу, блокування процесу сприйняття: Ч. слухає і не чує, дивиться і не бачить. Обсяг сприйняття вузький, показання приладів сприймаються з помилками, розумова діяльність помітно утруднена. Порушується інструкція про певний порядок дій. Спостерігаються сенсорні і рухові абстрагування: оператор дивиться в вікно, переходить з місця на місце, дає без потреби сигналізацію. Усе це призводить до випадіння необхідних операцій і прямо помилкових дій.

Е. В умовах нерозв'язаної задачі у випробуваного надмірно підвищилася рухова активність. Протягом усього досліду він насвистував, наспівував, постукував по столу пальцями, тер руки й обличчя. Рухи, раніше обережні й точні, стали сильними й розмахистими. Випробуваний став надзвичайно говірким: до звукового сигналу про помилку поставився різко негативно. Утруднення висловлював уголос, роботу переривав серією озвучених зітхань: «Ух! Ой, ой, ой!»

Наприкінці досліду виникла задишка. Проте свідомий контроль за ходом виконання дій не було порушено.

Випробуваний використовував логічні викладки, щоб визначити допущені помилки.

Є. На початок завдання випробуваний забув зробити одну з найсуттєвіших допоміжних дій, далі сталася помилка – випадіння дії. Випробуваний забував послідовність дій, добре засвоєну раніше, і часто припускав дії, неадекватні пусковим сигналам. У процесі роботи він сидів скуто, низько схиливши голову до столу чи навіть опустивши її до себе на коліна. Свідомий контроль порушувався. Після досліду довго й безцільно дивився в свою записну книжечку, не розуміючи, навіщо це робить.

Задача 6. Визначте види почуттів.

А. «Я танув і тремтів від невиразної насолоди, коли писав музику до Онегіна».

Б. Після тривалих зусиль учневі пощастило розв'язати важку задачу, що привело його в стан захоплення.

В. Хлопчик-староста був надзвичайно пригнічений тим, що діти називали його «донощиком», бо він повідомив класному керівникові, хто розбив скло.

Задача 7.

1. Оцініть правильність чи помилковість педагогічного впливу на дітей.

2. Дайте обґрунтування своїм оцінкам.

А. Урок математики веде досвідчений старий учитель. Дівчинка-старшокласниця, яка щойно безуспішно відстояла півгодини біля дошки й одержала цілком законну двійку, простуючи до своєї парти, прошепотіла: «Осел». Вийшло досить голосно й виразно. Клас завмер, чекаючи реакції вчителя. Чути було, як цокає годинник. І раптом учитель усміхнувся: «Мабуть, так і є, дитино, раз, взявшись учити вас, я не зумів навчити». Дівчинка розплакалася.

Б. В одній школі Новгородської області шестикласники забралися на пришкольній огорода, де й поласували досхочу кольоровою капустою. Погано. Дуже. І ось хлопчиків приводять в учительську, кладуть перед ними на столі гору кормової брукви і не випускають доти, поки вони все не з'їдять.

В. Повертаючись із дитячого садка, хлопчик сказав матері, що його більше в групі ніхто не любить. «Вітя все собі і для себе намагається робити, скрізь намагається бути першим, усіма командувати», – пояснила матері обстановку вихователька. Було продумано систему. Йому дали доручення купити для дідуса газету, і потім дідусь гаряче й довго дякував онукові за послугу. У квартирі одне крісло, яке займав Вітя. Тепер бабуся жаліється, що їй дуже незручно сидіти на стільці, мати пропонує Віті поступитися кріслом бабусі, хлопчик з незадоволенням, вимушено це робить. Але бабуся каже: «Ой, мій Вітя! Який добрий хлопчик, подбав про бабусю». Слава забув купити кольорові олівці, і йому загрожує двійка з малювання. Тоді за підказкою мами Вітя з незадоволенням віддає Славі свої олівці, а наступного дня разом зі Славою радіє, що той одержав п'ятірку завдяки Вітиним олівцям.

Задача 8. У Л.М. Толстого є такий вислів: «Найкраща людина та, яка живе, в основному, особистим розумом і чужими почуттями, найгірша людина та, що живе чужим розумом і особистими почуттями».

Як пояснити цей вислів?

Чому письменник протиставляє раціональне й емоційне?

Задача 9. Розв'язавши складну задачу, над якою «бився» декілька днів, десятикласник Володимир М. дуже зрадів. Стан радощів з приводу такого успіху і змусив його розв'язати інші подібні задачі.

До якого виду вищих почуттів слід віднести переживання цього учня? Яке значення вони мають в навчально-виховному процесі?

Задача 10. Зайшовши до класу, учитель звернув увагу на пригнічений стан Марини Л. Ця, завжди весела, життєрадісна десятикласниця була сумна, занурена в свої думки. Виявилося, що вона не виконала домашнього завдання, але відмовилася пояснити причину цього. Мовчала Марина і тоді, коли учитель викликав її відповідати матеріал попередніх уроків. Не відповідала вона і на питання протягом уроку. Учитель поставив їй 2, сподіваючись таким чином активізувати роботу учениці.

Чи правильно вчинив учитель? Як йому потрібно було вчинити?

ВОЛЯ

Завдання 5. Показати наявність вольового регулювання в навмисних видах сприймання та уваги.

Матеріал. Плакат із зображенням лабіринту чи відповідний малюнок у книзі (одна книга на двох).

Хід досліду. Якщо дослід проводять колективно (з плакатом на дошці), усім пропонують за допомогою зору протягом 3 хв. знайти шлях до центру лабіринту. Після того, як час вичерпано, кожний студент записує результат (знайдений вихід). Перевірку проводять колективно «подорожуванням» по лабіринту.

Якщо дослід проводять у парах, то один із досліджуваних стежить за часом, другий шукає шлях.

При аналізі досліду усвідомити наступне. Відстеження шляху в лабіринті здійснювалося за допомогою зорового сприймання. Одночасно актуалізувалася увага. Сприймання і увага – навмисні, оскільки було поставлено завдання, певну ціль. Вольове регулювання здійснювалося в кількох напрямках: утримування в полі зору послідовно сприйнятих секцій лабіринту, відкидання тупикового варіанту, повернення до вихідного рубежу, нова спроба. Суттєвим ускладненням стало обмеження часу. Його ліміт змушував прискорювати виконання завдання. Це і є вияв вольової регуляції.

Завдання 6. Простежити особливості вольової регуляції в процесах пам'яті.

Обладнання і матеріал: плакат, секундомір чи годинник із секундною стрілкою, папір, олівці (ручки).

Хід досліду. Досліджувані отримують чи малюють самі на аркуші паперу фігури з незаштрихованими елементами. Вивішують плакат, на якому чітко видно штриховку елемента. Досліджувані протягом 4 хв.

уважно роздивляються і запам'ятовують штриховку. Потім плакат приймають і прохають з пам'яті заштрихувати частини фігур так, як це було зроблено на плакаті.

Після закінчення роботи пропонують запитання:

Який вид запам'ятовування та відтворення проявився в цьому випадку?

Які особливості цього виду запам'ятовування і відтворення?

Проаналізуйте матеріал та хід досліду з точки зору вольової регуляції.

Завдання 7. Дослідження ролі волі при розв'язанні задачі.

Матеріал: заготовлені за трафаретом малюнки підкови (по кілька екземплярів на кожного досліджуваного).

Хід досліду. Потрібно двома змахами ножиців розділити підкову на сім частин, у кожній із яких була б дірка для цвяха. Після першого розрізу можна рухати куски та накладати їх один на одного. Згинати чи розкладати папір якимось способом не дозволяється.

Після закінчення досліду відповісти на питання: у мислення включено вольове регулювання. На що воно спрямовано і у чому його сутність?

На основі дослідів 1, 2, 3 зробити загальний висновок: у сприйманні, увазі, пам'яті, мисленні в більшій чи меншій мірі представлена воля. Рівень вольової регуляції пізнання ми виміряємо за інтенсивністю та довготривалістю вольового зусилля і результатів досягнення мети. Ми створюємо вольове зусилля, самі підтримуємо його, тобто, у ході пізнання людина здійснює саморегуляцію.

Завдання 8. Показати вольову активність школяра, зафіксовану в словесній формі.

Матеріал: характеристики учнів.

Хід досліду. Студентам зачитують чи пропонують самостійно прочитати характеристику школярів. Потім проаналізувати характеристики за планом:

вибрати матеріал, що розкриває вольову сторону особистості учня; визначити, які вольові якості представлені в того чи того учня; доказати за допомогою матеріалу характеристик та теоретичних знань загальну структуру волі кожного учня (див. *Практикум з загальної психології. За ред. А.І. Щербакова, С. 228-230*).

На основі аналізу характеристик студенти повинні зробити висновок про те, що вольова регуляція виявляється в конкретних справах та вчинках.

Завдання 9. Дослідження «сили волі».

Мета: дослідження здатності до застосування вольових зусиль при подоланні перешкод.

Обладнання: текст опитувальника, ручка, секундомір.

Інструкція. Вам потрібно прочитати судження і дати відповідь «так» чи «ні»:

1. Чи в стані ви завершити розпочату роботу, яка Вам не цікава відразу, незалежно від того, що час і обставини дозволяють Вам відірватися, а потім продовжити?

2. Чи можете Ви без особливих зусиль подолати внутрішнє протистояння, коли Вам потрібно зробити щось неприємне (наприклад, прийти на навчання у вихідний день)?

3. Коли потрапляєте у конфліктну ситуацію – у навчанні або побуті – чи в змозі Ви взяти себе в руки настільки, щоб подивитися на ситуацію без надмірної емоційності, свідомо, з максимальною об'єктивністю?

4. Якщо Вам прописали дієту, чи зможете ви подолати спокусу заборонених продуктів?

5. Чи знайдете Ви в собі сили встати вранці раніше звичайного, як це було заплановано ввечері?

6. Чи залишитеся Ви на місці трагічної події для того, щоб дати свідчення?

7. Ви швидко відповідаєте на листи?

8. Якщо у Вас виникає страх перельоту на літаку чи відвідування стоматологічного кабінету, чи зможете Ви без особливих зусиль подолати це відчуття і в останній момент не змінити свого рішення?

9. Чи зможете Ви приймати дуже неприємні ліки, які Вам наполегливо рекомендують лікарі?

10. Чи виконуєте Ви поспішно дану обіцянку, навіть якщо її виконання принесе Вам немало клопоту, іншими словами, чи є Ви людиною слова?

11. Чи без коливання Ви вирушаєте у відрядження в незнайоме місто?

12. Чи чітко Ви дотримуєтеся розпорядку дня: часу пробудження, прийняття їжі, навчання, прибирання та інших справ?

13. Чи критично Ви ставитеся до бібліотечних заборгованостей?

14. Навіть найцікавіша телепередача не змусить Вас відкласти термінову і важливу роботу. Так це чи ні?

15. Чи зможете ви припинити сварку і промовчати, хоч якими б образливими Вам здавалися слова опонента?

Дайте відповідь на поставлені запитання, оцінюючи їх балами наступним чином: «так» – 2 бали; «не знаю» – 1 бал; «буває» – 1 бал; «ні» – 0 балів.

Опрацювання результатів. На всі запитання відповідайте з максимальною щирістю, а потім підсумуйте отримані бали.

0-12 балів: із силою волі справи у Вас не дуже добрі. Ви виконуєте те, що легше і цікавіше, навіть якщо це може чимось зашкодити.

До своїх зобов'язань ставитеся без особливого ентузіазму, що нерідко призводить до конфліктних ситуацій. Ваша позиція характеризується відомим висловом «Що, мені більше всіх потрібно?» Будь-яке прохання чи зобов'язання ви сприймаєте майже як фізичний дискомфорт. І справа тут не в слабкості волі, а у Вашому егоїзмі. Спробуйте подивитися на себе з точки зору саме цих оцінок і це допоможе Вам змінити своє ставлення до оточуючих, дещо змінивши в своєму характері. Якщо Вам це вдасться, то Ви лише виграєте.

13-21 бал: сила волі у Вас посередня. Якщо стикаєтеся з труднощами, то намагаєтеся їх долати. Але якщо побачите обхідні шляхи, відразу ж скористаєтесь ними. Не перестарайтеся, але і даного Вами слова не порушите. За власним бажанням зобов'язань на себе не візьмете. Це не зовсім позитивно характеризує Вас перед керівництвом і оточуючими. Якщо маєте намір досягнути в житті більшого, спробуйте тренувати волю.

22-30 балів: із силою волі у Вас все добре. У важку хвилину Ви не підведете. Вас не лякають ні нові доручення, ні далекі поїздки, ні справи, котрі лякають інших. Хоча інколи ваша чітка і тверда позиція з непринципових питань набридає оточуючим. Сила волі це дуже добре, але бажано у своєму активі мати і такі якості, як гнучкість, поблажливість, доброта.

Завдання 10. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1.

1. До якого виду (вольова, імпульсивна, автоматизована) належать описані дії людини?

2. Зазначте, за якими ознаками ви це визначили.

А. Під час Великої Вітчизняної війни на одній ділянці фронту бійці бачили, як наш бомбардувальник зробив вимушену посадку. Коли до нього підбігли, всі члени екіпажу лежали без ознак життя. Закривавлений пілот сидів, вчепившись у штурвал. Ноги його натискували на гальма. Видно було, що останнім порухом лівої пораненої руки він ударив по вимикачеві запалювання, щоб зупинити двигун і не спричинити пожежі під час невдалої посадки... Через деякий час, уже в медпункті, пілот, прийшовши до тями, крізь зціплені зуби сказав: «Завдання виконано... Як екіпаж? Літак цілий?» – і знову втратив притомність.

Б. У ряді досліджень зазначалося, що коли спалах лампочки кілька разів поєднувати з електричним подразненням руки випробуваного, то через деякий час він почне відсмикувати руку, як тільки спалахне лампочка, навіть без електричного подразнення.

В. У книжці О.Ф. Федорова «Підпільний обком діє» розповідається про групу радянських людей, що йшли в партизанський загін і попали в місто під час бомбардування. Коли один із партизанів, цілком серйозна людина, побачив низько над собою фашистський літак, він несподівано вихопив з-за пояса ручну гранату і замахнувся на літак. Товаришам довелося схопити його за руку.

Задача 2. Які фізіологічні механізми волі виявляються в кожному описаному випадку?

А. Відомо, що Вальтер Скот, уражений хворобою, диктував свої твори. Зусиллям волі він змушував себе говорити. Захоплюючись особливо жвавими діалогами, він зіскакував з постелі і, бігаючи по кімнаті, входив у роль своїх героїв, зовсім забуваючи про біль.

Б. Коли вчаться їздити на велосипеді, то досить буває новачкові подумати про те, що він зараз упаде, як він справді падає.

В. Як показують дослідження, проведені з дітьми різного віку, тільки після трьох років дитина може виконати дії за словесною інструкцією типу: коли горітиме зелена лампочка – натиснути на м'ячик; коли червона – не треба натискати.

Задача 3. Нижче наводиться опис різних вольових дій.

1.Зазначте, який етап (чи етапи) вольового акту характерний для кожного конкретного випадку.

2.Дайте обґрунтування своїх відповідей.

3.Зазначте, які мотиви спонукали Широслана до вольової дії в описаних випадках.

А. Одного разу Гусейн і Широслан посварилися. Широслан відмовився стрибнути на дно яру.

«Ну, стрибаймо. Он на той пісок», – наполягав Гусейн. Висота «вовчої ями» метрів п'ять-шість. Широслан мовчки відійшов у бік. «Боїшся?» – наступав на нього Гусейн. – «А навіщо це потрібно?» – спокійно заперечив йому хлопчик.

Б. Уночі під час великої хуртовини Широслан допомагав батькові переганяти отару овець із пасовиська до села. Вівці, зачувши хижаків, несподівано помчали до урвища. Хлопчик не розгубився. Він кинувся навперейми, хоча знав, що від зіткнення з очманілими від страху тваринами він може зірватися в прірву. Так і сталося. Проте все-таки він встиг, біля самого урвища ударом кийка повернув барана-ватажка.

Відвідавши Широслана в лікарні, Гусейн не витримав і запитав:

– Що ж ти тоді не стрибнув?

– А навіщо?

– А цього разу?

Ну, цього разу треба було...

Задача 4. Нижче наведено приклади поведінки і діяльності людини з різною мотивацією. Необхідно визначити в кожному конкретному випадку, якими мотивами спричинено кожную дію і яке було їх співвідношення (боротьба, підпорядкування, співробітництво, співпідпорядкування).

А. Солдата Ф. було зараховано до парашутно-десантної групи. Все йшло чудово до першого стрибка. Коли інструктор вилетів з ним на маленькому навчальному літаку і скомандував: «Пішов!», – Ф. вибрався на площину, упав на неї і вчепився руками за край. Вчепився і відчув, що ніяка сила не відірве його від крила. «Ніяка! А твоя клятва? А твій обов'язок думав,» Ф. І він розтис пальці.

Б. Борис учився у V класі. Діти його не любили і з ним не товаришували. Одного разу спалахнула суперечка про те, що в їхньому класі немає сміливця, який би протиставив себе вчителеві ботаніки – людині дуже суворій і всіма шанованій. Через день Борис, знаючи, що під час уроку без дозволу виходити не можна, на уроці ботаніки піднявся і неквапом рушив у коридор. Сталося це на другому уроці, на здоров'я хлопчик не скаржився. З діями вчителя і учнів його витівка також не була пов'язана: всі уважно слухали розповідь учителя, коли Борис встав із-за парти.

В. У цеху Надя освоїлася швидко. Вона виросла в сім'ї майстра-сіткаря і з дитинства мала уявлення про те, як робиться папір. Через місяць Надя вже ознайомилася з машиною, а через півтора – бригадир Кость дозволив їй самостійно регулювати подання води і гарячої пари.

Одного разу, коли бригадир вийшов з цеху, Надя взялася очищати сітку від налиплого волокна. Вона не помітила, що сушильне сукно натяглося дужче, ніж звичайно. Раптом почувся глухий тріск: сукно тріснуло на всю довжину. Серце Наді похололо. Що тепер буде? Яка ганьба! Бригаду позбавлять премії, а про Надю напишуть у стіннівці...

Повернувшись до цеху, Кость з обличчя дівчини відразу зрозумів, що щось трапилося. Він кинувся до машини, помацав розірвану тканину, але не розсердився, а сказав: «Нічого, заспокойся, я зараз усе зроблю». Він не став доповідати майстрові про аварію, а, діставши голку з ниткою, похапцем зашив розрив. Сукно трималося на «чесному слові». «Знову трісне?» – боязко запитала Надя. – «Нічого, на півгодини його вистачить», – кинув Кость. І раптом до її свідомості дійшов зміст Костевих слів. До кінця зміни залишалося півгодини. Сукно все одно порветься, але тоді, коли працюватиме інша бригада. Отже, вся відповідальність ляже на людей, які нічого не знають.

– Косте! – злякано гукнула Надя. – Я не хочу... Не треба цього робити. Що потім про нас скажуть?

– Ніхто не помітить! – насупився Кость. – Ти забула: ми ж премію втратимо.

– Не треба, не треба, Косте! – схопила його за руку Надя, – хіба можна так?

Надя привела Костя до щитка пускового рубильника і з рішучістю в голосі сказала: «Зупини машину! Краще вже премію втратити, ніж совість».

Задача 5.

1.Зазначте, яка функція волі (регульовальна, стимулююча, затримувальна) виявляється в кожній ситуації.

2.Дайте обґрунтування своїх відповідей.

А. Людині дуже хочеться пити. Вона підходить до водойми, набирає води і хоче випити її. Проте їй кажуть: «у цій водоймі виявлено холерного ембріона, майте це на увазі». Людина виливає воду і йде далі.

Б. Під час повітряного бою пілота смертельно поранено. У якусь мить він зрозумів, що, коли випустить з рук штурвал літака, загинуть усі, хто в ньому є. І ось пілот веде далі літак, вдало садовить його, і тут же безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим.

В. Дуже жаркого дня підліток М. працював на пришкільній ділянці. Діти покликали його купатися. Хоча М. мав дуже втомлений і виснажений вигляд, він відмовився, пояснивши, що вирішив доводити будь-яку розпочату справу до кінця.

Задача 6.

1.Зазначте, від яких властивостей особистості залежить наслідок конфлікту у хворих.

2.За якими ознаками ви це встановили?

У роки Великої Вітчизняної війни в госпіталі вивчали поведінку хворих, що осліпли внаслідок поранення. Відомо, що усвідомлення неможливості повернути зір усім цим людям спершу спричиняє гострий психологічний конфлікт. Було зазначено, що кінець конфлікту (бажання виписатися з госпіталю і самостійно працювати) у різних людей відбувається по-різному і в різні строки,

Так, хворий Л. (в анамнезі переважають матеріальні потреби) то вирішує вступити до спеціальної школи для сліпих, бо там, як він чув, дають хромові чоботи; то вирішує йти на завод, бо там одразу ж одержуватимеш зарплату і добрий пайок; то вирішує жити на утриманні в брата.

Хворий З. (в анамнезі переважають морально-трудові мотиви) обґрунтовує перспективу кількома мотивами: «Користь принесу і сім'ї допоможу», «Весь час з людьми буду, а на людях веселіше», «Заробляти зможу і перед людьми не соромно». Вагання під час вибору життєвого шляху не такі гострі і не такі тривалі.

Задача 7. Визначте, які вольові риси (збудливість вольового зусилля, тривалість вольового зусилля, енергійність, придушення дії чи здатність до затримки) виявилися в кожній описаній ситуації.

А. За переказами, давньогрецький воїн, пробігши понад 40 кілометрів з містечка Марафон до Афін і повідомивши звістку про перемогу греків над персами, упав мертвим на міському майдані.

Б. Один конструктор розповідав, що він погано креслив, навчаючись у VII класі, і вирішив удосконалювати своє вміння. Для початку вступив до креслярської групи. Оскільки заняття гуртка відбувалося в понеділок, він щонеділі сидів за кресленнями. Багато разів він хотів покинути, та все ж креслив, переробляв кожну роботу по п'ять-шість разів. Через два роки занять учитель сказав, що він креслить найкраще в школі.

В. Десятикласник Б., повертаючись зі школи вздовж берега замерзлої ріки, раптом почув ледве чутний крик: «Допоможіть!» – і побачив серед уламків криги двох дітей. Юнак скинув взуття, пальто і стрибнув у крижану воду.

Г. Шестикласник К., щоб розвинути свою волю, часто вдавався до такого прийому: переривав читання захоплюючої книжки на найцікавішому місці і не доторкався до неї два-три дні.

Д. Раптом за спиною Матвєєва (командира корабля) почувся характерний звук електричного розряду. Обернувшись, командир побачив спершу сніп іскор з щитка приладів, а потім уже бліде обличчя бортмеханіка Колесова:

- Коротке замикання.
- Відмовили всі прилади контролю двигунів.
- Відмова зв'язку, командире.

Тепер у небі літав літак, наполовину оглухий і осліплений.

І тоді Матвєєв вирішив сідати «з підбором». Фраза ця звучить спокійно і буденно, і тільки спеціалістові зрозумілий увесь її тривожний зміст. Треба було відійти від Волги, що служила дороговказом, і з повітря відшукати велике поле, луки, – одним словом, будь-яке місце, придатне для посадки.

Це рішення командирові далось нелегко, хоча він і мав повне право його прийняти. Доля сорока чотирьох пасажирів, доля товаришів, нарешті, доля літака – усе зараз залежало від того, наскільки правильне рішення прийняв командир.

Задача 8. Якою рисою волі пояснюються особливості поведінки на контрольному уроці кожного учня?

А. Ішла контрольна робота з алгебри. Дав собі слово що буде, те й буде, а повинен розв'язати сам, ні до кого не підглядати. Розв'язок останнього приклада довго не вдавався. Ось внутрішній голос і шепоче: «Слово дав, а двійку схопиш». Почали брати сумніви... А інший голос твердить: «Володіти собою треба і в важкі хвилини робити все самому, а то ніколи нічого не вийде». Проти першого голосу всі докази навів... і допомогло. З дзвінком здав роботу вчителю.

Б. Заплутався в контрольній з алгебри. Сиджу, папір псую, рву на дрібні клапті, все з голови вилетіло. Бачу: Оля списує роботу начисто, а в чернетці увесь хід розв'язання видно. Сам не знаю, що мене штовхнуло, подивився я, як задача розв'язана, і став робити свою, все по порядку.

Задача 9.

1. Визначте, які з відомих вам рис волі виявилися в кожному епізоді у Віктора Б. і в Євгена С.

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

Два матроси – Віктор Б. і Євген С. – вирушили на ялику від свого судна до берега. Розраховуючи повернутися через десять хвилин, нічого не взяли з собою, навіть цигарок. Раптом стих двигун У цей час піднявся вітер, усе довкола заволокло туманом. Судно швидко знялося з якоря і пішло в напрямі, де щойно зник ялик. Сигнал тривоги на судні програв і замовк – порвалася мембрана. Величезні хвилі почали перекочуватися через палубу. На ялику в цей час сталося таке (для зручності аналізу кожен епізод виділено й позначено цифрами).

Епізод 1. Віктор і Євген навіть не встигли злякатися, так раптово наскочила біда. Вони гребли з усіх сил, думаючи, що рухаються назустріч суднові, а їх течією зносило у відкрите море. Ялик почало заливати.

Епізод 2. Віктор почав вичерпувати воду з ялика, стяг чоботи, викрутив онучі, погрів їх за пазухою, знову надів – ногам стало тепліше. Порадив Євгенові зробити те саме. Але той байдуже відповів:

– Кинь, Вікторе, чого даремно пнешся? Знайдуть нас – вважай, щасливі ми, а не знайдуть...

Він сидів на кормі, закутавшись у тілогрійку, насунувши на очі шапку.

Епізод 3. Тимчасом туман густішав. Шар льоду на бортах усе нарастив. Віктор безперервно сколював його веслом. Знову підповз до Євгена, лаявся, намагаючись розізлити його, змусити рухатись.

– Ледар! Ганчірка! – кричав він крізь рев хвиль. – Хоч воду виливай. Зрештою, я наказую тобі як старший за званням.

– Облиш, Вітю, – втомлено сказав Євген, – тепер немає в нас з тобою начальників...

Епізод 4. З трудом Віктор відповз від Євгена, щоб сколоти нові нарости льоду. Його біла лихоманка, підошви обледеніли. Велика хвиля знову накрила обох і пішла, залишивши півялика води. Віктор знову почав вичерпувати її, витративши з півгодини часу. Потім він підповз до Євгена, гукнув. Мовчить. Схопив за лікоть, почав термосити і раптом відчув під пальцями закам'янілу руку.

Епізод 5. Тепер настало найстрашніше – жахливе відчуття самотності й безвиході. Та він тримався. Бив і бив веслом лід, брався за черпак, потім знову за весло... Так минула ніч.

ТЕМА 7.

ТЕМПЕРАМЕНТ ТА ХАРАКТЕР

ТЕМПЕРАМЕНТ

Завдання 1. Дослідження властивостей темпераменту.

Мета дослідження: визначення рівнів ергічності, пластичності, темпу та емоційності як властивостей темпераменту.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник В.М. Русалова, складений із 105 запитань, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження. Дослідження властивостей темпераменту за допомогою тесту-опитувальника можна здійснити як з одним досліджуваним, так і з групою. Під час роботи із групою кожного належить забезпечити тестом-опитувальником та бланком для відповідей.

Завдання експериментатора – забезпечення умов самостійності відповідей досліджуваних і читання інструкцій.

Інструкція досліджуваному. Вам запропоновано дати відповідь на 105 запитань. Запитання спрямовано на з'ясування Вашого звичного способу поведінки. Намагайтеся пригадати типові ситуації і дайте першу відповідь, яка спаде Вам на думку. Відповідайте швидко і точно. Пам'ятайте, нема «гарних» чи «поганих» відповідей. Якщо Ви обрали відповідь «так», то поставте галочку в графі «так» на бланку для відповідей біля відповідного номера запитання. Якщо Ви обрали «ні», поставте галочку відповідно у графі «ні».

Тест-опитувальник.

1. Чи рухлива Ви людина?
2. Чи завжди Ви можете відразу, без окремих роздумів, включитися в розмову?
3. Чи надаєте Ви перевагу самоті порівняно з великою компанією?
4. Чи відчуваєте Ви постійну потребу діяльності?
5. Ваша мова звичайно повільна і некваплива?
6. Чи вразлива Ви людина?
7. Чи часто Ви не можете заснути через те, що посперечались із друзями?
8. Ви завжди бажаєте займатися у вільний час чим-небудь?
9. Чи часто Ваша мова передує Вашій думці під час розмови з іншими людьми?
10. Чи дратує Вас швидка мова співрозмовника?

11. Чи почувалися б Ви нещасною людиною, коли б на тривалий час Вас було позбавлено можливості спілкуватися з людьми?
12. Ви коли-небудь запізнювалися на побачення чи на роботу?
13. Чи подобається Вам швидко бігати?
14. Чи дуже Ви хвилюєтеся через розлад у роботі?
15. Чи легко Вам виконувати роботу, яка вимагає тривалої уваги та великої зосередженості?
16. Чи важко Вам говорити дуже швидко?
17. Чи часто Ви відчуваєте занепокоєння, що виконали роботу не так, як треба?
18. Чи часто Ваші думки перескакують з однієї на іншу під час розмови?
19. Чи подобаються Вам ігри, які вимагають швидкості та спритності?
20. Чи легко Ви можете знайти інші варіанти вирішення відомого завдання?
21. Чи зазнаєте Ви почуття неспокою, що Вас неправильно зрозуміли під час розмови?
22. Чи охоче Ви виконуєте складну, відповідальну роботу?
23. Чи буває, що Ви говорите про речі, на яких не розумієтеся?
24. Чи легко Ви сприймаєте швидку мову?
25. Чи легко Вам виконувати одночасно дуже багато справ?
26. Чи виникають у Вас конфлікти з друзями через те, що Ви сказали їм щось, не обміркувавши?
27. Чи надаєте Ви перевагу неважким справам, які не вимагають від Вас багато енергії?
28. Чи легко Ви засмучуєтеся, коли виявляєте незначні недоліки у своїй роботі?
29. Чи любляєте Ви сидячу роботу?
30. Чи легко Вам спілкуватися з різними людьми?
31. Ви завжди надаєте перевагу роздуму, зважуєте всі «за» і «проти» і тільки тоді висловлюєте свою думку?
32. Чи всі Ваші звички гарні та бажані?
33. Чи швидкий у Вас рух рук?
34. Ви завжди мовчите і не контактуєте, коли перебуваєте в товаристві малознайомих людей?
35. Чи легко Вам переключатися з одного варіанту вирішення завдання на інший?
36. Чи схильні Ви іноді перебільшувати у своїй уяві негативне ставлення близьких Вам людей?
37. Ви говірка людина?
38. Вам звичайно легко виконувати справу, яка вимагає миттєвої реакції?

39. Ви звичайно говорите повільно, без запинки?
40. Чи хвилюють Вас побоювання, що Ви не можете виконати якусь роботу ?
41. Чи легко Ви ображаєтеся, коли близькі люди вказують на Ваші особисті недоліки?
42. Чи відчуваєте Ви потяг до напруженої, відповідальної діяльності?
43. Чи вважаєте Ви свої рухи повільними і неквапливими?
44. Чи бувають у Вас думки, які б Ви хотіли приховати від інших?
45. Чи можете Ви без тривалих роздумів поставити делікатне запитання іншій людині?
46. Чи подобаються Вам швидкі рухи?
47. Чи легко Ви генеруєте нові ідеї?
48. Чи хвилюєтеся Ви перед відповідальною розмовою?
49. Чи можна сказати, що Ви швидко виконуєте доручену Вам справу?
50. Чи подобається Вам братися за велику справу самостійно?
51. Чи багата у Вас міміка під час розмови?
52. Якщо Ви пообіцяли що-небудь зробити, то чи завжди Ви виконуєте обіцяне, незалежно від того, зручно Вам це чи ні?
53. Чи ображаєтеся Ви через те, що люди, які Вас оточують, поводяться з Вами значно гірше, ніж це може бути?
54. Ви звичайно віддаєте перевагу виконанню одночасно тільки однієї операції?
55. Чи подобаються Вам ігри, які відбуваються у швидкому темпі?
56. Чи багато у Вашій мові тривалих пауз?
57. Чи легко Вам внести пожвавлення до компанії?
58. Чи відчуваєте Ви звичайно в собі надлишок сил, бажаючи зайнятися якою-небудь важкою справою?
59. Вам звичайно важко переключити увагу з однієї справи на іншу?
60. Чи буває так, що у Вас на тривалий час псується настрій через те, що зірвано заплановану справу?
61. Чи часто Ви не можете заснути через те, що щось негаразд у справах, пов'язаних з роботою?
62. Чи подобається Вам бути у великій компанії?
63. Чи хвилюєтеся Ви, коли з'ясовуєте стосунки з друзями?
64. Чи відчуваєте Ви потребу в роботі, яка потребує повної віддачі?
65. Чи втрачаєте Ви іноді самовладання, чи обурюєтеся?
66. Чи здатні Ви вирішувати багато справ одночасно?
67. Чи почуваетесь Ви вільно у великій компанії?
68. Чи часто Ви висловлюєте своє перше враження, не обміркувавши все як слід?

69. Чи непокоїть Вас почуття невпевненості в процесі виконання роботи?
70. Чи повільні Ваші рухи, коли Ви майструєте що-небудь?
71. Чи легко Ви переключаєтеся з однієї роботи на іншу?
72. Чи швидко Ви читаєте вголос?
73. Чи Ви іноді розпускаєте плітки?
74. Ви мовчазні, коли перебуваєте в колі друзів?
75. Чи маєте Ви потребу в таких людях, які могли б Вас підбадьорити, розрадити?
76. Чи охоче Ви виконуєте багато всіляких доручень одночасно?
77. Чи охоче Ви виконуєте роботу в швидкому темпі?
78. Чи у вільний час Ви звичайно відчуваєте потяг до спілкування з людьми?
79. Чи часто у Вас безсоння через невдачі на роботі?
80. Чи тремтять у Вас іноді руки під час сварки?
81. Чи довго Ви подумки готуєтеся перед тим, як висловитися?
82. Чи є серед Ваших знайомих люди, які Вам не подобаються?
83. Чи Ви звичайно надаєте перевагу легкій роботі?
84. Чи легко Ви ображаєтеся через дрібниці під час розмови?
85. Чи Ви звичайно першим у компанії вирішуєте почати розмову?
86. Чи відчуваєте Ви потяг до людей?
87. Чи схильні Ви спочатку все обміркувати і лише потім говорити?
88. Чи часто Ви хвилюєтеся з приводу своєї роботи?
89. Чи завжди Ви платили б за перевезення багажу в транспорті, якби не побоювалися перевірки?
90. Чи тримаєтеся Ви на вечірках або в компанії відокремлено?
91. Чи схильні Ви перебільшувати у власній уяві невдачі, пов'язані з роботою?
92. Чи подобається Вам швидко говорити?
93. Чи легко Вам утриматися від висловлення ідеї, яка негадано у Вас виникла?
94. Чи надаєте Ви перевагу повільній роботі?
95. Чи хвилюєтеся Ви через найдрібніші негаразди в роботі?
96. Ви надаєте перевагу повільній, спокійній розмові?
97. Чи часто хвилюєтеся через помилки в роботі, які Ви допустилися?
98. Чи здатні Ви виконувати тривалу роботу?
99. Чи можете Ви, не довго думаючи, звернутися з проханням до іншої людини?
100. Чи часто Вас непокоїть почуття невпевненості в собі?
101. Чи легко Ви беретеся за виконання нових завдань?
102. Чи стомлюєтеся Ви, коли доводиться довго говорити?
103. Чи надаєте Ви перевагу роботі без напруження?

104. Чи подобається Вам різноманітна робота, яка погребує переключення уваги?

105. Чи подобається Вам тривалий час бути на самоті?

Бланки для відповідей виготовляють із стандартних аркушів паперу чи з довгих смужок шириною 6-7 см. Орієнтовно їхня структура має такий вигляд:

П/н запитання запитання	Відповіді		П/н запитання запитання	Відповіді	
	так	ні		так	ні
1.			103.		
2.			104.		
3.			105.		
Прізвище, ініціали					

Обробка результатів. Мета обробки результатів – обчислення ряду показників властивостей темпераменту: ергічності, соціальної пластичності, темпу, емоційності, соціальної емоційності і контролю з питань на соціальну бажаність. Величини показників підраховують за кількістю збігань з відповідями «Так» чи «Ні», які подано в ключі.

Ключ. Ергічність (Ер): відповіді «Так» на запитання № 4, 6, 15, 22, 42, 50, 58, 64, 98; відповіді «Ні» на запитання № 27, 83, 103.

Соціальна ергічність (Сер): відповіді на запитання № 11, 30, 57, 62, 67, 78, 86; відповіді «Ні» на запитання № 3, 34, 74, 90, 105.

Пластичність (П): відповіді «Так» на запитання № 20, 25, 35, 38, 47, 66, 71, 76, 101; відповіді «Ні» на запитання № 54, 59.

Соціальна пластичність (СП): відповіді «Так» на запитання № 2, 9, 18, 26, 45, 68, 85, 99; відповіді «Ні» на запитання № 31, 81, 87, 93.

Темп (Т): відповіді «Так» на запитання № 1, 13, 19, 33, 46, 49, 55, 77; відповіді «Ні» на запитання № 29, 43, 70, 94.

Соціальний темп (СТ): відповіді «Так» на запитання № 24, 37, 39, 51, 72, 92; відповіді «Ні» на запитання № 5, 10, 16, 56, 96, 102.

Емоційність (Ем): відповіді «Так» на запитання № 14, 17, 28, 40, 60, 61, 79, 88, 91, 95, 97.

Соціальна емоційність (СЕМ): відповіді «Так» на запитання № 6, 7, 21, 36, 41, 48, 53, 63, 75, 80, 84, 100.

Контрольні запитання на соціальну бажаність (К): відповіді «Так» на запитання № 32, 52, 89; відповіді «Ні» на запитання № 12, 23, 44, 65, 73, 82.

Аналіз результатів. Відповіді на цей тест-опитувальник дозволяють характеризувати темперамент як систему формальних змін у поведінці, які відображають 4-блокову структуру функціональної системи людини:

- блок аферентного синтезу, якому відповідає ергічність;
- блок програмування, який представлено пластичністю;
- блок виконань, якому відповідає темп;
- блок зворотного зв'язку, якому відповідає емоційна чутливість.

У кожній шкалі темпераменту виділено дві підшкали: предметно-орієнтована та суб'єктивно-орієнтована (комунікативна). Вони відображають дві сфери взаємозв'язку людини та навколишнього середовища: предметний світ і суспільство, тобто діяльність і спілкування.

Показник *Ер* – предметна ергічність. Характеризує рівень потреби людини в освоєнні предметного світу, жагу діяльності, прагнення до розумової та фізичної праці, ступінь залучення до трудової діяльності.

Показник *СЕр* – соціальна ергічність. Відображає рівень потреби в соціальних контактах, засвідчує спрямованість на засвоєння соціальних форм діяльності, прагнення бути лідером, вказує на компанійськість, на залучення до соціальної діяльності.

Показник *П* – пластичність. Це показник ступеня легкості або труднощів переключення з одного предмета на інший, швидкого переходу з одних способів мислення на інші в процесі взаємодії з предметним середовищем, прагнення до різноманітних форм предметної діяльності.

Показник *СП* – соціальна пластичність. Допомогає з'ясувати ступінь легкості чи труднощі переключення уваги в процесі спілкування з однією людиною на іншу, нахил до різноманітних комунікативних програм і до готових форм соціального контакту.

Показник *Т* – темп. Показує швидкісні особливості людини. Вказує на швидкість виконання окремих операцій, на швидкість моторно-рухових актів під час виконання предметної діяльності.

Показник *СТ* – соціальний темп. За його допомогою можна з'ясувати швидкісні характеристики мовно-рухових актів у процесі спілкування.

Показник *Ем* – емоційність. Застосовується для з'ясування емоційної чутливості до розбіжностей між запланованим, жаданим та результатами реальної предметної дії, тобто чутливості до невдач у роботі.

Показник *СЕМ* – соціальна емоційність. Питання, що відповідають соціальній емоційності, стосуються емоційної чутливості в комунікативній сфері: чутливості до невдач у спілкуванні, до оцінок оточення.

Показник контролю соціальної бажаності *К* – це показник щирості відповідей. Відповіді, які збігаються, характеризують ступінь викривлення тим, хто відповідає, інформації про себе. Чим більший показник, тим менше щирості, та чим він менший, тим більш

достовірними є інші показники темпераменту. Вважається: відповідальник був щирим і чесним з собою, якщо K не перевищує 5.

Рівень кожної властивості досліджуваного темпераменту оцінюється окремо. При цьому якщо той чи той показник має величину в межах 0-3, то це говорить про низький рівень, якщо 4-8 – про середній, якщо 9-12 – про високий.

Добре знання студентами властивостей особистого темпераменту допомагає їм краще прогнозувати свою поведінку, розраховувати терміни виконання взятих на себе завдань, розуміти причини ускладнень у стосунках з людьми, а бажаючи самовдосконалюватися матимуть змогу краще орієнтуватися в тому, на що у своїй поведінці в першу чергу слід звернути увагу.

Дослідження властивостей темпераменту може бути уточнюючим засобом, коли виникли сумніви в діагностиці типу темпераменту за допомогою інших методик. Якщо при цьому уточнюються дані дослідження завдання № 30, то цей тест-опитувальник бажано використовувати не раніше, ніж через тиждень після заповнення опитувальника Г. Айзенка.

Завдання 2. Дослідження типу темпераменту.

Якщо Ви:

- 1) непосидючі, метушливі;
 - 2) невитримані, запальні;
 - 3) нетерплячі;
 - 4) різкі та прямолінійні у стосунках з людьми;
 - 5) рішучі, ініціативні;
 - 6) вперті;
 - 7) винахідливі в суперечках;
 - 8) працюєте ривками;
 - 9) схильні до ризику;
 - 10) незлопам'ятні, необразливі;
 - 11) маєте швидку, жагучу з плутаною інтонацією мову;
 - 12) невірноважені і схильні до порочності;
 - 13) агресивні, забіяки;
 - 14) нетерплячі до недоліків;
 - 15) маєте виразну міміку;
 - 16) здатні швидко брати участь і вирішувати;
 - 17) маєте потребу в новому;
 - 18) маєте різкі, поривчасті рухи;
 - 19) наполегливі в досягненні поставленої мети;
 - 20) схильні до різких змін настрою,
- то Ви – **холерик**.

Якщо Ви:

- 1) веселі та життєрадісні;
- 2) енергійні та діловиті;
- 3) часто не доводите розпочату справу до кінця;
- 4) схильні переоцінювати себе;
- 5) здатні швидко схвачувати нове;
- 6) нестійкі в інтересах і нахилах;
- 7) легко переживаєте неуспіхи і неприємності;
- 8) легко пристосовуєтесь до різних спільностей;
- 9) з захопленням беретесь за будь яку нову справу;
- 10) швидко охолоняєте, якщо справа перестає Вас цікавити;
- 11) швидко включаєтесь в нову і швидко переключаєтесь з однієї роботи на іншу;
- 12) не подобається буденна скрупульозна праця;
- 13) товариські, не відчуваєте скованості з новими для Вас людьми;
- 14) витривалі та працездатні;
- 15) маєте голосну, швидку мову, що супроводжується живими жестами;
- 16) зберігаєте володіння собою за несподіваних обставин;
- 17) маєте завжди піднесений настрій;
- 18) швидко засинаєте і пробуджуєтесь;
- 19) часто не зібрані, метушливі у прийнятті рішень;
- 20) схильні до поверховості, відволікань,
то Ви – **сангвінік**.

Якщо Ви:

- 1) спокійні і холоднокровні;
- 2) послідовні у справах;
- 3) обережні та розсудливі;
- 4) умієте чекати;
- 5) мовчазні та не любите даремно говорити;
- 6) маєте спокійну, рівномірну мову, з зупинками, без різко виражених емоцій та міміки;
- 7) стримані та терплячі;
- 8) доводите розпочату справу до кінця;
- 9) не витрачаєте надаремне сили;
- 10) строго притримуєтесь чіткого розпорядку в житті, системи в роботі;
- 11) легко стримуєте пориви;
- 12) малосприйнятливі до пророкувань;
- 13) незлобливі, поблажливі до насмішок на свою адресу;
- 14) постійні у своїх стосунках та інтересах;
- 15) повільно включаєтесь в роботу і переключаєтесь з однієї справи на іншу;
- 16) рівні у стосунках з усіма;

- 17)любите акуратність і порядок в усьому;
 - 18)з труднощами пристосовуєтесь до нової обстановки;
 - 19)інертні, в'ялі;
 - 20)маєте витримку,
то Ви – **флегматик**.
- Якщо Ви:*
- 1)сором'язливі;
 - 2)розгублюєтесь в новій обстановці;
 - 3)складно контактуєте з новими людьми;
 - 4)не вірите у свої сили;
 - 5)легко переносите самотність;
 - 6)почуваєте подавленість і розгубленість при неспіхах;
 - 7)схильні «входити в себе»;
 - 8)швидко втомлюєтесь;
 - 9)маєте спокійну тиху мову, інколи аж до шепоту;
 - 10)мимовільно пристосовуєтесь до характеру співрозмовника;
 - 11)вразливі аж до сліз;
 - 12)через міру чуттєві до похвал і осуджень;
 - 13)висуваєте високі вимоги до себе і оточення;
 - 14)схильні до підозр, повільності;
 - 15)хворобливо чуттєві та вразливі;
 - 16)занадто образливі;
 - 17)замкнені, не ділитесь ні з ким своїми думками;
 - 18)малоактивні та боязкі;
 - 19)покірні;
 - 20)намагаєтесь виразити співчуття і допомогу оточенню,
то Ви – **меланхолік**.

Обробка. Відмічаєте знаком «+» ті якості, які спостерігаєте у себе.

Рахуєте кількість «+» з кожного типу окремо і переводите їх у відсотки:

$$\frac{20-100\%}{14-x},$$

Звести всі дані в формулу:

$$20\% X + 35\% C + 14\% \Phi + 40\% M.$$

Від 40% і вище – даний вид темпераменту у Вас домінує.

Від 30 до 39% – якості даного темпераменту виражені яскраво.

Від 20 до 29% – середньо.

Від 10 до 19% – мало.

Від 0 до 9% – не присутні.

Завдання 3. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1.

1. Чи слід віднести перелічені особливості до властивостей темпераменту?

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

Петра П., учня IX класу, керівник оцінював як найзапальнішого і найнестриманішого, найагресивнішого і найнетерплячішого хлопчика. Ці особливості поведінки виявлялися в нього в початкових класах і особливо виразно – у середніх. Разом з тим стриманість, уважність мали місце лише за умови суворого словесного впливу з боку вчителя.

Задача 2.

1. У якою учня – Валька К. чи Сашка П. – в особливостях поведінки найвиразніше виявляються властивості темпераменту?

2. Дайте обґрунтування свого вибору.

У Валька К. підвищена активність, енергійність і працездатність виявляються під час виконання будь-яких домашніх доручень, шкільних завдань, а також під час виконання будь-яких громадських доручень; у Сашка П. ті самі риси виявляються тільки під час виконання цікавих домашніх доручень, шкільних завдань чи громадських навантажень.

Задача 3.

1. У кого стриманість більшою мірою є наслідком властивостей темпераменту?

2. За якими ознаками це можна встановити?

Спостереження за життям двох учнів IX класу показали, що в одного з них стриманість виявляється лише в діяльності, що має громадське значення (наприклад, учнівських зборах), у другого учня стриманість виявляється і в праці, і в грі, і в спорті, і на різних уроках.

Задача 4. У яких випадках властивості темпераменту виявляються, а в яких – маскуються?

Ігор – учень X класу. Коли в нього почалися негаразди в школі, він зовсім вийшов з рівноваги вдома і влаштував одного разу матері скандал, звинувачуючи її в тому, що вона наполягла на заняттях музикою, через яку в нього не вистачає часу на підготовку уроків. Деякий час, поки становище в школі не поліпшилося, в Ігоря був поганий настрій, усе його дратувало, мимовільна завада в роботі з боку молодшого брата спричиняла бурхливу реакцію, крик тощо. Така картина Ігорової поведінки вдома. У школі ж справа трохи інакша. Тут його ніхто не вважає дразливим, і він насправді веде себе досить врівноважено. «Ігоря швидко не заведеш», – кажуть про нього товариші. Одного разу учень, що сидів позад Ігоря, взявся штовхати його, кидав за комір сорочки паперові кульки, монетки. Ігор кілька разів намагався зупинити «пустуна», але той не вгавав. Проте ніякого вибуху не сталося. Ігор не вийшов з рівноваги. Таку саму витриманість він виявляє, як правило, і щодо вчителів. Він не дозволить собі відповісти грубо чи зухвало вчителю, якщо навіть, на його думку, учитель до нього несправедливий.

Задача 5.

1. У яких виявах найбільшою мірою відбиваються властивості темпераменту?

2. За якими ознаками це можна встановити?

Дев'ятикласниця Валя, прийшовши в новий клас, подружилася з сусідкою по парті Раєю. З часом Валя стала помічати в подруги щораз нові негативні риси. «До чого ж Раєа неохайна, – обурювалася Валя, – книжки брудні, портфель засмічений, ледача, уроків не вчить. Не терплю ледачих». Після того, як вона про все прямо сказала Раї, та перестала підходити і приходити до Валі. Тим часом Валя тривалий час з будь-якого приводу зверталася до Раї, запрошувала її в гості, пропонувала піти разом у кіно тощо. «Може, ти хочеш змінити Раю?» – спитали Валю. «Ні, – відповіла дівчинка. – Це якось необдумано... Я навіть не знаю, що мені робити».

Задача 6.

1. На підставі характеристики визначити тип темпераменту школяра.

2. Які властивості нервової системи виявляються в цій характеристиці?

А. Віктор Г., ІІІ клас. Повільний. Хода некваплива, перевальцем. Говорить повільно, але ґрунтовно, послідовно. На уроках сидить з досить байдужим обличчям, сам руки не підіймає, але на запитання вчителя, зазвичай, відповідає правильно. Коли вчитель запитує, чому він не підняв руки, відповідає коротко: «Та так...» Його важко розсмішити чи розсердити. Сам, як правило, не кривдить товаришів, до сварок інших ставиться байдуже. Незлобивий, але для товариша лінується що-небудь зробити. У розмову вступає рідко, більше мовчить. Розуміє матеріал нешвидко. Потрібно кілька разів повторити йому новий матеріал, але завдання виконує правильно й акуратно. Любить порядок. Прийшовши в клас з іншої школи, нелегко здружився з дітьми. За словами матері, часто згадує стару вчительку.

Б. Борис Р., ІІІ клас. Дуже захоплюється. Часто бере роботу не під силу. До краю рухливий. У будь-яку хвилину ладен зіскочити з місця і мчати будь-куди. Руки не знаходять спокою. Швидко й часто крутить головою на всі боки. Дуже запальний. Засвоює матеріал швидко й правильно, але часто від поспіху дає плутані відповіді. Доводиться весь час говорити йому: «Не відповідай одразу, подумай спершу, не поспішай». Різко переходить від сміху до гніву і навпаки. Любить військові ігри. Дуже ініціативний. Учителя просто засипає запитаннями. Відгукується і на добре й на погане (на погане тепер рідше, бо з ним проводять велику педагогічну роботу). Коли розсердиться, ще не вміє себе стримати, хоча й намагається. Дуже любить одержувати добрі оцінки. Говорить: «Смарагдова п'ятірочка». Хоч сто разів може побігти

куди завгодно, але по дорозі часто забуває доручення, бо від бажання швидше його виконати не дослуховує його до кінця.

В. Сашко Д., II клас. Дуже вразливий. Найменша неприємність виводить його з рівноваги, плаче через кожну дрібницю. Одного разу Сашко заплакав тільки тому, що відразу не знайшов у портфелі підручника. Дуже уразливий. Довго пам'ятає кривди і хворобливо переживає їх. Мрійливий. Часто не вірить у вікно, замість того щоб пограти з товаришами. Покірно виконує всі правила. Пасивний у дитячому колективі. Часто виявляє невір'я у власні сили. Якщо в роботі трапляються утруднення, він легко опускає руки, губиться і не доводить справи до кінця. Та коли наполягти на виконанні завдання, здебільшого виконує його не гірше за інших.

Г. Оленка Д., II клас. Дівчинка дуже рухлива, на уроках ні хвилини не сидить спокійно, весь час змінює позу, крутить що-небудь в руках, тягне руку, розмовляє з сусідом. Легко зацікавлюється усім новим, та порівняно швидко й охолоняє. Переважає настрій веселий і бадьорий. На запитання: «Як справи?» – як правило, відповідає з усмішкою: «Дуже добре», – хоча іноді виявляється, що одержані нею оцінки не такі уже й добрі. Про п'ятірки радісно оголошує всім удома. Двійок не приховує, але завжди бадьоро додає: «Це в мене так... випадково...» Часом засмучується, навіть плаче, але не надовго, Міміка жива. Незважаючи на жвавість і непосидючість, її легко дисциплінувати. На цікавих уроках виявляє велику енергію і працьовитість. Легко сходиться з подругами, швидко звикає до нових вимог. Досить говірка.

Задача 7. Зазначити ті особливості, які характеризують сангвініка, флегматика, холерика і меланхоліка.

А. Підвищена активність, тривала працездатність, енергійність, стриманість, запальність, непосидючість, терплячість, повільність рухів і мови, повільна зміна почуттів і настроїв, мала емоційна збудливість, швидке засвоєння і перебудова навичок, ефективність, бідність рухів, мала активність, млявість, виразність міміки і пантоміміки, мовчазність.

Б. Бадьорий, підвищений настрій, швидка пристосовуваність до нової обстановки, повільне засвоєння і перебудова навичок, невпевненість у собі, підвищена емоційна збудливість, витриманість, одноманітність міміки, енергійність, рухливість, пригніченість та розгубленість під час невдач, швидке виникнення і зміна почуттів та емоційних станів, мала активність, терплячість, невиразність мови, рівний, спокійний настрій, зосередженість уваги.

Задача 8.

1. Яка властивість темпераменту виявилася в Аїди і Люди?
2. За якими ознаками це можна встановити?

Аїда і Люда – учениці IX класу. У них приблизно однакова успішність і однакове становище в колективі. Коли на початку навчального року вони дізналися, що їхній клас розформовують, то Аїда з задоволенням заявила, що нарешті вона розстанеться з дітьми, які її кривдили. Люда ж з прикрістю зауважила, що тепер вона знову буде в одному класі з Р. і У., з якими вона порвала дружбу. Проте після розформування класу Люда в перші ж дні познайомилася з новими товаришами, а Аїда довго навіть не підходила до нових учнів.

Задача 9.

1. Визначте, про які властивості темпераменту говориться в прикладі.

2. Яка властивість темпераменту виявляється в Петрика та Вані?

Петрик подобається пожвавлена метушливість довкола, він дуже товариський, любить бути в центрі уваги; Ваня, навпаки, надає перевагу тиші й самотності, важко сходиться з новими людьми, надто велика увага його бентежить.

Задача 10. Яка властивість темпераменту виявляється у випробуваних А. і В.?

А. В експерименті випробувані А. і В. розв'язують прості задачі. Причому на розв'язання кожної задачі відводиться дві хвилини. Треба знайти всі можливі способи розв'язання десяти задач. П'ять перших задач розв'язуються тільки в один спосіб, 6, 7, 9, 10-та – двома (новим способом і тим, яким розв'язувалися перші п'ять задач). 8-ма задача може бути розв'язана тільки новим способом.

Виявилось, що випробуваний А. всі задачі розв'язує одним способом, а в 8-й задачі допустив помилку. Випробуваний В. виконує завдання безпомилково.

Б. У першому досліді випробувані пропонують за командою якомога швидше вибрати з чотирьох поданих предметів один, що найдужче сподобався. У другому досліді випробувані якомога швидше повинні взяти предмет, на який вказує експериментатор. Випробуваний А. виконує команду в першому досліді набагато повільніше, ніж у другому. Випробуваний В. виконує команду в першому досліді майже з такою самою швидкістю, як і в другому.

Задача 11.

1. Про яку властивість темпераменту йдеться в цій характеристиці?

2. Які факти в описі підтверджують ваш діагноз?

Андрій Б. – учень IX класу. Відзначається спокійною поведінкою. Навчається добре. Особливістю його є виняткова захопленість своєю справою. Його хоббі – моделювання планерів, про планери він може говорити годинами. Чим тільки не зайняті учні його класу. Там усі «видатні» особи: видають рукописний журнал, конструють приймачі,

різні кібернетичні іграшки. Його нічого, крім планерів, не цікавить. Хоче кидати школу, вступати до технікуму. Коли він щось «вбив собі в голову», переконати його неможливо.

Є в нього погана звичка – завжди гризе нігті. Сам соромиться своєї звички, вона йому не до душі, а позбутися її ніяк не може.

Задача 12.

1. Визначте, для якого типу темпераменту характерний стиль учителів Ф. Ю. і В. Ф.

2. Які особливості стилю виявилися в них?

Учителька російської мови VI-VII класів Ф. Ю. на зовнішні враження реагує повільно, не одразу відповідає на запитання. Вираз обличчя однаковий, незалежно від того, чи дає вона завдання, чи робить зауваження, чи слухає веселу історію, чи серйозне питання. Сміється рідко, частіше на обличчі скупа усмішка. Мова розмірена, некваплива. Рухи повільні. Для неї типові незворушність і спокій за будь-якої обстановки. Здається, неймовірна нудьга на її уроках неминуча. Та виявляється, це не так. Наприклад, для граматичного аналізу Ф. Ю. ретельно добирає речення й тексти, емоційно насичені, лірично піднесені, часто з гумором. У результаті її урок минає за загальної активності учнів. Палають очі, вище тягнуться руки, на обличчях грають усмішки, у дітей велике бажання відповісти.

Учитель російської мови VI-VII класів В. Ф. легко переключається з одного стану на інший. На перерві в учительській довкола нього сміх, пожвавлення. В. Ф. розповідав якусь смішну історію. Та ось пролунав дзвінок – і на обличчі вчителя зосереджена діловитість. У класі він увесь час у русі, ходить швидко, рвучко. Його ніколи не дратує нерозуміння учнів, він завжди стриманий, зібраний, терплячий. Один з улюблених прийомів закріплення матеріалу з російської мови на його уроках – коротка динамічна гра типу змагання. Гра триває п'ять хвилин і йде у швидкому темпі. Вона вимагає від викладача великої оперативності, моментальної реакції.

Отже, обидва учителі успішно розв'язують педагогічні завдання, але розв'язують по-різному.

ХАРАКТЕР

Завдання 4. Встановлення переважаючих характерологічних тенденцій особистості.

Матеріали та обладнання: перелік 128 рис, запропонований Т. Лірі для складання характерологічного портрета людини, два реєстраційних бланки, олівці.

Методика дослідження. Дослідження характерологічних тенденцій включає дві методики. На першому етапі використовується методика

самооцінки досліджуваним особистих властивостей, на другому – методика взаємооцінки. Тому в дослідницьку групу входять експериментатор і двоє досліджуваних, бажано таких, які знають один одного хоча б 1,5-2 місяці.

Методики дослідження можуть використовуватися послідовно то одним, то іншим досліджуваним або одночасно. У другому разі важливо, щоб досліджувані були розташовані не ближче, ніж за 2 м один від одного. Кожен із них отримує список із 128 рис, реєстраційний бланк та олівець. Експериментатор знайомить їх з інструкцією і при одночасній роботі обох досліджуваних стежить за дотриманням самотійності.

Інструкція першому досліджуваному. Для самооцінки рис характеру: «Перед Вами перелік ознак чи рис, за допомогою яких можна описати психологічний портрет кожної людини. Виберіть з цього набору ті, які Ви з повною впевненістю можете віднести до себе, й обведіть відповідні номери рис у реєстраційному бланку. Намагайтеся бути щирими і, по можливості, об'єктивними».

Інструкція другому досліджуваному. Для взаємооцінки рис характеру: «Перед Вами перелік ознак чи рис, за допомогою яких можна описати психологічний портрет кожної людини. Виберіть з цього набору ті, які Ви з повною впевненістю можете віднести до Н. (тобто до першого досліджуваного), й обведіть номер відповідної риси в реєстраційному бланку. Намагайтеся бути щирими, і по можливості, об'єктивними».

Перелік рис

1. Здатний до співробітництва, до взаємодопомоги.
2. Упевнений у собі.
3. Має повагу інших.
4. Не терпить, щоб ним керували.
5. Відвертий, щирий.
6. Скаржник.
7. Часто користується допомогою інших.
8. Шукає схвалення.
9. Довірливий і намагається радувати інших.
10. Любить відповідальність.
11. Справляє враження значущості.
12. Має почуття гідності.
13. Підбадьорюючий.
14. Вдячний.
15. Злий, жорстокий.
16. Хвалькуватий.
17. Корисливий.
18. Здатний визнати свою неправоту.
19. Деспотичний.

20. Уміє наполягати на своєму.
21. Великодушний, поблажливий до недоліків.
22. Начальницько-владний.
23. Намагається опікувати.
24. Здатен викликати захоплення.
25. Надає можливість іншим приймати рішення.
26. Усе пробачає.
27. Лагідний.
28. Може виявити байдужість.
29. Безкорисливий.
30. Любить давати поради.
31. Залежний, несамотійний.
32. Самовпевнений, наполегливий.
33. Очікує захоплення собою від кожного.
34. Часто сумує.
35. На нього важко справити враження.
36. Товариський, поступливий.
37. Відвертий, прямий.
38. Озлоблений.
39. Любить підкорятися.
40. Розпоряджається іншими.
41. Критичний до себе.
42. Щедрий.
43. Завжди люб'язний у спілкуванні.
44. Поступливий.
45. Сором'язливий.
46. Любить турбуватися про інших.
47. Думає тільки про себе.
48. Згідливий.
49. Відгукується, коли просять допомогти.
50. Уміє розпоряджатися, наказувати.
51. Часто розчаровується.
52. Невблаганний, але неупереджений.
53. Часто сердиться.
54. Критичний до інших.
55. Завжди дружелюбний.
56. Сноб (судить людей за рангом і достатком, а не за особистими якостями).
57. Іноді недовірливий.
58. Дуже шанує авторитети.
59. Ревнивий.
60. Любить «поплакатися».
61. Несміливий.

62. Образливий, педантичний.
63. Часто недружелюбний.
64. Владний.
65. Безініціативний.
66. Здатний бути суворим.
67. Делікатний.
68. Усім симпатизує.
69. Тямущий, практичний.
70. Надмірно співчутливий.
71. Уважний і ласкавий.
72. Хитрий, обачливий.
73. Цінує думку оточення.
74. Гордовитий і самовдоволений.
75. Надмірно довірливий.
76. Готовий довіритися кожному.
77. Легко соромиться.
78. Незалежний.
79. Егоїстичний.
80. Ніжний, м'якосердий.
81. Легко піддається впливу інших.
82. Поважний.
83. Справляє враження на оточення.
84. Добросердечний.
85. Охоче приймає поради.
86. Має талант керівника.
87. Легко потрапляє в халепу.
88. Довго пам'ятає образи.
89. Легко піддається впливу друзів.
90. Сповнений духу суперечності.
91. Псує людей надмірною добротою.
92. Занадто поблажливий до оточення.
93. Пихатий.
94. Прагне завоювати прихильність кожного.
95. Легко захоплюється, схильний до наслідування.
96. Охоче підкоряється.
97. З усіма погоджується.
98. Піклується про інших в ущерб собі.
99. Дратівливий.
100. Сором'язливий.
101. Надмірно готовий підкорятися.
102. Дружелюбний, доброзичливий.
103. Добрий, вселяє впевненість.
104. Холодний, бездушний.
105. Прагне до успіху.

106. Нетерплячий до помилок інших.
107. Прихильний до всіх без винятку.
108. Суворий, проте справедливий.
109. Усіх любить.
110. Любить, щоб про нього піклувалися.
111. Майже ніколи й нікому не заперечує.
112. М'якотілий.
113. Інші думають про нього доброзичливо.
114. Впертий.
115. Стійкий та крутий, де треба.
116. Може бути щирим.
117. Скромний.
118. Здатний сам потурбуватися про себе.
119. Скептик.
120. В'їдливий, насмішкуватий.
121. Нав'язливий.
122. Злопам'ятний.
123. Любить змагатися.
124. Намагається ужитися з іншими.
125. Невпевнений у собі.
126. Намагається розрадити кожного.
127. Займається самобичуванням.
128. Нечутливий, байдужий.

Реєстраційний бланк.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96
97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	ПО	111	112
113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128

Обробка результатів. Мета обробки результатів – отримання індексів восьми характерологічних тенденцій і на їхній основі підрахунків показників двох основних тенденцій: *домінування* та *дружелюбність*. Результати дослідження за методиками самооцінки і взаємооцінки обробляють за одним і тим самим принципом: спочатку підраховують у балах індекси кожної тенденції за допомогою наведеного ключа, результати заносять до таблиці, а потім за спеціальною формулою визначають показник домінування і дружелюбності.

Формули для підрахунку показників основних тенденцій складаються з восьми характерологічних тенденцій, позначених римськими цифрами. Домінування = $I-V+0,7 \times (VIII+II-IV-VI)$.
Дружелюбність = $VII-III-4-0,7 \times (VIII-II-IV+VI)$.

Ключ:

Номери тенденцій	Номери переліку рис
I	3, 10, 11, 19, 20, 22, 24, 30, 33, 40, 50, 64, 83, 86, 105, 113
II	2, 12, 16, 28, 32, 47, 56, 69, 72, 74, 78, 79, 93, 104, 118, 123
III	5, 15, 17, 37, 52, 53, 54, 63, 66, 99, 106, 108, 115, 116, 120, 128
IV	4, 6, 34, 35, 38, 51, 57, 59, 60, 62, 88, 89, 90, 114, 18, 27, 41, 44, 45, 48, 61, 65, 77, 96, 100, 101, 112
V	125, 127
VI	9, 7, 8, 14, 25, 31, 39, 58, 75, 82, 85, 87, 95, 110, 111, 121
VII	1, 36, 43, 55, 68, 71, 73, 76, 81, 84, 94, 97, 102, 107, 109, 124
VIII	13, 21, 23, 26, 29, 42, 46, 49, 67, 70, 80, 91, 92, 98, 103, 126

Аналіз результатів. Спочатку аналізують показники кожної з восьми характерологічних тенденцій, встановлюють найбільш і найменш виражені тенденції в характері піддослідного за методикою самооцінки та взаємооцінки. Мінімальне значення тенденції – 0, максимальне – 16.

Кожна характерологічна тенденція має три ступені вираженості. Усі ступені наведено в розшифровці послідовно і підкреслено. Перший ступінь при величинах індексів від 1 до 5 балів є адаптивним варіантом риси характеру, що виявляється стосовно інших людей. Другий ступінь – проміжний варіант при балах від 6 до 10. Третій ступінь, якщо індекс більший за 10 балів, – показник дезадаптивності тенденції характеру. У цілому можна вважати, що чим більша величина індексу, тим вагоміша відповідна характерологічна тенденція.

Номери тенденцій розшифровуються таким чином.

Перша тенденція (I) – домінантність – владність – деспотичність. Відображає лідерські дані, прагнення до домінування, до незалежності, здатність брати на себе відповідальність.

Друга тенденція (II) – впевненість у собі – самовпевненість – самозакоханість. Відображає впевненість у собі, незалежність і діловитість, у крайньому вияві – егоїстичність і черствість.

Третя тенденція (III) – вимогливість – непримиренність – жорсткість. Дозволяє оцінити такі якості, як дратівливість, критичність, нетерпимість до помилок партнера. Крайній вияв цієї тенденції можливий у насмішкватості та в'їдливості.

Четверта тенденція (IV) – скептицизм – упертість – негативізм. Характеризує недовіру, підозру, ревнивість, образу чи злопам'ятність.

П'ята тенденція (V) – *поступливість – лагідність – пасивне підкорення*. Дозволяє оцінити критичність до себе, скромність, неспіливість, сором'язливість.

Шоста тенденція (VI) – *довірливість – слухняність – залежність*. Оцінює такі якості, як повага до інших, вдячність, прагнення приносити радість партнерові.

Сьома тенденція (VII) – *добросердечність – несамотійність – надмірний конформізм*. Характеризує здатність до взаємодопомоги, до спілкування, доброзичливості, уважності.

Восьма тенденція (VIII) – *готовність прийти на допомогу – безкорисливість – жертвовність*. Відображає делікатність, ніжність, прагнення піклуватися про близьких, а також терпимість до недоліків і вміння пробачати.

Знання характеру людини дає можливість прогнозувати її поведінку людини, заздалегідь коригувати і контролювати способи звертання до інших людей, дії, вчинки. Особливої уваги заслуговує аналіз основних тенденцій, якими є домінування та дружелюбність. Якщо переважає домінування, очевидні конфлікти і неправильне розуміння стосунків людей, важче організувати ефективну з психологічного погляду взаємодію. Тому важливо зорієнтуватися на дружелюбні та кооперативні взаємостосунки з іншими.

Завдання 5. Порівняння самооцінки і об'єктивної оцінки характеру.

Обладнання: Алфавітний список якостей характеру, які найбільш часто зустрічаються. Він повинен бути чітко віддрукованим у вигляді таблиці під плексигласом. Пропонується використати наведений нижче список, але він може бути і розширеним і скороченим відповідно до нагромадженого досвіду.

Короткий алфавіт якостей характеру.

Акуратність, активність, альтруїстичність, апатичність.

Пильність, безалаберність, безвілля, безтурботність, аморальність, безвідповідальність, безрозсудливість, безкорисливість, безпечність, безпринциповість, безтактність, безхарактерність, безцеремонність, безідейність, безініціативність, балакучість, боязливість.

Увічливість, великодушність, вірність, веселість, власність, уважність, буркотливість, захопленість, вразливість, запальність, витривалість, зарозумілість.

Гордість, гарячкуватість, грубість, гуманність.

Далекоглядність, нещирість, делікатність, діловитість, зухвалість, деспотичність, дисциплінованість, добродушність, доброзичливість, доброта, довіра.

Жадність, жорстокість, життєрадісність.

Заздрісність, зарозумілість, сором'язливість, злопам'ятність.

Ідейність, розпещеність, ініціативність, інтелігентність, ретельність.

Колективізм, критичність, стислість.

Лагідність, легковір'я, легковажність, брехливість, лицемірність, лукавість, підлесливість, допитливість, цікавість.

Повільність, меланхолічність, мрійність, помисливість, мовчазливість, похмурість, мстивість, м'якість.

Наївність, насмішкуватість, наполегливість, винахідливість, недбалість, неуважність, незворушність, недовірливість, незалежність, некритичність, нелюдимість, непрактичність, невибагливість, нерішучість, нетерпимість, неуважність.

Образливість, товариськість, об'єктивність, організованість, обережність, чуйність, відвертість.

Пасивність, песимістичність, поверховість, підозрілість, постійність, практичність, привітливість, причепливість, принциповість, проворність, лякливість, пунктуальність.

Привітність, розгубленість, ощадливість, рішучість.

Сумнів, самонадіяність, самотійність, самовпевненість, стриманість, скромність, скритність, слабовілля, слабохарактерність, сміливість, справедливість, старанність.

Тактовність, квапливість, працелюбність, марнославство.

Догідливість, упертість, ретельність.

Флегматичність.

Халатність, хвастливість, хитрість, хоробрість.

Цілеспрямованість, чесність, жартівливість, егоїстичність, брехливість.

Для групових досліджень кількість таких списків повинна відповідати числу людей у групі.

Порядок дослідження та інструкція досліджуваному. «Перед Вами список рис характеру, що найбільш часто зустрічаються. Ваше завдання вибрати із цього списку не менше 5 і не більше 10 якостей характеру, які, на Вашу думку, найбільше визначають ваш характер, і виписати їх на аркуші стовпчиком. Якщо вважаєте, що Вам притаманна якість характеру, якої немає у цьому списку, то після виписаних під рискою допишіть її.

Перерахувавши якості свого характеру, пронумеруйте їх зліва від першої найбільш визначальної для Вас порядку спадання. Врахуйте, що потім я назву одну із наведених Вами якостей і Ви повинні будете розповісти (записати), на основі яких фактів своєї діяльності вважаєте її приналежною Вашому характерові. Тому Ви повинні бути готовими будь-яку із наведених якостей Вашого характеру обґрунтувати фактами. Час – не обмежений. Зрозуміло?» (Відповісти на питання).

Після виконання завдання необхідно назвати одну із вказаних досліджуваних якостей і запропонувати розповісти (записати), чому він вважає притаманною її своєму характерові.

Самооцінку досліджуваного бажано порівняти з оцінкою його характеру двома-трьома особами, які добре його знають, проінструктувавши їх аналогічно, але з вказівкою, кого вони повинні охарактеризувати. Для обґрунтування необхідно виділити ту ж якість характеру, яку вказав досліджуваний.

Аналіз результатів. Збіг даних самооцінки із оцінкою з боку і з матеріалами, отриманими іншими методиками, підтверджує, що названа якість характеру притаманна досліджуваному. Розходження можуть говорити або про скромність, або про переоцінку себе.

Завдання 6. Графологія і характер.

1. Розмір букв:

дуже маленькі – 3 бали;
просто маленькі – 7 балів;
середні – 17 балів;
великі – 20 балів.

2. Нахил букв:

лівий нахил – 2 бали;
легкий нахил вліво – 5 балів;
правий нахил – 14 балів;
різкий нахил вправо – 6 балів.

3. Направлення почерку:

рядки повзуть вгору – 16 балів;
рядки прямі – 12 балів;
рядки повзуть вниз – 1 бал.

4. Розмашистість і сила натискання:

легка – 8 балів;
середня – 15 балів;
дуже сильна – 21 бал.

5. Характер написання слів:

схильність до з'єднання букв і слів – 11 балів;
схильність до віддалення букв однієї від одної – 18 балів;
змішаний стиль – 15 балів.

6. Загальна оцінка:

почерк старанний, букви виведені акуратно – 13 балів;
почерк нерівний, нерозбірливий, деякі слова читаються з труднощами – 9 балів;
почерк неохайний, нерозбірливий, букви написані абияк – 4 бали.

Ключ:

38-47 балів. Такий почерк спостерігається у людей зі слабким здоров'ям, немолодих.

48-57 балів. Так пишуть люди боязкі, пасивні, флегматичні.

58-67 балів. Цей почерк належить людям невпевненим, м'яким, з витонченими манерами. Вони часто дещо наївні, але не позбавлені почуття особистого достоїнства.

68-77 балів. Цей почерк людей, прямодушних і відвертих, вони товариські і вразливі.

78-87 балів. Люди з таким почерком відрізняються чесністю і добропорядністю, мають сильну стійку психіку, вони ініціативні, рішучі і кмітливі.

88-97 балів. Це індивідуалісти. Вони запальні, мають швидкий і гострий розум, відрізняються незалежністю в судженнях і вчинках і в той же час вразливі і нерідко складні у спілкуванні. Це люди обдаровані, схильні до творчості.

98-102 бали. Цей почерк людей без почуття відповідальності, недисциплінованих, грубих і самовпевнених

Завдання 7. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1.

1. У характеристиці особистості виділіть моменти, в яких виявляються риси характеру і властивості темпераменту.

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

Іра Н., вісім років. Дівчинка жива, життєрадісна, кокетлива, любить поговорити; добра, але заздрісна, намагається бути помітною в колективі, заслужити похвалу. Товариська, але дуже уразлива. Іра цікавиться всім, проте її інтереси несталі, вона швидко охолоняє. Багато уваги приділяє своїй зовнішності: годинами може сидіти перед дзеркалом, змінювати зачіску, перев'язувати стрічки, вкладати у волосся квіти. Дівчинка в колективі активна, але якщо їй у спільній роботі доводиться комусь підкорятися, вона втрачає до заняття будь-який інтерес.

Задача 2.

1. Визначте, чи виявляється в наведених прикладах характер людини.

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. Студента В. запитали на вулиці, як доїхати до залізничного вокзалу. В. зупинився й докладно відповів на запитання.

Б. Одного разу вчитель, розкриваючи на уроці класний журнал, сказав: «От як добре: нарешті ви догадалися обгорнути свій журнал у чистий папір».

– Це я обгорнув, – схоплюючись з місця, швидко й голосно сказав Ваня.

Задача 3.

1. Визначте, чи виявляється у наведених прикладах характер людини.

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. Учень V класу однієї сільської школи взявся щодня проводити (і робив це акуратно) після занять першокласника, який жив далеко і в якого не було батьків.

Б. Коли в VII класі відклали контрольну роботу з математики, Валя довго не могла заспокоїтись. Протягом майже 15-20 хвилин вона розмахувала руками й вигукувала: «От прекрасно! От чудово!».

В. Коля був короткозорим і всі предмети близько підносив до очей. Під час уроку йому дозволяли підходити до дошки.

Задача 4.

1. Визначте, чи виявляється в наведених прикладах характер людини.

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. У сім'ї, в дитячому садку, в школі Сашко виявляв себе рухливим, вразливим і реактивним хлопчиком. Він важко переносив будь-яке очікування і гальмівний стан: починав нервувати, ставав непосидючим, неухважним.

Б. Шестирічний Толя, нервовий, самолюбивий і дратівливий хлопчик, не терпів ніяких заперечень з боку товаришів. Якщо з ним не погоджувалися, він плакав, погрожував, руйнував чужі будови. На критику Толя реагував бурхливо, не вмів спокійно обстоювати свою думку, утікав від дітей зі слізьми й погрозами.

Задача 5.

1. У наведених характеристиках виділіть вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру.

2. Зазначте, за якими ознаками можна це встановити.

А. Людмила І., 18 років. Захоплена, любить музику, поезію, природу. Ставлення до всього довколишнього не байдуже. Вона бореться за високу успішність, але, за її власними словами, «надто переживає успіхи й неуспіхи». Ці властивості характеру особливо виявляються в її ставленні до людей. Вона не завжди безпристрасно оцінює їх. Уразлива, завжди насторожена й водночас винятково чуйна й добра. Дуже ініціативна дівчина, рішуча, нерідко імпульсивна. Яскрава, «романтична натура», «відверта душа», довірлива й безпосередня. Чудовий громадський працівник. Найкраще відчуває себе в роботі.

Б. Віктор С., 18 років. Характеризується своєю яскравою громадсько-політичною спрямованістю. Мріє про військову службу.

Багато й наполегливо працює, особливо цікавиться історією. У будь-яку роботу вносить плановість, точність, акуратність. У боротьбі за успішність, а також з помилками деяких товаришів виявляє велику твердість. Віктор – глибоко принциповий і вимогливий до себе, наполегливий, упертий.

В. Клава В., 18 років. Головна життєва мета – добре вчитися і згодом на роботі завжди бути передовиком. Плановірно йде до здійснення поставленої цілі. Завжди розважлива, «твереза» – усе робить усвідомлено й вдумливо. Про неї кажуть, що навіть під час вправ з ритміки вона зберігає серйозний, «математичний» вираз обличчя. Дуже наполеглива, витримана. Їй притаманна цілеспрямованість, осмислювання кожного вчинку й водночас нелюбов до аналізу, бо він «розслаблює».

Задача 6.

1. У наведених характеристиках визначте, від яких переважно стосунків особистості залежать риси характеру.

2. За якими ознаками це можна встановити?

А. Уже в початкових класах Люся часто виступала на зборах, політінформаціях. У кожному новому колективі Люся налагоджувала дисципліну, сміливо говорила про недоліки товаришів, боролася за успішність класу. Вона робила це з такою щирістю і переконаністю, що товариші на неї не ображались. Вона боролася за поліпшення успішності, за збирання металобрухту, за саджання дерев. Люся прагнула встановити справедливі стосунки між однолітками. Наприклад, бачачи, що Світлана намагається «верховодити» тихою, несміливою Вірою, вона «стає між ними». Так, якщо Світлана каже Вірі: «Принеси» (книжку чи що-небудь), Люся скаже: «Нам з Вірою треба йти» або: «Візьми сама, Вірі книжка не потрібна...» Люсі притаманне серйозне ставлення до трудових, навчальних та громадських доручень. Вона все робить охоче, з любов'ю, легко. Вчиться вона добре, але не хвалиться своїми успіхами. Вона невдоволена, коли в сім'ї або в гостях говорять про її успіхи в навчанні чи в спорті.

Б. Ганна П., 18 років. Зовні справляє непогане враження. Вона ввічлива, має добрі манери. Проте належала до учнів з найнижчою успішністю. До навчання ставилася недбало – аби переходити з класу в клас. Читати не любить, у вільний час надає перевагу розмові з друзями чи походу в кіно. Дуже кокетлива. У товаристві однолітків і вдома вередлива та вперта. Після закінчення школи Ганна вступила на курси стенографії, проте не закінчила їх. Потім влаштувалася друкаркою. Про її роботу кажуть так: «Абияк справляється, проте хвалити ні за що».

В. Слава В., 11 років. Хлопчик добре вчиться, багато читає, цікавиться суспільно-політичними подіями, завжди охайний, у повному порядку утримує свої особисті речі. Проте Слава дуже впертий. У нього

різко проявляються риси егоїзму. Він не рахується з думкою колективу, окремих товаришів, а часто і з думкою та вказівками вчителів. Слава нерідко здійснює погані вчинки, а коли попадається з ними, не зізнається, відмовляється. Слава не любить праці для загального добра. Якщо й бере іноді участь у справах класу, то тільки після умовлянь з боку дітей або зауважень учителя, крім того, обов'язково підрахує: «А що, інші більше зробили?» Не любить чергувати в класі й школі.

Задача 7.

1. У наведених характеристиках визначте, від яких переважно стосунків особистості залежать риси характеру.

2. За якими ознаками це можна встановити?

Валерій К., 18 років. Працює на тютюновому заводі. Одного разу Валерій почув у цеху чийсь приглушений плач. Він пішов на цей звук і побачив похилену постать жінки. Це була Міля Ільїна. Мілі справді почувалася погано. Уже три дні вона не опалювала хати, а в неї п'ятирічний синок. Батьки померли, з чоловіком розлучилася. Не змогла підвезти вугілля. Коли на заводі розподіляли вугілля, Міля була у від'їзді. А зима люта, дитя мерзне. На заводі Валерій недавно, але пішов розшукувати начальство – головного інженера, директора. «Коли я почав говорити директорові, що Ільїна залишилася на зиму без вугілля, що недобре кидати людину в біді, він обурився: беремо на роботу дитсадок (це я), а він починає вказувати». Багато хто дивувався: «Чого з начальством зв'язуєшся? Коли б ще через себе. Звільнити тебе можуть». А Валерій пояснював: «Просто я сліз чужих не витримую. Якщо комусь погано, і мені стає не по собі».

Задача 8.

1. За висловлюваннями Марченка визначте стрижневі риси його характеру.

2. За якими ознаками можна це встановити?

У творі «Солдати» М. Алексєєв передає розмову двох офіцерів під час зустрічі, з яких один – Марченко – колишній командир розвідувальної роти, усунений від командування ротою, а другий – Забаров, що став її командиром. У відповідь на слова Забарова про те, що він радий зустрічі зі своїм колишнім командиром, Марченко говорить:

– Не прикидайся, Забаров! – голос Марченка став різким. – Знаю я вас. Не любите ви мене. Забули всі. А пишалися ж, чорт би вас побрав, коли ім'я вашого командира гриміло на всю армію... А хто відстояв Аксайський плацдарм? Хто виховав вас – тебе, Шахаєва, Якіма, Ваніна, Пінчука? Хто найбільше ходив у небезпечні операції, хто захопив німецького генерала? Хіба не Марченко? Кого обнімав командуючий армією там, біля селища Єлхи? Хіба не лейтенанта Марченка? Так чому ж ви всі забули про це?

– Ми вже чули від тебе, – глухо промовив Забаров. – Хіба тільки ти один виховував розвідників? Усі потроху виховували один одного. А Шахаєв? Він, мабуть, більше від нас з тобою зробив.

Задача 9.

1. У характеристиці учениці виділіть стрижневі риси характеру.
2. За якими ознаками це можна встановити?

Таня А., 11 років. Завжди весела, життєрадісна й енергійна дівчинка, водночас рівна й спокійна. Таня вміє в усьому помічати добре: у сонячну погоду вона радіє, що можна гуляти й гратися; в дощ, – що нікуди не треба йти, можна спокійно посидіти й пошити одяг для ляльок. Стосунки в неї з усіма дітьми дружні. Вона добрий товариш, охоче для інших що-небудь зробить, дбає про своїх подруг. Таня все добре вміє робити – швидко й ретельно прибирає кімнату, добре чергує, чудово шиє лялькам. Навчається Таня також добре. Швидко виконує уроки, зошити в неї чисті й охайні. У школі вона ініціативний голова ради загону. Все вона робить добре й весело, її всі люблять: і дорослі, й діти.

Задача 10.

1. Визначте, яка умова (підвищена самооцінка, властивості темпераменту, ставлення викладача до учня, ставлення до учня в сім'ї, соціальна оцінка колективом, взаємини в сім'ї, взаємини в класному колективі) мала вирішальне значення у формуванні характеру в кожному наведеному прикладі.

2. Дайте обґрунтування свого вибору.

А. Юра Б., учень VIII класу. Поводить себе розв'язно, підкреслено недисципліновано, зумисно говорить голосно, кидає дотепи, щоб насмішити учнів. Коли сторонні заходять до класу, підкреслено голосно вітається, по-блязнівському вклоняється. Під час уроку нарочито намагається показати себе з гіршого боку. Протягом двох років хлопчик чув, що він «важкий». І він звик до цієї ролі. Якщо вчитель робить йому зауваження, то він чинить ще гірше. Вважає, що йому все можна: адже він «важкий».

Б. Гена В., учень X класу. Нероба, чванькуватий юнак, вважає себе «сучасною молодого людиною». Він безтактний, розв'язний, грубий. У нього немає серйозної життєвої мети. Більше того, він іронізує з товаришів, що прагнуть кращих оцінок, вважаючи їх нудними і нецікавими. Гена любить розповісти про щось сенсаційне з життя акторів, що зрештою виявляється пліткою, видає себе за знавця футболу тощо. За своїми здібностями міг би навчитися добре, проте через ледарство і зневажливе ставлення до навчання, до школи вчиться посередньо. Він вважає, що такий хлопець, як він, «у житті не пропаде», оцінює себе як людину спритну, практичну, таку, що вміє влаштуватися.

На нього дуже вплинув старший брат, пройдисвіт, який часто говорив Гені: «Я не витрачав часу на зубріння, а в житті влаштувався». Батько Гені давно пішов з сім'ї, мати – безпорадна в питаннях виховання жінок.

В. Алла М., учениця IX класу. До навчання роботи ставиться недбало, відстає з низки предметів. Проте в неї завищена оцінка своїх здібностей. Вона прямо про це не говорить, але відчувається, що розраховує тільки на свої здібності, які завжди «вивезуть». У неї якесь нездорове, іронічне ставлення до багатьох товаришів, вона любить оригінальничати. У громадській роботі участі майже не бере, їй вдома і в школі часто казали: «Ти дуже здібна, проте мало працюєш». І це одна з причин її самовпевненості.

Г. Сашко Д., учень V класу. Був косоокий, і однокласники увесь час насміхалися з нього. Це лютило Сашка. Він озлоблений, агресивно налаштований хлопчик, замкнутий. За глузування не раз бив однокласників.

Д. Ваня Л., учень IX класу. Нецілеспрямований і дуже пасивний, млявий, флегматичний юнак. Він погано вчиться, часто пропускає заняття, байдуже ставиться до того, що хвилює його товаришів. Фізично Ваня здоровий юнак, товстун, завжди усміхається, незворушний, але, за словами класного керівника, «такий ледар, що незрозуміле, як він доліз до IX класу». Ваня виховувався в бабусі, значною мірою робив, що хотів. У школі до цього «милого» хлопчика ставилися надто ліберально.

Задача 11. Нижче наведено приклади різного виховання дітей.

1. Зазначте, які умови виховання сприяють формуванню позитивних і негативних рис характеру.

2. Які риси характеру формуються під впливом цих умов?

А. Ніна К. виховувалася в сім'ї військовослужбовця. Мати – вчителька. Сім'я дружна. Батьки відповідально ставилися до виховання дочки, віддавали їй увесь вільний час. Мати часто читала Ніні казки й нерідко сама складала для неї нехитрі казочки, зміст яких був спрямований на те, щоб ознайомити дитя з життям та стосунками між людьми. Пізніше вона почала читати їй вірші Пушкіна, Лермонтова, Михалкова, Маяковського. Особливо надовго запам'ятала Ніна вірш Маяковського «Що таке добре і що таке погано». Дівчинці дуже хотілося робити так, як радив Маяковський. Коли мама схвалювала доньчину поведінку, та раділа, що зробила добре. Багато для її виховання зробила й бабуся. Вона розповідала онучці казки про працювиту Попелюшку, про злого вовка, про маленьких козенят.

Бабуся прищепила їй любов до тварин, яких Ніна почала жаліти й захищати.

Батьки стежили за дотриманням режиму в сім'ї. Бабуся, в минулому бідна селянка, привчила дівчинку до праці. Ніна-дошкільниця чистила своє взуття, наводила лад у своєму куточку. Мати й бабуся

систематично привчали дівчинку виконувати господарські справи (мити підлогу, штопати панчохи, варити обід). Неухильною вимогливістю, переконаннями, а то й покаранням батьки домоглися того, що праця стала для неї потребою.

Б. З дитинства Оленку оточували мир і злагода в сім'ї. Тут ніколи не було сварок. Навіть звичайні непорозуміння траплялися рідко. Батьки з раннього дитинства надміру балували свою єдину доньку. Матеріально сім'я була цілком забезпечена. Оленці купували всілякі іграшки та книжки. Мати багато їй читала. Батьки ні в чому не відмовляли дівчинці, багато-що їй дозволяли. Вона могла безкарно псувати дорогі речі. Батьки не привчили дівчинку виконувати якісь господарські завдання, вбачаючи зміст виховання тільки в розвиткові розуму та естетичних смаків.

Режиму в дівчинки не було.

В. Як зараз пам'ятаю, я розбив татову попільничку, але мама мене заспокоїла. Вона заявила, що ми не скажемо татові, хто розбив, і купила нову.

Потім я пішов учитись. Мама часто ходила до школи і всі мої оцінки знала. А коли я одержував «двійки», вона говорила: «Не будемо завдавати прикрощів татові, докладемо зусиль і виправимось».

І я виправляв, а тато ніколи нічого не знав і думав, що я вчуся без «двійок».

Задача 12.

1. Простежте тенденції формування характеру Олі і Сашка.

2. Зазначте, які з перелічених прийомів виховання будуть доцільними для Олі, які – для Сашка.

а) залучити до громадської роботи, дати простір для вияву ініціативності та самостійності, що формує досвід подолання труднощів і перепон;

б) обмежувати обсяг доручень і суворо контролювати доведення їх до завершення;

в) оцінюючи роботу і результати її, акцентувати увагу на помилках, невдачах, скромно оцінювати успіхи;

г) оцінюючи роботу і результати її, акцентувати увагу на досягненнях, оцінювати діяльність позитивно;

д) частіше давати доручення, що потребують спільної діяльності.

Сашко завжди в русі, не знає, куди подіти руки; весь час щось крутить в них, то тягне руку невпопад, то вщипне сусіда, стрімголов вилітає з класу після дзвінка. Оля може годинами сидіти не ворухнувшись, відповідає статечно, підносить руку лише в тому випадку, коли впевнена в правильності відповіді, відповідає ґрунтовно, всебічно. У Сашка виразне обличчя, справжнє дзеркало його душі; в Олі не обличчя, а маска. Сашко легко вступає в контакт з однолітками й

дорослими; Оля сторониться людей. У Сашка багато друзів, він легко з ними сходиться і легко розходиться; в Олі друзів немає, хоча мріє вона про вірну подругу. Сашко швидко й жваво відгукується на будь-яку подію в класі, прагне особисто у всьому взяти участь; Оля з власної ініціативи в жодній «пригоді» участі не бере. Реакції її строго вибіркові, вона замкнута і нерішуча, її легко можна засмутити, змусити заплакати. Свої переживання вона приховує і фіксує лише в щоденнику, якому приділяє багато часу. У Сашка немає секретів від друзів, будь-яке його переживання зараз же виявляється.

Сашко надає перевагу рухливим іграм, Оля – «кімнатним». У складній незвичній ситуації Оля легко губиться, Сашко – ні. Будь-яку посильну справу Оля доводить до кінця, а Сашко хоч і береться за багато справ, проте легко про них забуває. Оля некваплива, не любить поспіху; Сашко рвучкий, метушливий. Вчинивши що-небудь спрожого, він не робить висновків з помилок і невдач. Він рішучий, від слів швидко переходить до справи. Оля нерішуча, захрясає в боротьбі різних мотивів; вона вразлива, її легко можна вибити з колії, до того ж надовго. Вона близько бере все до серця: і досягнення, і невдачі. Неуспіх різко відбивається на її поведінці. Дівчина досить зосереджена на собі, аналіз власних переживань – її улюблене заняття. Оля підозрілива. Посидючість у ній поєднується зі старанністю. Вона обмірковує кожен свій крок, співрозміряє з обов'язковими для неї нормами поведінки, хоча ніколи не впевнена в тому, що робить правильно. Сашкові ж притаманна самовпевненість, що не має під собою ніяких підстав. Невдачі майже не впливають на його поведінку. З власної ініціативи Сашко робить лише те, що приємне в цей момент, байдужий до думки про себе інших людей. Відданий сам собі, він не знає, чим зайнятися, важко переносить самотність, робить усе поспіхом, довірливо ставиться до всіх, непосидючий, тягнеться до всього незвичного, нового. Сашко безтурботний, не задумується над наслідками, що впливають з його вчинків. Захоплення в нього змінюються часто.

ТЕМА 8.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ. «Я-КОНЦЕПЦІЯ». ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ

Завдання 1. Вивчення особливостей психологічних захистів (опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте (Life Style Index)).

Мета: вивчення особливостей психологічних захистів.

Уважно прочитайте наведені нижче твердження, що описують почуття, поведінку і реакції людей у певних життєвих ситуаціях і, якщо вони мають до вас відношення, відзначте відповідні номери знаком «+».

1. Зі мною дуже легко ладнати.
2. Я сплю більше, ніж більшість людей, яких я знаю.
3. У моєму житті завжди була людина, на яку мені хотілося бути схожим.
4. Якщо мене лікують, то я намагаюся дізнатися, яка мета кожної дії.
5. Якщо я чогось хочу, то не можу дочекатися моменту, коли моє бажання здійсниться.
6. Я легко червонію.
7. Одна з найбільших моїх чеснот – це вміння володіти собою.
8. Іноді у мене з'являється нестримне бажання пробити стіну кулаком.
9. Я легко виходжу з себе.
10. Якщо мене в натовпі хто-небудь штовхне, то я готовий його убити.
11. Я рідко запам'ятовую свої сни.
12. Мене дратують люди, які керують іншими.
13. Часто буваю не «в своїй тарілці».
14. Я вважаю себе надзвичайно справедливою людиною.
15. Чим більше я здобуваю речей, тим стаю щасливішим.
16. У своїх мріях я завжди в центрі уваги тих, хто мене оточує.
17. Мене непокоїть сама думка про те, що мої домочадці можуть розгулювати вдома без одягу.
18. Мені говорять, що я хвалько.
19. Якщо хтось мене відштовхує, то в мене може з'явитися думка про самогубство.
20. Майже всі мною захоплюються.
21. Буває так, що я у гніві що-небудь ламаю або б'ю.
22. Мене дуже дратують люди, які розпускають плітки.
23. Я завжди звертаю увагу на кращий бік життя.
24. Я докладаю багато старань і зусиль, щоб змінити свою зовнішність.
25. Іноді мені хочеться, щоб атомна бомба знищила світ.

26. Я людина, в якій немає забобонів.
27. Мені говорять, що я буваю надмірно імпульсивним.
28. Мене дратують люди, які маніжаться перед іншими.
29. Дуже не люблю недоброзичливих людей.
30. Я завжди стежу, щоб випадково кого-небудь не образити.
31. Я з тих, хто рідко плаче.
32. Мабуть, я багато палю.
33. Мені дуже важко розлучатися з тим, що мені належить.
34. Я погано запам'ятовую обличчя людей.
35. Я іноді займаюся самозадоволенням.
36. Я ледве запам'ятовую нові прізвища.
37. Якщо мені хто-небудь заважає, то я йому про це не говорю, а скаржуся на нього іншому.
38. Навіть якщо я знаю, що я правий, я готовий слухати думки інших людей.
39. Люди мені ніколи не набридають.
40. Мені важко всидіти на місці навіть незначний час.
41. Я мало що можу пригадати із свого дитинства.
42. Я тривалий час не помічаю негативних рис інших людей.
43. Я вважаю, що не варто марно злитися, а краще спокійно все обдумати.
44. Інші вважають мене надто довірливим.
45. Люди, які сваркою досягають своїх цілей, викликають у мене неприємні почуття.
46. Погане я намагаюся викинути з голови.
47. Я ніколи не втрачаю оптимізму.
48. Від'їжджаючи у подорож, я стараюся спланувати все до дрібниць.
49. Іноді я знаю, що покладаюся на іншого надмірно.
50. Коли справи йдуть не так, як мені потрібно, я стаю похмурим.
51. Коли я сперечаюся, то мені приносить задоволення вказувати іншому на помилки в його міркуваннях.
52. Я легко приймаю кинутий мені виклик.
53. Мене виводять з рівноваги непристойні фільми.
54. Я засмучуюся, коли на мене ніхто не звертає уваги.
55. Інші вважають, що я байдужа людина.
56. Коли необхідно прийняти рішення, я часто вагаюся.
57. Якщо хтось сумнівається в моїх здібностях, то я з позицій
58. суперечності показуватиму всі свої можливості.
59. Коли я за кермом автомобіля, у мене часто виникає бажання розбити чужий автомобіль.
60. Багато людей виводять мене своїм егоїзмом.
61. Коли я їду відпочивати, то часто беру з собою яку-небудь роботу.
62. Від деяких харчових продуктів мене нудить.

63. Я гризу нігті.
64. Інші говорять, що я уникаю проблем.
65. Я люблю випити.
66. Непристойні жарти бентежать мене.
67. Я іноді бачу сни з неприємними подіями і речами.
68. Я не люблю кар'єристів.
69. Я часто говорю неправду.
70. Порнографія викликає в мене огиду.
71. У моєму житті часто бувають неприємності через мою погану вдачу.
72. Найбільше не люблю лицемірних нещирих людей.
73. Коли я розчаровуюся, то впадаю в смуток.
74. Вісті про трагічні події не викликають у мене хвилювання.
75. Торкаючись до чого-небудь липкого і слизького, я відчуваю огиду.
76. Коли в мене гарний настрій, то я можу поводитися як дитина.
77. Я гадаю, що часто сперечаюся з людьми марно через дурниці.
78. Небіжчики мене не «чіпають».
79. Я не люблю тих, хто завжди прагне бути в центрі уваги.
80. Багато людей викликають у мене роздратування.
81. Митися в чужій ванні для мене велика мука.
82. Я насилу вимовляю непристойні слова.
83. Я гарячкую, коли не можна довіряти іншим.
84. Я хочу, щоб мене вважали сексуально привабливим.
85. У мене таке враження, що я ніколи не закінчу розпочату справу.
86. Я завжди прагну добре одягатися, щоб виглядати привабливішим.
87. Мої моральні правила кращі, ніж у більшості моїх знайомих.
88. У суперечці я краще володію логікою, ніж; мої співрозмовники.
89. У мене відраза до людей, позбавлених моралі.
90. Я шаленію, якщо хтось мене зачепить.
91. Я часто закохуюся.
92. Інші вважають, що я надмірно об'єктивний.
93. Я залишаюся спокійним, коли бачу скривавлену людину.

Опрацювання результатів. Вісім его-захисних механізмів формують вісім окремих шкал, числові значення яких виводяться з числа позитивних відповідей на певні вказані нижче твердження, поділених на число тверджень у кожній шкалі. Напруженість психологічного захисту підраховується за формулою (число «+»/п – число тверджень) x 100%.

№ п/п	Назви шкал	Номери суджень	п
1	Витіснення	6, 11, 31, 34, 36, 41, 55, 73, 77, 92	10
2	Регресія	2, 5, 9, 13, 27, 32, 35, 40, 50, 54, 62, 64, 68, 70	17
3	Заміщення	72, 75, 84	10
4	Заперечення	8, 10, 19, 21, 25, 37, 49, 58, 76, 89	11
5	Проекція	1, 20, 23, 26, 39, 42, 44, 46, 47, 63, 90	12
6	Компенсація	12, 22, 28, 29, 45, 59, 67, 71, 78, 79, 82, 88	10
7	Гіперкомпенсація	3, 15, 16, 18, 24, 33, 52, 57, 83, 85	10
8	Раціоналізація	17, 53, 61, 65, 66, 69, 74, 80, 81, 86	12

Завдання 2. Дослідження загальної самооцінки за процедурою тестування (опитувальник Г.М. Казанцевої).

При вивченні самооцінки за допомогою процедури тестування, досліджуваним пропонують певну кількість тверджень, навпроти яких вони повинні написати один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (–), «не знаю» (?), який відповідає власній поведінці в аналогічній ситуації.

Наводимо текст опитувальника Г.М. Казанцевої.

1. Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
2. Більшу частину часу я знаходжусь у пригніченому настрої.
3. Більшість ровесників зі мною рахуються (радіяться).
4. У мене немає впевненості в собі.
5. Я приблизно настільки ж здібний і винахідливий, як більшість оточуючих мене людей.
6. Часом я відчуваю себе нікому не потрібним.
7. Я все роблю добре (будь-яку справу).
8. Мені здається, що я нічого не досягну в майбутньому.
9. У будь-якій справі я вважаю себе правим.
10. Я роблю багато такого, про що потім жалкую.
11. Коли я дізнаюсь про успіхи кого-небудь, кого я знаю, то сприймаю це як власну поразку.
12. Мені здається, що всі навколо дивляться на мене з осудом.
13. Мене мало турбують можливі невдачі.
14. Мені здається, що успішному виконанню доручень чи справ мені заважають перешкоди, яких мені не подолати.
15. Я рідко жалкую про те, що вже зробив.
16. Оточуючі мене люди більш привабливі, ніж я.
17. Я думаю, що я постійно комусь необхідний.
18. Мені здається, що я навчаюся гірше за інших.
19. Мені частіше щастить, ніж не щастить.
20. У житті я завжди чогось боюся.

Обробка результатів. Підраховується кількість позитивних відповідей (+) спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат може знаходитись в інтервалі від -10 до +10.

Результат від -10 до -4 свідчить про низьку самооцінку; від -3 до +3 – середню, від +4 до +10 – про високу самооцінку.

Завдання 3. Визначення рівня самоповаги особистості (методика «Дослідження самоповаги»).

Мета: визначення рівня самоповаги особистості.

Матеріал та обладнання: аркуш паперу для записів, ручка або олівець.

Інструкція досліджуваному: «На запропоновані Вам судження потрібно вибрати відповідь наступним чином: повністю погоджуюся, погоджуюся, не погоджуюся, абсолютно не погоджуюся».

Судження:

1. Я почуваю себе гідною людиною не менше, ніж інші.
2. Я завжди схильний відчувати себе невдахою.
3. Мені здається, що у мене є низка позитивних якостей.
4. Я здатен дещо робити не гірше, ніж більшість.
5. Мені здається, що мені особисто не має чим пишатися.
6. Я до себе добре ставлюся.
7. У цілому я задоволений собою.
8. Мені хотілося б більше поважати себе.
9. Іноді я ясно відчуваю свою нікчемність.
10. Іноді я думаю, що в усьому поганий.

Опрацювання та аналіз результатів.

Код запитальника: прямі запитання – 1, 3, 4, 6, 7.

Зворотні запитання – 2, 5, 8, 9, 10.

Максимально можлива сума – 40 балів, мінімально можлива сума – 10 балів.

Відповіді	Прямі судження (бали)	Зворотні судження (бали)
Повністю погоджуюся	4	1
Погоджуюся	3	2
Не погоджуюся	2	3
Абсолютно не погоджуюся	1	4

10-19 балів – низький рівень самоповаги

20-29 балів – середній рівень самоповаги

30-40 балів – високий рівень самоповаги.

Завдання 4. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Існують різні точки зору на співвіднесення біологічного і соціального у структурі особистості.

Перша: особистість формується суспільством, що стосується біологічних особливостей людини, то вони не впливають.

Друга: особистість визначається біологічними, спадковими факторами, ніяке суспільство не може змінити те, що закладено в людині природою.

Третя: особистість – є феномен суспільного розвитку людини, складний процес розвитку і формування особистості обумовлений єдністю біологічного і соціального. У цьому процесі біологічні фактори виступають як природні передумови, а соціальні – як рушійна сила психічного розвитку людини і формування її особистості.

Яку із вказаних точок зору слід вважати правильною?

Доведіть, чому при діагностиці рівня розвитку особистості слід враховувати біологічні (природні умови) і суспільну сторону (соціальні умови) буття особистості?

Задача 2. Як називаються описані нижче реакції?

Досліджувані отримали сумні, неприємні записи написані нібито їх товаришами. Після цього в поведінці досліджуваних можна було спостерігати дратівливість, гострі агресивні реакції.

Задача 3. Прокоментуйте висловлювання з точки зору сучасної психології:

«Людина страждає не стільки від того, що відбувається, скільки від того, як вона це оцінює» Мішель Монтень.

Задача 4. Прокоментуйте наступні вислови. З якими Ви погоджуєтеся (не погоджуєтеся) і чому? Які з цих висловів можна використовувати як визначення сутності особистості?

1. Людина є тією мірою суб'єктом, якою мірою вона є особистістю; організм – не суб'єкт.

2. Особистістю є лише той, хто має яскраву індивідуальність.

3. Особистість – це людина, яка у процесі спілкування виділила своє «Я» із «не-Я»..., активно впливаючи на «не-Я» у процесі власної свідомої цілеспрямованої діяльності.

4. Людина стає особистістю завдяки самосвідомості, яка дозволяє їй вільно підкорювати своє «Я» моральному закону.

5. Особистість – це суб'єкт і об'єкт суспільних відносин.

6. Людина в її соціальному значенні є особистістю.

Задача 5. Із вказаних у дужках слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і наведені у прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Приклад: людина: рушій суспільного розвитку.

Особистість: ... (організм, індивідуальність, свідома істота, суб'єкт суспільних відносин, об'єкт досліджень у психології).

2. Приклад: тварина: особина (видовий представник).

Людина: ... (біосоціальність, суб'єкт, індивід, особистість, індивідуальність).

3. Приклад: людина: неповторність.

Особистість: ... (темперамент, унікальність, активність, індивідуальність, здібності).

Задача 6. Першокурсниця Олена ділиться враженнями з подругою: «Якось мені важко навчатись в університеті. В школі було легше. До зростання навчального навантаження я вже звикла, навіть відвідування бібліотеки не викликає відрази. Однак викладачі мене не вирізняють як особистість, для них я рядова дівчина з потоку. Одногрупники якісь недружні, кожен в світі своїх інтересів та подій».

Визначте причини труднощів адаптації Олени до навчання в університеті.

Задача 7. Визначте причини непродуктивної самореалізації жінки та ймовірні способи покращення її психологічного стану.

«Я ніколи нічого не могла робити для себе. Все тільки для сім'ї, з ранку до вечора я тільки працювала. Ніколи не було часу навіть хоча б книгу почитати, частіше я була дуже стомленою. Тепер вже надто пізно. Діти вже залишили дім, чоловік з головою занурився в свою кар'єру, а я залишилась ні з чим».

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адаптація – ефективна взаємодія організму із середовищем.

Антропогенез – розвиток людини як виду.

Афект – дуже інтенсивний і короткочасний емоційний стан, що швидко виникає, викликаючись сильним чи особливо значущим для людини стимулом.

Відчуття – процес первинної обробки інформації на рівні окремих властивостей предметів і явищ.

Вік – конкретна, відносно обмежена у часі ступінь психічного розвитку індивіда.

Вікова психологія – галузь психологічної науки, що вивчає вікову динаміку психіки людини.

Вікові кризи – умовне визначення певних станів конфліктності, що виникають у період переходу від одного вікового ступеня до іншого.

Вчинок – дія, пов'язана зі зміною стану, а також умов і характеру діяльності.

Група – об'єднання людей, створене на основі певної спільної для них ознаки, що виявляється в їх спільній діяльності.

Діяльність – процес активного ставлення людини до дійсності, в ході якого відбувається досягнення суб'єктом поставлених раніше цілей, задоволення різноманітних потреб і засвоєння суспільного досвіду.

Екстраверт – людина, реакції та поведінку якої в основному визначають зовнішні враження, а не внутрішні переживання.

Емоція – переживання людиною в цей момент свого ставлення до чого-небудь.

Запам'ятовування – процес пам'яті, внаслідок якого закріплюється новий матеріал шляхом пов'язування його з раніше набутих.

Інтеріоризація – процес перетворення зовнішніх, реальних дій із предметами на внутрішні, ідеальні.

Інтроверт – людина, яка в діях і вчинках більше керується своїми думками й внутрішніми переживаннями, ніж зовнішніми враженнями та впливами.

Колектив – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковуються суспільно цінним й особистісно значущим змістом спільної діяльності.

Лідер – особистість, за якою інші члени групи визнають право брати на себе найвідповідальніші рішення, що зачіпають їх інтереси і визначають напрям та характер діяльності всієї групи.

Мислення – процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях.

Мотивація – сукупність психічних процесів, що забезпечують рівень енергетики та спрямованість поведінки.

Мотив – спонукання, що пояснює індивідуально-психологічні відмінності між людьми в перебігу діяльності в ідентичних умовах.

Настрій – слабовиражений стійкий емоційний стан, причина якого може бути незрозуміла.

Онтогенез – індивідуальний розвиток організму з моменту народження до смерті.

Пам'ять – здатність живої системи фіксувати факт взаємодії із середовищем, зберігати результат цієї взаємодії у формі досвіду і використання його в поведінці.

Поведінка – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем.

Потреба – стан живого організму, який виражає його залежність від об'єктивних умов існування та розвитку і спонукає до активності відносно цих умов.

Почуття – вираження людиною довгочасного оцінного ставлення.

Психіка – властивість високоорганізованої матерії, що проявляється у відображенні об'єктивної дійсності.

Психічні властивості – індивідуально-психологічні особливості, що визначають постійні способи взаємодії людини зі світом.

Психічні процеси – стійкі індивідуально-психічні особливості людини, котрі характеризують її як особистість чи індивідуальність і виявляються в її поведінці.

Психічний стан – внутрішня цілісна характеристика індивідуальної психіки, відносно незмінна в часі.

Психологія – наука, яка вивчає факти, закономірності, механізми психіки як відображеного в мозку людини образу дійсності, за допомогою котрого відбувається управління діяльністю людини.

Рівень домагань – прагнення досягти мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною.

Розвиток психіки – закономірна зміна психічних процесів у часі, що виражається у їх кількісних та структурних перетвореннях.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей і якостей.

Самосвідомість – усвідомлення людиною самої себе як особистості, зокрема своїх якостей і рис, стосунків з іншими людьми, місця й ролі в суспільстві.

Свідомість – вищий рівень психічної активності людини як соціальної істоти.

Сенситивні періоди – інтервали розвитку людини, протягом яких організм найбільш чутливий до певних впливів середовища.

Соціальна адаптація – процес ефективної взаємодії із соціальним середовищем.

Соціалізація – оволодіння індивідом у процесі взаємодії із соціальним середовищем механізмами соціальної поведінки і засвоєння його норм, що мають адаптивне значення.

Спілкування – процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні інформацією пізнавального чи емоційно-оцінного характеру.

Сприйняття – процес обробки сенсорної інформації, результатом котрої є відображення оточуючого світу як сукупності предметів і подій.

Увага – здійснення відбору потрібної інформації, забезпечення вибіркового програм дій і збереження постійного контролю за їх перебігом.

Уява – процес створення людиною на основі попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона ніколи не сприймала.

Філогенез – історичний розвиток різних родів і видів організмів.

Я-концепція – динамічна система уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми.

1. *Атаманчук Н. М.* Практикум із загальної психології / Укл. Н. М. Атаманчук. – Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2008. – 142 с.
2. *Атаманчук Н. М.* Психологія: Конспект лекцій. Навчальний посібник для студентів напряму підготовки: 6.020302 Історія, 6.040104 Географія, 6.010201 Фізичне виховання / Укл. Н. М. Атаманчук. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. – 201 с.
3. *Атаманчук Н. М.* Психологія: Конспект лекцій / Укл. Н. М. Атаманчук. – 2-е вид., випр. і доп. – Полтава: Видавництво «Сімон», 2016. – 244 с.
4. *Волошина В. В.* Загальна психологія: Практикум: Навч. посібн. / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. – К.: Каравела, 2005. – 280 с.
5. Диагностика личности учащегося в коллективе: Методические рекомендации для учителей и студентов педагогических институтов/ Сост. Т. И. Пашукова. – Кировоград: КГПИ, 1989. – 20 с.
6. *Дьяченко О. М., Кириллова А. И.* О некоторых особенностях развития воображения у детей дошкольного возраста// Вопросы психологии. – 1980. – №2. – С.107–114.
7. Загальна психологія. Практичні заняття: навчальний посібник / С. Ю. Діхтяренко, Н. В. Чудаєва, Г. О. Шулдик, Л. А. Данилевич. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. – 254 с.
8. Збірник завдань з загальної психології/ за ред. В. С. Мерліна. – К.: Вища школа, 1977. – 230 с.
9. *Зелінська Т. М.* Практикум із загальної психології: Навч. посіб. / Т. М. Зелінська, І. М. Михайлова. – К.: Каравела, 2016. – 272 с.
10. Лабораторне заняття по общей психологи/ Методические рекомендации для студентов 1 курса / Сост. И. Ю. Шуранова. – Кировоград: КГПИ, 1988. – 32 с.
11. Методические рекомендации по диагностике эмоциональной отзывчивости у подростков и старшеклассников для учителей и студентов пединститутов/ Сост. Т. И. Пашукова. – Кировоград: КГПИ, 1990. – 20 с.
12. Основы психологии: практикум / ред.-сост. Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 576 с.
13. *Морозов С. М.* Методы психологического исследования личности учащегося. – Киев: УМК ВО, 1992. – 88 с.

14. *Пашукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В.* Практикум із загальної психології За ред Т. І. Пашукової. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 204 с.
15. Практикум по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / А. И. Абраменко, А. А. Алексеев, В. В. Богословский и др.; Под ред. А. И. Щербакова. – 2-е изд. – М.: просвещение, 1990. – 288 с.
16. Практикум по общей и экспериментальной психологии: Учеб. пособие / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. А. Ганзен й др.; Под общ. ред. А. А. Крылова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – С. 60–64.
17. Практикум по общей психологии / В. В. Богословский, Т. Й. Бочкарева, А. И. Великороднова; Под ред. А. Й. Щербакова. – М.: Просвещение, 1979. – С. 137–138.
18. *Приходько Ю. О.* Психологічний словник-довідник: Навч. посіб / Юлія Олексіївна Приходько, Віктор Іванович Юрченко. – К. : Каравела, 2012. – 328 с.
19. Психология личности: тесты, опросники, методики/ Сост. Н. В. Киршева и Н. В. Рябчикова. – М.: Геликон, 1995. – 236 с.
20. Психология познавательных процессов: Учебно-методическое пособие для студентов факультета медицинской психологии/ Сост.: В. А. Мадорский, Н. Й. Мельченко, Р. Ф. Исанов, Л. Й. Мостовая. – Самара: СМИ, 1992. – 116 с.
21. *Сергеєнко О. П.* Вікова психологія / О. П. Сергеєнко, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасека. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	4
<i>Тема 1.</i> Психологічна наука, її розвиток та сучасний стан.....	4
<i>Тема 2.</i> Проблема особистості у психології. Спрямованість як провідна підструктура особистості.....	16
<i>Тема 3.</i> Основи психології спілкування.....	32
<i>Тема 4.</i> Психологічні засади діяльності та здібностей людини.....	39
<i>Тема 5.</i> Психічні процеси, їх функції та розвиток.....	61
<i>Тема 6.</i> Емоційно-вольова сфера.....	116
<i>Тема 7.</i> Темперамент та характер.....	131
<i>Тема 8.</i> Розвиток особистості. «Я-концепція». Психологічний захист.....	161
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	168
ЛІТЕРАТУРА	171

Ніна Михайлівна Атаманчук

ПРАКТИКУМ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Коректор: доц. В. А. Мелешко

Підписано до друку 22.12.2016 р.

Формат: 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 10,1. Зам. № 1550. Наклад 300 прим.

Видавництво «Сімон»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої
продукції

скріня ПЛ № 17 від 23.03.2004 р.

36011, м. Полтава, вул. Стрітенська, 37.

www.simon.com.ua

E-mail: simon@simon.com.ua

(0532) 50-24-01, (05322), 2-76-95, факс (05322) 7-05-87.